

TC.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAÇARLAR DÖNEMİ SEYAHATNÂME
YAZARLARINDAN SEKİNE SULTAN VE
MİHRİMAH HANIM'IN HAC
SEYAHATNÂMELERİ

FATMA BATKİTAR

2501160151

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi GÜLLER NUHOĞLU

İSTANBUL - 2019

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kağıt da kullanılabilir.

	T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI	
---	---	---

ÖĞRENCİNİN:		
Adı ve Soyadı :	FATMA BATKİTAR	Numarası : 2501160151
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı :	DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI/FARS DİLİ VE EDEBİYAT/YÜKSEK LİSANS	Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU
Tez Savunma Tarihi :	29.08.2019	Saati : 16:00
Tez Başlığı :	" Kaçarlar Dönemi Seyahatnâme Yazarlarından Sekine Sultan ve Mîhrimah Hanım'ın Hac Seyahatnâmeleri "	

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / QYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU		Kabul
2- PROF. DR. MEHMET ATALAY		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ TURGAY ŞAFAK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLÜ YILDIZ		
2- PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ		

ÖZ
KAÇARLAR DÖNEMİ SEYAHATNÂME YAZARLARINDAN
SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM'IN HAC
SEYAHATNÂMELERİ
FATMA BATKİTAR

Kaçarlar Dönemi özellikle İranlılar ile batı arasında etkileşimin hız kazandığı, modernleşme hareketinin kendisini belirgin olarak gösterdiği bir dönemdir. Baş gösteren gelişmeler seyahatnâme yazım türünün revaç bulmasında da etkili olmuştur. Pek çok seyahatnâmenin yazıldığı Kaçarlar Döneminden halihazırda elimizde farklı coğrafyalara yapılan seyahatlerin yazıya aktarıldığı çok sayıda seyahatnâme mevcuttur. Bu seyahatnâmeler arasında hac seyahatnâmelerinin sayısı dikkat çekicidir. Erkek hacılara ait seyahatnâmelerin yanı sıra kadınlar da seyahatnâme yazımına katılmıştır. Çalışmamızda bu dönemde yaşamış eşraftan iki kadının hac seyahatnâmesi; onların kendilerine, ziyaretlerine ve kültürel konulara dair anlatıları incelenmeye çalışılmıştır.

Edebi türler içerisinde kendine has bir literatüre sahip olan seyahatnâme yazım türü kendi geleneği içerisinde benzersiz eserler ortaya koymuştur. Bireysel yazım türünün ürünü olan bu eserler kendi zamanlarına dair birincil bilgi verirler. Kaçarlar Döneminden iki İranlı kadın müellifin anlatılarından, kadın portresi hakkında mülâhazalar edinmek mümkün olduğu gibi özellikle Osmanlı tasarrufundaki Atabât şehirleri, hicaz bölgesi ve hac güzergâhına dair birincil izlenimler edinmek mümkündür. Bu bağlamda çalışmamızda konuya dair ön hazırlık olması açısından genel olarak seyahatnâme literatüründen ve Fars edebiyatındaki yerinden; özel olarak Kaçarlar dönemindeki durumundan söz edilmiştir. Bundan sonra çalışmamıza konu edindiğimiz Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın hayatları ve eserleri hakkında kendi eserlerinden de istifade ile bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden sonra müelliflerin genellikle günü gününe serencamlarını yazdıkları eserlerinden kendileri, yaptıkları ziyaretler, kültürel ve tarihi bağlamdaki aktarımları kompoze edilerek sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatnâme, Hac Seyahatnâmesi, Kadın seyahatnâme yazarları, Kaçarlar, Sekine Sultan, Mihrimah Hanım.,

ABSTRACT

THE PILGRIMAGE TRAVEL BOOK OF SEKİNE SULTAN AND MİHRİMAH HANIM WHO ARE AMONG THE TRAVEL BOOK WRITERS OF QAJAR PERIOD

FATMA BATKİTAR

The Qajar Period was a time in which the interaction between the Iranians and the West gained momentum and the modernization movement displayed itself manifestly. Such developments also had an impact on the popularization of travel book as a literary genre. From the Qajar Period, where many travelogues were written, we currently have a large number of travel books in which, travels to various destinations are narrated. Among these travel books, the number of pilgrim (haj) travel books is remarkable. In addition to the travel books of male pilgrims, women also participated in the writing of travel books. In our study, the pilgrimage travel book of two women notables who lived in this period; their narratives about themselves, their visits and cultural issues have been studied.

Travel book writing genre, having a unique literature in literary genres, has produced unique works within its own tradition. Such works, products within individual writing genre, provide primary information about their time. From the narratives of two Iranian women authors from the Qajar period, it is possible to gain insights about the portrait of women, as well as first hand impressions on the Atabât cities, the Hejaz region and the pilgrimage route under the Ottoman rule. Within this context, as preliminary to the subject of our study, travel book literature and its place in Persian literature, especially during the Qajar period is mentioned. After that, information on the lives and works of Sekine Sultan and Mihrimah Hanım, subject of our study, are provided by references to their works. Following that information,

narratives regarding themselves, their visits and culture and history from their work, in which they told daily happenings in general, are presented in a composed manner.

Key Words: Travel book, Hajj travel book, Female travel book writers, Qajars, Sekine Sultan, Mihrimah Hanım,.

ÖNSÖZ

Görev, merak, sürgün, ticaret, kutsal ziyaret gibi pek çok nedenle yapılan seyahatlerin yazıya aktarılması çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak adına seyahatnâme denilen edebi bir yazım türü geleneği meydana gelmiştir. Bu edebi gelenek içerisinde vücuda gelen eserler tarih, coğrafya, sosyal ve siyasi durum, gelenek, kültür, mimari gibi çok geniş bir alanın aydınlatılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Heredot, Marko Polo, İbn Batûta ve Evliya Çelebi'nin yazdığı seyahatnâmeler başta olmak üzere pek çok seyahatnâme telif edilmiştir. Çoğunlukla birincil gözlem ve deneyimlere dayanan zaman zaman sonradan da eklemelerin yapıldığı bu eserlerin sundukları zengin veriler, seyahatnâmeler üzerinde farklı metotlarla farklı çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Hac ibadeti kutsal bir ibadet olmanın yanı sıra çok farklı perspektife sahip, -müspet menfi- etkileşimin olduğu bir tecrübe olmasıyla da kendine has bir ibadettir. Bu benzersiz tecrübe defalarca seyahatnâme şeklinde yazıya aktarılmış ve “hac seyahatnâmesi” denilen alt bir edebi yazım türünü meydana getirmiştir. Fars diyarının erken tarihli seyahatnâmeleri arasında ilk sırada sayılan Nasır Hüsrev'in seyahatnâmesi, geniş bir coğrafyaya yaptığı seyahati de içeren İbn Batûta'nın seyahatnâmesi, İbn Cübeyr ve tabii ki Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesi edebiyat tarihinde benzersiz bir yer edinmiş eserlerdir. Bu eserlerin aynı zamanda birer hac seyahatnâmesi olması da önemlerine ayrıca önem katmaktadır.

Pek çok Müslüman gibi İranlı hacılar da farklı güzergâhlar kullanarak Hicaz bölgesine hac farızasını eda etmek için gitmişlerdir. Hacılar için bu yolculuk yeni etkileşim ve tecrübelerin yaşandığı bir serüven olmuştur. Yola çıkan hacılar hac seyahatnâmelerinde, yol güzergâhı ve güvenliği, ibadetlerin eda ediliş tarzları, coğrafi ve mimari bilgileri aktardıkları gibi kendilerine, mezheplerine ve milli aidiyetlerine dair de son derece çarpıcı bilgiler vermişlerdir.

Sayıları az da olsa kadınlar da bu yolculuğa çıkmış ve bu alanda eser telif etmişlerdir. Kadın müellifler yazdıkları seyahatnâmelerle büyük ve önemli bir açığı kapatmış, kadın söylem ve bakışına dair doğrudan bilgi almamıza imkân

sağlamışlardır. Bu bakımdan yazılan bu eserlerin incelenmesi ve gündeme getirilmesi son derece elzemdir.

Biz de iki kadının; Sekine Sultan'ın *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* adlı eserini ve Mihrimah Hanım'a ait olan *Sefernâme-yi Mekke* adlı eserleri merkeze alarak giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşan bir çalışma hazırladık. Giriş bölümünde çalışmanın öneminden bahsederken birinci bölümde edebi bir yazım türü olarak seyahatnâmeden ve bu türün Fars edebiyatındaki yerinden bahsettik ve ayrıca çalışmamıza konu olan müelliflerin yaşadığı dönem olan Kaçarlar Dönemi seyahatnâmelerine de değindik. İkinci bölümde ise öncelikle müelliflerin hayatlarını ve daha sonra da eserlerini ele aldık. İki seyahatnâmenin muhtevasını analiz ettiğimiz sonraki üç bölümde ise sırasıyla her iki kadın müellifin, kendilerine dair anlatılarını; Atabât ve Haremeyn ziyaretleriyle tarihi mekânlara ziyaretlerini ve müelliflerin kültürel bağlamdaki aktarımlarını sunmaya çalıştık.

Bu çalışmada lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca rehberliği, bilgi ve katkılarıyla her daim kılavuzluk yapan kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi sayın Güller NUHOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. sayın Ali GÜZELYÜZ, Prof. Dr. sayın Mehmet ATALAY, Öğr. Gör. sayın Nihat DEĞİRMENCİ ve Dr. Öğr. Üyesi sayın Kadir TURGUT başta olmak üzere emeği geçen tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmanın fikir aşamasından, konunun belirlmesine kadar destek, yardım ve değerli fikirlerini esirgemeyen başta Dr. Öğr. Üyesi sayın Güllü YILDIZ olmak üzere Dr. Öğr. Üyesi sayın Filiz DIĞIROĞLU'na teşekkür ederim. Arkadaşım Emine SARAÇ'a kuzenim Fatma BATKİTAR'a ve elbette bilhassa annem ve aileme müteşekkirim.

Fatma BATKİTAR

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FARS EDEBİYATINDA SEYAHATNÂME	5
1.1. Bir Yazım Türü Olarak Seyahatnâmeler	5
1.2. Fars Edebiyatında Seyahatnâmeler	14
1.3. Kaçarlar Dönemi Seyahatnâmeleri	18

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN HACILARIN SEYAHATNÂMELERİ	24
2.1. Sekine Sultan'ın Hayatı ve Eserinin Özellikleri	29
2.1.1. Sekine Sultan'ın Hayatı	29
2.1.2. Sekine Sultan'ın Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke Adlı Seyahatnâmesi ve Özellikleri	35
2.2. Mihrimah Hanım'ın Hayatı ve Eserinin Özellikleri	41
2.2.1. Mihrimah Hanım'ın Hayatı	41
2.2.2. Mihrimah Hanım'ın Sefernâme-yi Mekke Adlı Seyahatnâmesi ve Özellikleri	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM'IN KENDİLERİNE DAİR ANLATILARI	53
3.1. Kendilerini Görme Biçimleri	53
3.2. Eş Olarak Kendilerinden Bahsetmeleri	65
3.3. Dindarlıkları	70
3.4. Milli Aidiyet Duyguları	78
3.5. Tarihi Tanıklıkları	84
3.6. Tabiat İlgisi	87
3.7. Teknoloji İlgisi	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM'IN ZİYARETLERE DAİR ANLATILARI	95
4.1. Veda, Kabir ve Türbe Ziyaretleri	95
4.2. Atabât Ziyaretleri	98
4.3. Haremeyn Ziyaretleri	107
4.4. Tarihi Mekânları Ziyaretleri.....	115

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM'IN KÜLTÜREL KONULARA DAİR ANLATILARI	119
5.1. Beslenme Kültürü	119
5.2. Temizlik Kültürü.....	126
5.3. Hediye Kültürü	130
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	138

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale/madde
Ank.	: Ankara
A.y.	: Aynı yer
bsm.	: Basım
Blz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Curr Res Soc Sci	: Current Research in Social Sciences
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hicri kameri
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
k.	: Kameri
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
Thk.	: Tahkik eden
ö.	: Ölümü

s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
ş.	: Şemsi
t.y.	: Tarihi yok
Tsh.	: Tashih eden
UTBS	: Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (Erzurum : 2007)
Ünv.	: Üniversite
v.d.	: Ve devamı
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın yeri yok/yayımcı yok.

GİRİŞ

Seyahatnâme edebi yazım türleri arasında kendine has bir konuma sahiptir. Seyyah veya yolcu, çıktığı seyahatin önemli gördüğü hususlarını kendi perspektifiyle kaleme alarak bu eseri vücuda getirir. Bireysel yazım türünün bir ürünü olan seyahatnâmeler genel olarak gözlem ve tanıklığa dayanmalarıyla coğrafya, tarih, mimari, dil, zevk-eğlence, gelenek gibi pek çok alana da kaynaklık eder. Seyyah veya yolcuyu seyahatnâme yazmaya iten etmenler arasında kutsal veya önemli sayılan yerlerin tanıtılması, rehberlik ve yol gösterme, yaşadığı ve karşılaştığı tecrübeleri paylaşma gibi etmenleri saymak mümkündür. Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinin yer isimlerinden gastronomiye, bitki isimlerinden uluslara ait pek çok konunun araştırılmasında kaynaklık etmesi seyahatnâmelerin işlev ve önemine örneklik teşkil etmektedir.

Manzum ve mensur olarak yazılan seyahatnâmeler arasında genel olarak kutsal yerlerin tanıtılmasını amaçlayan hac seyahatnâmeleri, seyahatnâme türü içerisinde kendisine “hac seyahatnâmeleri” adında bir alt başlık açmayı başaracak nitelik ve sayıdadır. Hac seyahatnâmeleri kervanların geçtiği güzergâhı tanıtmayı amaçlayan menazilnâmeler ve haccın eda edilmesinde rehberlik etmek için yazılan menâsıknâmeler olarak tasnif edilmektedir.

Genel olarak seyahatnâme yazımı İran'da özellikle Kaçarlar Döneminde (1796-1925) oldukça yaygınlaşmış ve bu alanda pek çok eser telif edilmiştir. Dönemde yazılan seyahatnâmeler arasında hac seyahatnâmeleri azımsanmayacak bir konum ve sayıya sahiptir. İran'ın farklı bölgelerinden hac farızasını eda etmek üzere yola koyulan hacı adayları genellikle dört güzergâh takip etmişlerdir. İran'ın güneyinden Fars Körfezi yoluyla ve İran'ın kuzeyinden Karadeniz ve Akdeniz'i geçen İstanbul yolunu kullanarak Cidde'ye giden hacılar deniz yolunu takip ederken tamamen karadan gidilen Cebel ve Şam yolu da sıklıkla kullanılan diğer iki güzergâhtır. Bu güzergâhları takip eden hacılar güzergâh boyunca menzilleri tanıtmış, karşılaştıkları güçlük ve tehlikeleri, duygu ve düşüncelerini, yaşadıkları veya tanıklık ettikleri yenilikleri, etkileşime geçtikleri kişi veya toplulukları yolculuk esnasında veya aldıkları notlara daha sonra ilaveler yaparak yolculuk sonrasında seyahatnâmelerine aktarmışlardır.

Kaçarlar Döneminden biri Hindistanlı olmak üzere dört kadın hacı hac seyahatnâmesi yazmış ve çıktıkları kutsal hac yolculuğunu kayıt altına alarak birer seyahatnâme kaleme almışlardır. İranlı üç kadın hacı, Atabât şehirleri denilen Kerbela, Necef, Kazımeyn ve Samarra şehirlerini hem hac seyahati öncesi hem de hac sonrası ziyaret etmiş ve bu şehirlere yaptıkları ziyareti hac ziyaretinden ayırmayarak seyahatnâmelerine dahil etmişlerdir. Hindistan'dan yola çıkan ve Sünni mezhebine müntesip olan Bânû Şâhchân Begüm Hindî ise Mumbai'den deniz yoluyla Cidde'ye gitmiş ve yine aynı yoldan dönerek Atabât şehirlerini ziyaret etmemiştir.

Çalışmamızın konusu olan iki kadın müellif kaleme aldıkları seyahatnâmelerle kadın gözüyle yaşadıkları döneme, Osmanlı tasarrufunda bulunan topraklarda onun organizasyonu ile eda edilen hac ibadetine, Atabât şehirlerine, mezhep ve milli duyarlılıklarına dair kıymetli bilgiler sunmuşlardır. Erkeklerin yazdığı hac seyahatnâmelerine nispetle sayıları çok az olan kadınların seyahatnâmeleri bu bakımdan da nadir kaynaklar arasındadır. Seyahatnâme yazarları içinde İranlı üç kadından birincisi, Kaçarlar hanedanının önemli padişahlarından Nâsırüddin Şah'ın eşlerinden Sekine Sultan, bir diğeri yine aynı dönemin önemli devlet ricalinden Ferhâd Mirzâ'nın kızı Mihrimah Hanım, üçüncüsü ise hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız ancak eşraftan olduğu anlaşılan Âliye Hanım Şîrâzî'dir. Bu sonuncu kadın müellif, Bender Abbas limanından Cidde'ye doğrudan gemi olmayışından dolayı alışılmışın dışında bir güzergâhla; gemiyle Mumbai'ye oradan Cidde'ye geçmiştir. Âliye Hanım Şîrâzî'nin seyahatnâmesi hem güzergâhın farklı oluşu hem de Nâsırüddin Şah'ın sarayında kaldığı bir buçuk yıllık zaman diliminde yaşadıklarını içermesi açısından farklılık arz etmektedir. Seyahatnâme yazarlarından bir diğer kadın müellif de Bânû Şâhchân Begüm Hindî'dir. Hintli bir sultan olan ve Hindistan'dan hacca giden bu kadın da eserini Farsça yazmıştır.

Söz konusu müelliflerin yazdıkları hac seyahatnâmeleri hem müstakil hem de mecmualar içerisinde yayınlanmıştır. Ancak bu metinler üzerinde oldukça sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Farsçaya “Zenân-i Zâir: Hâtırat-i Zenân-i Îrânî ez Şehr-i Mekke” başlığıyla çevrilen Amineh Mahallati'nin yazdığı ve kadınların da hac seyahatnâmesi yazdığı savına sahip “Women as Pilgrims: Memoirs of Iranian Women Travelers to Mecca” başlıklı makaledir. Bu metinler üzerinde yapılan diğer çalışmalar ise eserlerin genelde tek olarak ele alındığı ve kısaca tanıtıldığı makale ve yazılardan ibarettir. “Sürprizlerle” dolu bu eserlerin edebi ve

tarihi değerlerinin yanı sıra kadınlar tarafından ortaya konulan nadir eserlerden olmaları, dönem hakkında birincil kaynaktan kadın algı ve bakışını sunması açısından ayrıca detaylı bir çalışmayı gerektirmiştir.

Bu çalışmada yukarıda söz konusu edilen Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım tarafından kaleme alınan iki seyahatnâme karşılaştırmalı ve çoğulcu inceleme yöntemleriyle incelenmiştir. Bu süreç içerisinde müelliflerimizin çoğunlukla bahsettikleri kişileri lakaplarıyla anmaları ve bu lakapların özellikle Kaçarlar Döneminde son derece abartılı kullanılması, metinlerde bahsi geçen kişilerin tespitlerini son derece güçleştirmiştir. Dolayısıyla lakapların kimlere ait olduğunun tespiti için ayrı bir mesai harcanmasına neden olmuştur. Ayrıca müelliflerin söz konusu ettikleri olaylara zaman zaman kısa ve üstü kapalı değinmeleri konunun ortaya konmasını güçleştiren bir başka unsur olmuş ve bu güçlükler yan okumalarla giderilmeye çalışılmıştır. “Kaçarlar Dönemi Seyahatnâme Yazarlarından Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın Hac Seyahatnâmeleri” başlıklı bu çalışma önsöz ve girişten sonra beş bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde, Fars Edebiyatında Seyahatnâmeler başlığı altında öncelikle bir yazım türü olarak seyahatnâme konusu incelenmiş ve seyahatnâmelerin genel özellikleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Ardından seyahatnâme türü açısından oldukça zengin olduğu gözlemlenen Fars edebiyatının bu bağlamdaki özelliğine işaretle telif edilen Farsça seyahatnâmeler incelenmiş ve tanıtılmıştır. Daha sonra çalışmamızın konusu olan iki eserin telif edildiği Kaçarlar Dönemi’nin seyahatnâme yazımı açısından önemi vurgulanarak bu dönem seyahatnâmeleri ayrıca incelenmiştir.

İkinci bölümde öncelikle çalışmamızın ana metinleri olarak belirlediğimiz seyahatnâmelerin müellifi olan kadın hacılar; Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Hayat hikâyeleri yazılırken ikincil kaynakların yanı sıra seyahatnâmelerindeki biyografik bilgilerden de istifade edilmiştir. Daha sonra ise söz konusu seyahatnâmeler, muhteva ve üslup açısından tanıtılarak edebî yönleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmelerinde yer verdikleri kendilerine dair anlatıları; kendilerini görme biçimleri, kendilerini eş olarak nasıl konumlandırıdıkları, dindarlıkları, milli aidiyetleri, tarihi tanıklıkları,

tabiata olan ilgileri ve teknolojiye dair ilgileri başlıkları altında karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın seyahatnâmelerinde söz konusu ettikleri ziyaretlere dair anlatıları ele alınmıştır. Bu bölümde yola çıkmadan önce gerçekleştirdikleri veda ziyaretlerinin yanı sıra, türbe ziyaretleri, yolculuk esnasında Atabât şehirlerinde gerçekleştirdikleri ziyaretler Hac esnasında Haremeyn ziyaretleri ve tarihi mekânlara yaptıkları ziyaretler başlıkları altında ayrı ayrı incelenmiş ve Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın bu konularda verdikleri bilgiler değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde ise Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın kültürel konulara dair anlatıları ele alınmış ve seyahatnâmelerinde öne çıkan beslenme, temizlik ve hediyeleşme kültürüne dair anlatılarına yer verilmiştir. Beşinci bölümden sonra sonuç kısmıyla çalışmamıza nihai şekli verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FARS EDEBİYATINDA SEYAHATNÂME

1.1.Bir Yazım Türü Olarak Seyahatnâmeler

Seyahatnâme, Arapça bir kelime olan “seyahat” ve Farsça bir kelime olan “nâme” kelimelerinden oluşan bir terkiptir.¹ Seyahatnâme literatürde; Arapçada rihle, Farsçada sefernâme kelimelerine tekabül ederken aynı zamanda rûznâme, rûznâme-i sefer gibi ifadelerle ifade edilmekte ve aynı yazım türü kategorisinde değerlendirilmektedir.

İnsanlar tarih boyunca farklı sebeplerle seyahat etmiş, izlenim ve tanıklıklarını yazıya geçirerek edebi bir yazım türü olan seyahatnâme türünü meydana getirmiştir. Farklı amaçlarla farklı kişilerin izlenim ve tanıklıklarının ürünü olan seyahatnâmeler günlük rutinler, sosyo-politik durum, zevk, eğlence, kültür, mimari gibi pek çok konunun aktarıldığı edebi metinlerdir. Seyahatnâme öncelikle edebi bir tür olmanın yanı sıra özellikle tarih ve coğrafya başta olmak üzere pek çok sosyal bilime kaynaklık etmektedir.²

Hatıra yazım türünün bir alt türü sayılan seyahatnâme aynı zamanda günlük, biyografi, hasbihal, otobiyografi gibi edebi türlerle de akrabadır.³ İçerik açısından monografi ve hasbihâlî seyahatnâmeye en yakın türler olarak saymak mümkündür. Bu gruplandırma zaman zaman aynı eserin aynı anda iki farklı tür içinde gösterilmesine neden olacak kadar birbirine yakındır.⁴

¹ Türk Dil Kurumu, “Seyahatnâme”, **Türkçe Sözlük**, 10. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, s. 1744.

² “Seyahatnâme”, **Edebiyat Ansiklopedisi**, y.y., y.y., 1991, s. 304.

³ Menderes Coşkun, “Seyahatnâme: Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII, s. 13.

⁴ Emine Tuğcu, “Sâfi’nin Hasbihâl’inde Rüşvet”, **Erdem**, 2006, s.184

Seyahatnâmeler yolculuk esnasında yazıldığı gibi yolculuk sonrasında da yazılmaktadır. Yolculuk esnasında yazılan seyahatnâme yazarın kaynaktan yararlanma veya araştırma imkanına sahip olmamasından dolayı genellikle sade ve bazen de yazım açısından gramer hatalarının da olası olduğu metinlerdir. Üslubunun zenginliği yazarının metin yazmadaki mahirliğine bağlıdır. Bunun yanı sıra yazarın muhayyilesinin ürünü olan seyahatnâmeler de oldukça yaygındır.⁵ Aynı zamanda seyyahın yolculuk esnasında aldığı notlarını daha sonra başka kaynaklardan yararlanarak zenginleştirdiği seyahatnâmeler de oldukça fazladır. Manzum ve mensur örnekleri olan seyahatnâmeler bireysel yazım türünün çok yönlü örnekleri olarak öne çıkarlar.

Seyyah veya gezgin kişilerin merak, keşif ve bireysel ilgilerinin yönlendirdiği seyahatlerin sonucu yazılan seyahatnâmeler dışında kişilerin savaş, kutsal ziyaret, resmi ve farklı görev nedeniyle çıktıkları seyahatlerini kaleme aldıkları seyahatnâmeler de mevcuttur.⁶

Seyahatnâmeler yolculuk macerası ve kat edilen güzergâhla ilgili yazıldığı gibi aynı zamanda Seferetnâme, Esâretnâme, Sergüzeştname ve Hasbihal olarak sınıflandırılan alt türlerde de yazılmışlardır. Aynı şekilde Menâzilnâme ve Menâsiknâmelerin içinde bulunduğu “Hac Seyahatnâmeleri” de seyahatnâme yazım türünün alt grupları içinde kategorileştirilmiştir.⁷

Seyyahlığın veya gezginliğin ne zaman başladığı ve ilk seyahatnâmelerin ne zaman yazıldığı, tespiti tam olarak imkân dahilinde olmayan bir konudur. Ancak milattan önceye tarihlenen seyahatnâmeler olduğunu biliyoruz. Bu seyahatnâmelerden biri, Batı dünyasında da seyahatnâmelerin ilk örneklerinden kabul edilen ve kitabında övünerek çok gezdiğinden söz eden⁸ Roma İmparatorluğu döneminin Yunanlı tarihçisi, coğrafyacı ve filozofu Strabon’a (M.Ö I. yy.) ait olduğu kabul edilir. On yedi kitaplık “*Geographumena*” ya da “*Geographika*” kitaplarını Avrupa, Asya ve Afrika’nın pek çok bölgesini gezerek antik dönem hakkında ansiklopedi sayılabilecek

⁵ Kaan Dilek, “Seyahatnâme: Fars Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII, s. 11.

⁶ Berzger, “Sefernâme”, **Ferhengnâme-i Edebî Fârsî: Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî**, Haz. Hasan Enûşe, C.II, Tahran, 2002/1381, s. 817.

⁷ Coşkun, “Seyahatnâme”, s. 14.

⁸ Strabon, **Coğrafya: Anadolu (Kitap: XII,XIII,XIV)**, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, t.y., s. xiii. Bu ve bir sonraki bilgi eserin çevirmeni Adnan Pekman’ın kitaba yazdığı önsözden alınmıştır.

bir içerikle kaleme almıştır.⁹Yine Heredot'un eseri bu yazım türünün bir diğer ilk örneği olarak kabul edilir.¹⁰ Heredot, Antik Yunan'ın efsanelere dayanan literatüründen tam olarak uzaklaşmasa da olayları nedensellik açısından anlatmasıyla kendisine farklı bir yer edinmiştir.¹¹ Heredot, Mısır, Babil, Karadeniz kıyılarına seyahat ederek burada gördüklerini yazıya aktarmasıyla seyahatnâme yazarları arasına da katılmıştır.¹² Ctesias, M.Ö. 404'te İran'a götürülerek II. Erdeşir'in doktoru olarak görev yapmıştır. Burada kaldığı zaman diliminde yirmi üç kitaptan oluşan Asur ve Pers tarihini anlattığı eserleri tarih içerikli olsa da verdiği bilgiler seyahatnâme özelliği taşımaktadır.¹³ Seyahatnâme yazım nedenleri ve yazar çeşitliliğini göstermesi açısından önemli bir örnek de M.Ö. 400'lü yıllarda yaşamış Ksenophon'un yazdığı *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* eseridir.¹⁴ Ksenophon, Yunan ordusuyla katıldığı savaş nedeniyle gezdiği yerleri ve olayları günlük tarzında yazmıştır. Yazdığı *Anabasis* eseriyle İran ve Anadolu'nun pek çok bölgesi hakkında bölge isimleri ve yaşayan uyruklar da dahil olmak üzere en eski bilgileri veren bir kaynak meydana getiren Ksenophon, eseriyle hala anılmaya devam etmektedir.¹⁵ Horatius Flaccus, Gaius Julius Solinus bu alanda önemli eserler vermiş seyahatnâme yazarlarıdır.¹⁶

Seyahatnâme yazarları içinde Marko Polo ismi kendisine has bir üne sahiptir. Çünkü onun XIII. yy. sonlarında yazdığı gezi notları, belirli bir edebi düzeyi olan ilk seyahatnâme olarak öne çıkarken aynı zamanda pek çok değişime kaynaklık ettiği iddia edilmiş ve çok konuşulmuş, çok tartışılmış bir eserdir.¹⁷

Doğu dünyasında ise tarihi M.Ö. VI. yy.'a kadar götürülen Mısırlılara ait gezi raporları en eski seyahat notları olarak bu yazım türünün ilk örneklerini oluştururlar.¹⁸ Mısırlılara ait bu seyahatnâme notlarından biri Cosmos İskenderânî'ye aittir. Yazım tarihi M.Ö. VI. yy. olan bu seyahatnâme, Cosmos İskenderânî'nin Etiyopya, batı

⁹ Strabon, **a.g.e.**, s. vii.

¹⁰ Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnâmelerin Kaynaklık Değeri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/2, 2013, s. 588.

¹¹ Ardalan Mohammed Ahmed, "Antik Yunan'da Tarihsel Nedensellik", **Ans., Asia Minor Studies-International Journal Of Social Sciences**, C.IV, Sayı: 8, 2016. s. 9.

¹² Muhammad Ahmed, **a.g.m.**, s. 10.

¹³ Bkz.: Ercüment Yıldırım, "Ctesias'ın anlatımlarında Ninus (Nemrut)", **Tarih İnceleme Dergisi** XXX/2, 2015. s. 575.

¹⁴ Berzger, **a.g.m.**, s. 818; Tuncer Gülensoy, "Ksehephon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)", **Kültür Evreni**, s. 7.

¹⁵ Gülensoy, **a.g.m.**, s. 7.

¹⁶ Berzger, **a.g.m.**, s. 818.

¹⁷ **A.y.**

¹⁸ **A.y.**

Hindistan ve Eski adı Silan olan Sirilanka'ya yaptığı seyahatlerin notlarını içermektedir.¹⁹ Yine Çinlilerin en eski seyahatnâmelerinden biri olarak Fa-Hian'ın seyahatnâmesi (h. 399-414) Hindistan'a yaptığı seyahatini içerirken aynı bağlamda Hievân Tesâng'ın Sasaniler zamanında İran'a yaptığı yolculuğu içeren seyahatnâmesinden de bahsetmek mümkündür.²⁰

İslam'ın doğuşundan kısa süre sonra Müslümanlar hem müstakil hem de coğrafya, tarih kitapları kapsamında çok sayıda seyahatnâme yazmıştır. Bilgi edinmenin en nesnel yollarından biri olan ve kişiye doğrudan deneyim kazandıran seyahat pek çok araştırmacı, bilgin ve gezginin başvurduğu bir “bilgi kaynağı” olmuştur. Aynı zamanda tecrübe ve tanıklıkların en uygun aktarım kalıplarından biri olduğu için de seyahatnâme yazım türü müelliflerce çokça tercih edilen bir yazım türü olmuştur.

Bu müelliflerden biri III. (IX) yy. başlarında Bağdat'ta dünyaya gelen Vâzih el-Ya'kûbî'dir (ö. 292/905). İrmîniye/Ermîniyye ve Horasan'a gidip uzun süre çalıştıktan sonra Hindistan, Çin, İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye gibi pek çok ülkeyi gezerek *Kitâbü'l-Büldân* eserini yazmıştır. Müslümanlar arasında yazılan ilk coğrafya kitabı sayılan *Kitâbü'l-Büldân* uzun süren seyahat ve araştırmalar sonucu vücuda gelmiş ve yerleşim yerleri, fetihler, bölge halkları, coğrafi durumlar gibi konuları ihtiva etmektedir.²¹ İbn Fadlân (ö. 310/922), Yâkût el-Hamevî'nin kendisinden alıntılar yaptığı alim, diplomat ve seyyah'tır. İbn Fadlân, Türk, Slav ve İskandinav halkları hakkında değerli bilgiler içeren bir seyahatnâme yazmıştır.²² Arap şairlerden olan Ebû Dülef el-Yenbûî (ö. 390/1000 [?]), Buhara, Samaniyanların başkenti, Çin, Hindistan, Sistan, İran ve Kafkasya gibi yerleri gezmiş ve bu gezilerini daha sonraki coğrafyacılara kaynaklık edecek bir esere dönüştürmüştür.²³ Bir diğer coğrafyacı da Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)'dir. Günümüze ulaşan en kapsamlı coğrafya ansiklopedisi olma özelliğine sahip *Mu'cemü'l-Büldân* eserinin yazarıdır. Seyahatlerinde gördüklerini, görüştüğü kişilerin görüşlerini, uğradığı kütüphanelerden de yararlanarak eserine taşımıştır.²⁴ Yine bilgilerinin pek çoğunu seyahatler sonucu

¹⁹ Berzger, **a.g.m.**, s.817.

²⁰ Berzger, **a.g.m.**, s. 817-18.

²¹ Murat Ağarı, “Ya'kûbî”, **DİA**, İstanbul, 2013, C.XLIII, s. 287.

²² Saleh Muhammedoğlu Aliev, “İbn Fadlân”, **DİA**, İstanbul, 1999. C.XIX, s. 478.

²³ Berzger, **a.g.m.**, s. 819.

²⁴ Casim Avci, “Yâkût El-Hamevî”, **DİA**, İstanbul, 2013. C.XLIII, s.288.

elde eden bir diğ er coğrafiyacı Ziyâeddin el-Makdisî (ö. 643/1245) de Şam bölgesini gezmiş; burada ders aldıktan sonra ilmi gezilerini devam ederek Mısır, Bağdat, Hemedan, İsfahan, Nişabur, Halep, Harran, Kudüs gibi yerlere seyahat etmiştir. Bu seyahatleri boyunca ders verdiği yerleri, ders aldığı kişileri, birlikte derslere katıldığı arkadaşlarını anlattığı eser olan *Sebetü's-semâ* eserini telif etmiştir.²⁵

İslam tarihinde yazılan ilk seyahatnâmeler arasında seyyah veya hacıların çıktıkları yolculukları kaleme almalarıyla adına hac seyahatnâmeleri denilen ve ayrıca gruplandırılan hac seyahatnâmeleri kendine has bir konuma sahiptir. Bu seyyahlardan biri olan İbn Cübeyr (ö. 614/1217) İslam dünyasının en önemli seyahatnâme yazarlarından biridir. İspanya'dan hacca gitmek için yola çıkan İbn Cübeyr, çıktığı bu kutsal yolculuk sonrasında gezip gördüğü doğu dünyasını dönüşünde Endülüs'e tanıtma amacını gütmüş ve en nihayetinde bu amacını da aşacak şekilde insanlık tarihinin en önemli kaynaklarından birini meydana getirmiştir.²⁶ Kâtip ve şairliğinin yanı sıra takip ettiği alışılmışın dışındaki güzergâhla da dikkat çekmiştir. Seyahatnâmesinde hac ziyaretini ayrıntılı anlatmasıyla seyahatnâmesini, hac seyahatnâmelerinin en önemlilerinden kıldığı gibi aynı zamanda dönemde hac ziyaretinin nasıl yapıldığına dair en kapsamlı kaynak olmasını da sağlamıştır. Haçlı işgali altındaki Kudüs'ü ziyareti sonrasında Selâhaddîn Eyyûbî 583/1187'de Kudüs'ü Haçlılardan aldıktan sonra ikinci defa hac ziyaretine gitmiş ve Kudüs'ü tekrar ziyaret etmiştir. Üç defa hac ziyaretine çıktığı bilinen İbn Cübeyr, yolculuklarından sadece birini yazıya aktarmıştır.²⁷ Arap edebiyatının seçkin ürünlerinden biri olan İbn Cübeyr'in seyahatnâmesi, İbn Battûta da dahil pek çok seyahatnâme yazarına hem fikir hem de üslup açısından rehberlik etmiştir. İbn Battûta'nın İbn Cübeyr'den iktibaslar yaptığı anlaşılmaktadır. Yolculuğunu gün gün kayda geçiren İbn Cübeyr'in dakikliği, uzun uzun anlatımı, gemi yolculuğu, tarihi ve arkeolojik bilgileri, seyahatnâmesine en kapsamlı öncü eser unvanını kazandırmıştır.²⁸

Orta çağın en büyük Müslüman seyyahı olarak vasıflandırılan İbn Battûta (ö. 770/1368-69) yolculukları seyahatnâme şeklinde elimize ulaşan bir başka seyyahtır. İbn Battûta "tüm zamanların en büyük seyyahı" olarak da isimlendirilmiş ve otuz yıl

²⁵ Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddin El-Makdisî", *DİA*, İstanbul, 2013. C.XLIV, s. 491-492.

²⁶ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *DİA*, İstanbul, 1999. C.XIX, s. 400- 401.

²⁷ **A.y.**

²⁸ Karaarslan, **a.g.m.**, s. 402.

gibi bir zaman diliminde Asya, Afrika ve Avrupa’da bulunan çok geniş bir coğrafyaya seyahatler yapmıştır.²⁹ Yirmi iki yaşında hac yapma maksadıyla yurdundan ayrılmış ve böylece Sudan ve Nijerya’nın gerçek kâşifi de olacağı uzun bir seyyahlık dönemine başlamıştır.³⁰ İbn Battûta da yazdığı seyahatnâmesiyle hac seyahatnâme yazarları arasında öne çıkmaktadır.

Doğum tarihi belli olmayan Ebû Muhammed Abderî, VII. (XII.) yüzyıl seyahatnâme müelliflerindendir. Aynı yüzyıl seyahatnâme yazarlarından Mağrib’li müellif Bâce, Tunus, Kayrevan, İskenderiye, Kahire güzergâhını takip ederek Hicaz’a gitmiş ve bilinen tek eseri olan *er-Rihletü'l-Mağribiyye* eserini telif etmiştir.³¹

Türk edebiyatında da seyahatnâmeler önemli bir yer tutar. XIX. yy.’a kadar Osmanlı’da seyahatnâme yazımı çok revaç bulmamıştır. Bunun en önemli nedeni coğrafi sınırların geniş olması ve yolculukların farklı yerler görmek ve aktarmak amacıyla yapılmamış olmasıdır.³² Yine de seyyahlar yaptıkları seyahatlerle dünya çapında bir ün elde etmiş ve dünyanın en zengin seyahatnâme eserlerini ortaya koymuşlardır. Eski Türk edebiyatı seyahatnâmelerine genel olarak ilk örnek Hoca Gıyaseddin Nakkaş(?)’ın, *Acâibü'l-Letâif* eseri gösterilir.³³ Eserin dilinin Farsça olmasından dolayı aynı zamanda İran edebiyat tarihi içerisinde de ilk İran seyahatnâmelerine örnek olarak gösterilmektedir.³⁴ Aynı şekilde Ali Ekber Hıtâî(?)’nin *Hıtâînâme* adlı eseri de dili Farsça olması hasebiyle hem Türk edebiyatında hem de İran edebiyatında ilk örnekler arasında gösterilir.³⁵ Türk edebiyatı literatürüne dahil olan bir diğer seyahatnâme de Babür Şah’ın (1483-1530) *Vekayi* adıyla da anılan ve Çağatay Türkçesi’yle yazılmış olan *Babürnâme* isimli eseridir.³⁶

Tam olarak bir seyahatnâme olmamakla beraber seyahatnâme türünün özelliklerini kendisinde barındırdığı için aynı zamanda seyahatnâme kategorisi içinde kabul edilen Pîrî Reis (1465-1470)’in *Kitab-ı Bahriye* adlı eseri Türk edebiyatının en

²⁹ Berzger, **a.g.m.**, s. 819.

³⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta et-Tancî, sad. ve haz. Mümin Çevik, **İbn Batûtta Seyahatnâmesi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 19-21.

³¹ Nihad M. Çetin, “Abderî, Ebû Muhammed”, **DİA**, İstanbul, 1988, C.I, s. 68.

³² Coşkun, “Seyahatnâme”, s. 13.

³³ Coşkun, “Seyahatnâme”, s. 15.

³⁴ Berzger, **a.g.m.**, s. 820.

³⁵ Bâkî Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnâmeler”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4 /1-I Winter 2009 s. 914.

³⁶ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 916.

önemli seyahatnâme örneklerindendir.³⁷ Bu eser denizciliğe dair bilgileriyle ve özellikle eser içinde çizilen haritalarıyla öne çıkmaktadır. Ortaya konan bu birikimi Pîrî Reis'in yaptığı seyahat ve gözlemleriyle doğrudan ilişkilendirmek mümkündür.³⁸

Seyahatnâme yazarlığı veya seyyahlık alanında adını tüm dünyanın tanıdığı bir diğer isim ise Evliya Çelebi (ö. 1095/1684)'dir. Eserine verdiği "seyahatnâme" ismiyle bu yazım türüne de ismini vermiş ve "seyahatnâme" denilince onun "seyahatnâme"si algılanmıştır.³⁹ Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri on ciltlik bir seyahatnâmede toplamıştır.⁴⁰ Osmanlı dönemi seyahatnâme örneklerinden bir diğeri olan *Mir'âtü'l-Memalik* ise Seydi Ali Reis (ö. 970/1562)'in Hindistan yolculuğu esnasında tanıştığı kişileri, gördüğü ilginç olayları ve zorlukları anlatır.⁴¹ Esaret altında kaldığı süre boyunca yaşadıklarını kaleme alan Macuncuzade Mustafa 1007 (1598-99) da önde gelen seyahatnâme yazarlarındandır.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın hayatını ve hatıralarını ihtiva eden *Gazavat-i Hayreddîn*, Murâdî mahlaslı Seyyid Murad (ö. XVI. yüzyıl ortaları)'ın eseri, Bayburtlu Zihnî (1797-1859)'nin *Hikâye-i Garîbe*, Temeşvarlı Osman Ağa'nın (17. yy. sonları ile 18.yy. başları) anıları yolculukların ve yolculuk tecrübelerinin esas alındığı seyahatnâmeler olarak öne çıkmaktadır.⁴²

Bir kısmı mektup olarak da kaleme alınan esaretnâmeler, sefaretnâmelerden önce Osmanlıların farklı bir medeniyetle tanışmasını ve temasını sağlamış edebi eserlerdir. Esaretnâmelere örnek olarak 1527 yılında yazılan Hüseyin (?) ve Abdi (?) adında iki esirin mektupları, Haydar Çelebi tarafından yazıldığı sanılan Cem Sultan (1459-1495)'in Rodos, Fransa ve İtalya'da kaldığı 13 yıllık süreyi anlatan *Vâkı'ât-ı Sultan Cem* isimli eserleri verilebilir. Macuncuzâde Mustafa 1005(1597) tarafından 1007'de (1598-99) yazılan *Sergüzeşt-i Esîr-i Malta* adlı eseri esaretnâmeler arasında öne çıkar. Yûsuf Efendi'ye (?) ait 17. yy.'ın sonlarında yazılan *Makâle-i Zindancı*

³⁷ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 915.

³⁸ Firdevs Çetin, "İki Osmanlı Tipolojisinin Mukayesesi: Pîrî "Reis" ile Evliya "Çelebi"nin Tarihi ve Fikri Serüveni", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl: 11, 2013, Sayı: 14, s. 3.

³⁹ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 921.

⁴⁰ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhât-nâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım – Girit**, 2.c. 1. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. vii.

⁴¹ Menderes Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi Dehlîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2007, s. 12.

⁴² Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi** s. 11.

Mahmûd Kapudan Berây-ı Feth u Zafer-i Keştî-i Maltiz-i Laîn-i Dûzahmekîn eseri de bu sınıflandırmada yer alır.⁴³

Sergüzeştname ve hasbihal türünde yazılan manzum seyahatnâmeler de yine seyahatnâme başlığı altında bulunmaktadır. Cemâlî'nin (1410 veya 1412) *Der Beyân-i Meşakkat-i Sefer ü Zarûret ü Mülâzemet*'i, Ali'nin *Derdnâme*'si (?), Fânî'nin (?) *Belâzede*'si, Güvâhî'nin (ö. 926/1520 veya 925/1519) *Gurbetnâme*'si, İsmâil Belîğ'in ((1079/1668-1142/1729) *Sergüzeştname-yi Fakîr be-Azîmet-i Tokat*'ı, Varvarî Ali Paşa'nın (ö. 1058/1648) bir *manzumesi*, Bosnalı şairlerden Mîr Ali Rızâ İstolçevî'nin (?) *Sergüzeşt-i Hakîr-i Pürtaksîr*'i ve III. Murad dönemi müelliflerinden Ahmed b. İbrâhim Tokadî'nin (?) *Acâibnâme-yi Hindustân*'ı gibi eserleri buna örnek olarak göstermek mümkündür.⁴⁴

Sefaretnâmeler siyaset ve tarihe katkı amacıyla resmi olarak yazılmış eserlerdir.⁴⁵ Özellikle XVI. yy.'ın ikinci yarısında Osmanlı devleti diğer ülkelere gönderdiği görevlilerden "takrir" denilen raporlar hazırlamalarını istemiş ve bunun sonucu olarak da bazı görevliler bu takrirleri zenginleştirerek sefaretnâme veya seyahatnâme şekline büründürmüştür. Türk tarihinde bunun ilk örneği 1665 yılında Kara Mehmet Paşa (ö.1145/1733)'nın Viyana'ya gönderilmesiyle Paşa tarafından yazılmıştır. Bu sefaretnâmelerin sonuncusu ise Paris ve Londra'ya gönderilen Abdürrezak Bahir (ö.1860) tarafından yazılan *Risâle-yi Sağîre*'dir. Sümbülzâde Vehbî'ye (1718-1809) ait olan *Kasîde-i Tennâne* ve Ali Ağa'nın (?) *Lehistân Sefaretnâmesi* ise manzum olarak yazılmıştır. 1720 yılında Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed (ö. 1144/1731)'in *Fransa Seyahatnâme'si* Osmanlı'nın Batıya gönderdiği elçilerin yazdığı sefaretnâmeler arasında en ünlüsüdür.⁴⁶ Fransa sefaretnâmelerinden ikisi ise Abdurrahim Muhib (ö.1821)'in kaleminden çıkmıştır.⁴⁷ Yine elçi Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)'nin Viyana sefaretnâmesi de Avusturya İmparatorluğu'nun kuruluşu, mali durumu ve Viyana hakkında verdiği özet fakat düzenli bilgiyle öne çıkmaktadır.⁴⁸ Rusya'ya gönderilen Nişli Mehmed Ağa (?)'nın sefaretnâmesi ise daha çok hatıra türündedir. Mehmed Emmî (?), Şehdî Osman Efendi

⁴³ Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi** s.13-19.

⁴⁴ Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi** s.16-18.

⁴⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.

⁴⁶ Unat, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁷ Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi**, s. 27.

⁴⁸ Unat, **a.g.e.**, s. 104.

(ö. 1183/1770), Abdülkerim'in sefaret yolculuğunu hikâye eden Nahîfî (ö. 1151/1738) gibi pek çok müellifin yazdığı sefaretnâmeyi sefaretnâmelere örnek olarak yazmak mümkündür.⁴⁹

Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)'nin 1838 tarihli *İtalya Seyahatnâmesi* ve Mustafa Sami Efendi (ö. 1855)'nin 1840 tarihli *Avrupa Risalesi* Tanzimat döneminde Avrupa'nın yakından tanınmaya başlandığının göstergesi olması bakımından özel bir öneme sahiptir.⁵⁰ Bu iki eserin ardından Mehmed Rauf (?)'un *Seyahatnâme-yi Avrupa* (1851)'si⁵¹ ayrıca döneminin ünlü hekimlerinden olan ve 1840-1860 yılları arasında tıp alanında pek çok eser veren Hayrullah Efendi (1818-1866)'nin *Avrupa Seyahatnâmesi* (1864),⁵² Avrupa hakkında yazılmış önde gelen eserlerdir.⁵³

Abdülaziz (1830-1876), Avrupa'ya seyahat eden tek Osmanlı padişahıdır. 1867 yılında Paris'te düzenlenen sergisi münasebetiyle Fransa kralı III. Napolyon'un davetiyle Paris'e giden Abdülaziz'in maiyetindekilerden İstanbul şehremini Ömer Faiz Efendi (?) tarafından kaleme alınan Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati (1867) pek çok bakımdan önemli bir seyahatnâmedir.⁵⁴

Hac seyahatnâmeleri kervanın geçtiği güzergâhı anlatmak üzere yazılan Menazilnâmeler ve haccın ifa ve edasının anlatıldığı Menasiknâmeler olmak üzere iki kategoriye ayrılır.⁵⁵ Bununla birlikte hac seyahatnâmelerinin daha farklı şekillerde tasnif edildiği de görülmektedir.⁵⁶ Ahmed Fakîh'in (ö. 14. yy.) yaptığı hac seyahatini yazıya geçirdiği kitabı, *Kitâbu Evsâfî Mesâcidi'sh-Şerîfe* adlı manzum eseri, Türk edebiyatının en eski hac seyahatnâmesi örneklerindendir.⁵⁷ Sulhî (ö. 1070/1659)'nin, *Der-beyân-i 'aded-i menâzil-i Hicâz* adlı manzum hac seyahatnâmesinin yanı sıra

⁴⁹ Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi**, s. 28.

⁵⁰ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 932.

⁵¹ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 933.

⁵² Asiltürk, **a.g.m.**, s. 934.

⁵³ Türk edebiyat tarihinde özellikle 1870'li yıllardan sonra seyahatnâme yazımı artarak devam etmiş ve alanda ismi sayılması gereken pek çok eser ortaya konmuştur. Menderes Coşkun, Osmanlı döneminde yazılan seyahatnâmeleri tanıtarak pek çok eseri dipnotta vermeyi tercih etmiştir. Konuyla ilgili bkz.: Menderes Coşkun, **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi**, s. 12.

⁵⁴ Asiltürk, **a.g.m.**, s. 935.

⁵⁵ Fatih Koyuncu, "Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi", **Journal of Turkish Language and Literature**, Volume: 3, Issue: 1, Winter 2017, s. 179.

⁵⁶ Menderes Coşkun, Menâzil-i hac ve Menâsik-i hac kitaplarını pratik bilgiler vermeyi amaçlayan Hac el kitapları başlığı altında toplamıştır. Ayrıca bu hac seyahatnâmelerini manzum ve mensur olarak ikiye ayırmış ve örneklendirmiştir. Bkz.: Menderes Coşkun, **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2900, 2002.

⁵⁷ Osman Fikri Sertkaya, "Ahmed Fakih", **DİA**, İstanbul, 1989, C.II, s. 67.

Gubârî (ö.1566), Nâlî (ö.1675), Seyyid Hasan Rızâ'î (ö. 17.yy.), Abdurrahman Hibrî (ö.1676), Cudî (18.yy) manzum olarak hac seyahatnâmesi yazan diğer müelliflerdendir.⁵⁸ Mensur hac seyahatnâmeleri arasında ise Nâbî'nin (ö. 1712) *Tuhfetü'l-Haremeyn*'i en önemli eserlerden biri kabul edilmektedir.⁵⁹

1.2. Fars Edebiyatında Seyahatnâmeler

Fars edebiyatında seyahatnâmeler veya sefernâmeler, hasbihâl ve zendegînâme denilen biyografilerle birlikte kişisel anlatının en önemli türlerinden birini oluşturmaktadır. Fars kültüründe seyahatnâme türünün kökleri İslam öncesine, Sasanilere kadar gittiği Müslüman müelliflerden edindiğimiz bir bilgi olmasına rağmen, o dönemden günümüze ulaşan bir eser bulunmamaktadır.⁶⁰

Hayali bir seyahati içerdiğinden “gerçek bir seyahatnâme”den ziyade “hayali seyahatnâmeler”e örnek gösterilen en ünlü seyahatnâme, Sasani Devleti'nin kurucusu Erdeşîr b. Bâbek (226-240) ile aynı zamanda yaşayan Ardâvîrâf adlı Zerdüş bir din adamının hayali cennet ve cehennem yolculuğunu konu edinen *Ardâvîrâfnâme* adlı eseri Fars edebiyatında ilk seyahatnâme olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Bu hayali seyahatleri konu edinen edebi yazımlar, aralarında *Mantiku't-Tayr* gibi öne çıkan kitaplarında da bulunduğu örneklerini vermeye devam etmiştir.

İran'da İslam sonrası dönemde Nasır Hüsrev ilk seyahatnâme yazarı olarak zikredilir. Ancak Süleyman et-Tacir çıktığı Çin, Hindistan, Malezya gezisini kaleme almış daha sonra Ebu Zeyd es-Sîrâfî zeyl yazmıştır.⁶² Fuat Sezgin, *Ahbâr's-sin ve'l-Hind* adlı eserin tam metnini yayınlamış ve Sezgin'in, *Ahbâr's-Sin ve'l-Hind* eserinin tam metnini yayınlamasıyla eserin okuyucuya ulaşma imkânı sağlanmıştır.⁶³

Fars edebiyatında kendisinde seyahatnâme yazım türünün özelliklerini barındıran, günümüze tam metni ulaşan, şair Nasır Hüsrev'in 437-444 (1045-1052)

⁵⁸ Koyuncu, **a.g.m.**, s. 180.

⁵⁹ Bkz.: Coşkun, **Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**.

⁶⁰ Dilek, “Seyahatnâme”, s. 11.

⁶¹ Kaan Dilek, “İran Seyyahları ve Farsça Seyahatnâmeler”, **Kebikeç** / 24 • 2007, s. 213. Ayrıca eser Nimet Yıldırım tarafından **Ardâvîrâfnâme; Cennet, Araf ve Cehennem** ismiyle çevrilmiş ve Pinhan Yayıncılık tarafından 2017 yılında yayımlanmıştır.

⁶² Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme: Arap Edebiyatı” **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII, s.10.

⁶³ Dilek, “Seyahatnâme”, s. 211. Ayrıca Kaan Dilek Kebikeç Dergisinde yazdığı “İran Seyyahları ve Farsça Seyahatnâmeler” adlı makalede *Ahbâr's-sin ve'l-Hind* için müellif adı olarak Süleyman Tacir-i Sirâfî ismini vermiştir. Bkz.: Dilek, **İran Seyyahları**, s. 212-213.

yılları arasında Merv'den başlayıp Nîşâbur, Rey gibi şehirleri geçerek Suriye ve Mısır'ın da aralarında bulunduğu geniş bir coğrafyaya yaptığı yedi yıllık seyahatini kaleme aldığı seyahatnâmesi ilk seyahatnâme olarak zikredilmektedir. Eser pek çok kaynakta İslam sonrası elimize ulaşan ilk seyahatnâme ve seyahatnâmelere örnekliliğiyle öne çıkmaktayken⁶⁴ aynı zamanda İran edebiyatında seyahatnâme yazımının pek çok konuda belirleyicisi ve öncüsü olarak da kabul edilmektedir.⁶⁵

Hayatının büyük bölümünü seyahatle geçirdiği bilinen İranlı şair Nizârî-i Kuhistânî'nin (ö. 720/1320) *Sefernâme* adlı seyahatnâmesi de ilk seyahatnâmelere aittir. Nizârî-i Kuhistânî 1200 beyitten oluşan bu manzum eserinde İsfahan, Tebriz, Gürcistan, Ermenistan, Bakü, Erdebil gibi coğrafyalara yaptığı seyahati anlatmıştır.⁶⁶ Hâkânî'nin *Tuhfetü'l-İrâkeyn* (551-552) adlı eseri ise şairin Mekke ve İrâkeyn'e yaptığı ilk hac seyahatinin mesnevi nazım şeklindeki anlatımıdır. *Tuhfetü'l-İrâkeyn* seyahatnâmesi hem İran edebiyatında hem de Azerbaycan edebiyatında çok önemlidir. Bu eser Hâkânî'nin sanatkarlığının göstergesi olarak önemli olduğu kadar Azerbaycan edebiyatında ilk manzum seyahatnâme özelliği taşıması nedeniyle de öne çıkmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ve Yakın Doğu tarihi açısından verdiği bilgilerle önemli kaynaklar arasına girmiştir.⁶⁷ Eser müellif tarafından *Tuhfetü'l-Hevâtir ve Zübdetü'z-Zemayir* ismiyle anılmasına rağmen *Tuhfetü'l-İrâkeyn* adı ile meşhurdur.

Daha çok Cihâniyân-i Cihângeşt ismiyle tanınan Celâleddîn Hüseyn Buhârâyî'nin (707-785/1307-1383) *Müsâfirnâme*'si yedi yılını Mekke ve Medine'de geçirdiği Mısır, Filistin, Buhara, Horasan gibi coğrafyalara yaptığı seyahatini irfani diyaloglarla nesir olarak telif ettiği bir seyahatnâmedir.⁶⁸ Fars edebiyatının en eski seyahatnâmeleri arasında Gıyâseddin Muhammed Nakkâş-ı Tebrîzî'nin Çin yolculuğunu anlattığı ve Hitây Sefaretnâmesi (1442) olarak da bilinen *Acâibü'l-letâif* adlı eseri öne çıkmaktadır. Bu seyahate Timurlu devlet adamı Gıyâseddin Baysungur Mirza tarafından bir heyetle birlikte gördüklerini gün gün yazması ve çizmesi için

⁶⁴ Berzger, **a.g.m.**, s. 819.

⁶⁵ Ebâzer Nasr Esfehânî, "Fihristvâre-yi Sefernâme-hâ ve Hâtırât-i Hacc-i İrânîyân: Âsâr-i Munteşir Şode tâ 1392 Şemsî", *Âyîne-yi Pejûheş*, Sayı: 4, 1393, s. 80.

⁶⁶ Berzger, **a.g.m.**, s. 819-820.

⁶⁷ Hamid Araslı, "Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri", haz. Meryem Ahundova, Çev. Ömer Bayram, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.IV, Sayı: 1, 2015, s. 326.

⁶⁸ Ketâbhâne-yi Medrese-yi Fegâhat, (Çevrimiçi), <http://lib.eshia.ir/23022/11/4553>, (22.06.2019); Berzger, **a.g.m.**, s. 820.

gönderilmiştir.⁶⁹ Söz konusu eser aynı zamanda Türk edebiyatındaki seyahatnâmeler arasında bu yazım türünün ilk örneklerinden kabul edilmektedir.⁷⁰ Emîr Seyyid Hüseyîn Ebîverdî Mekke ve Medine'ye yaptığı yolculukla beraber İstanbul, Bursa, Halep, Şam, Azerbaycan gibi coğrafyaları gezmiş ve bu seferinden izlenim ve tanıklıklarını *Çârteht* ismiyle telif etmiştir.⁷¹ Ali Ekber-i Hıtâî'nin XVI. yüzyılın başlarında Çin'e yaptığı yolculuğu anlattığı ve 1516'da Yavuz Sultan Selim'e sunduğu *Hıtâynâme* de adı anılması gereken eserlerdendir.⁷² Bu seyahatnâme aynı zamanda Türk seyahatnâmeleri arasında da değerlendirilmektedir.⁷³

Muhyî-i Lârî (ö. 933/1526-27) hac seferinden döndükten sonra 911/1506 yılında hac menâsıkları, âdâb ve esrarlarını ihtiva eden *Fütûhu'l-Harâmeyn* eserini mesnevi formunda telif etmiştir.⁷⁴ Zeynüddin Mahmûd-i Vâsîfî Herevî (ö. 959/1552 [?]) *Bedâyi'u'l-vekâyi'* adlı eserinde hayatını, gördüklerini, tanıklıklarını yazmıştır.⁷⁵ İranlı Don Juan olarak ünlenen Oruç Bey Bayâtî'nin seyahatnâmesi, Bayâtî'nin Şah İsmail tarafından Osmanlılara karşı ittifak arayışları için 1599 yılında Avrupa ülkelerine gönderilen heyete dahil olmasıyla aldığı Farsça notları İspanyolcası yeterli olmadığından Licentiate Remon adında bir arkadaşıyla İspanyolca olarak yazmasıyla vücuda gelmiştir.⁷⁶ Eser Licentiate Remon tarafından zenginleştirilmiş ve ilaveler yapılmıştır. Onun bu seyahatnâmesi Doğulu elçi heyetleri içerisinde bulunan görevliler tarafından yazılan ilk seyahatnâme olma özelliğini de taşımaktadır.

Şah Süleyman Sefavî zamanında telif edilen ve Fars edebiyatında yazılan ilk müstakil ve tam seferatnâme sayılan *Sefîne-yi Süleymân*, Muhammed Rabî' bin Muhammed İbrâhîm tarafından İran'a dönüş tarihi olan 1098 (1687) yılında yazılmıştır. Bir heyetle Siyâm'a (Tayland) gitmiş ve görüp işittiklerini telif etmiştir.⁷⁷

⁶⁹ Ayrıca Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'u's-sa'deyn* eserinde *Acâibü'l-letâif* eserinin özetini iktibas etmiştir. Aynı şekilde Semerkandî de Şahruh tarafından Hindistan'a gönderilmiş ve bu yolculukta izlenimlerini *Matla'u's-sa'deyn* eserinde yazmıştır. Bkz.: Berzger, **a.g.m.**, s. 820.

⁷⁰ Fahriye Nilsun Şahin, "XIX. Yüzyıldan Bir Osmanlı Seyahatnâmesi: Seyahat-i Asmai (Metin İnceleme)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010, s. viii.

⁷¹ Berzger, **a.g.m.**, s. 820.

⁷² Dilek, "**Seyahatnâme**", s. 12.

⁷³ Şahin, **a.g.m.**, s. viii.

⁷⁴ Berzger, **a.g.m.**, s. 820.

⁷⁵ Adnan Karaismailoğlu, "Bedâyi'u'l-Vekayi'", **DİA**, İstanbul, 1992, C.V, s. 227.

⁷⁶ Berzger, **a.g.m.**, s. 820; Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan, **İlişkiler; Bir Şii/Katolik**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, 2014.

⁷⁷ Emîr Saîd İlahî, "Ketâbsînâsî-yi Tovsif-i Sefâretnâme-hâ-yi Fârsî", **Ketâb-i Mâh Târîh ve Coğrâfyâ**, İsfend 1382 ş. Sayı: 77, 78. s. 12.

Hicaz, Irak, İran, Hindistan ve Yemen'e yaptığı seyahati Şeyh Necîbüddin Ali b. Muhammed Âmilî (ö. 1011/1602) de yazıya geçiren seyahatnâme yazarlarından⁷⁸ Mirza Muhammed Dâvûd-i İsfahânî'nin *Sefernâme-yi Horâsân* adlı mesnevisi ise 1109 (1697) yılında İsfahan'dan Horasan'a gerçekleştirdiği seyahatinin izlenimlerini aktarmaktadır.⁷⁹ Ebu'l-Berâkât Münîr Lâhorî, *Mazhar-i Gül* isimli mesnevisinde Bengâl'le ilgili izlenimlerini yazmıştır. Aynı şekilde Kazvin'de (veya Kerbela) dünyaya gelen ve sonrasında Hindistan'a gidip Babürlü Sultanı Evreng-i Zîb'in sarayında Zîbu'n-Nîsa'nın hocalığını üstlenen ve *Zîbu't-Tefâsîr*⁸⁰ adında bir eser de yazan Safî bin Velî Kazvînî, *Enîsi'l-Huccâc* eserinde 1087/1676-1088/1678 yılları arasında Hindistan'dan Mekke ve Medine'ye yaptığı hac yolculuğunu yazmıştır.⁸¹

XII. yy. seyahatnâmelerinden biri olan *Beyân-i Vâkî*'den de bahsetmek gereklidir. Bu eser tarihçi olarak da bilinen Abdülkerîm-i Keşmîrî tarafından yazılmıştır. *Beyân-i Vâkî* eseri aynı zamanda *Târîh-i Nâdir* veya *Nâdirnâme* olarak da bilinmektedir.⁸² *Şigirîfnâme-yi Velâyet* seyahatnâmesi İ'tisâmüddîn bin Şeyh Tâceddîn Bengâlî'nin (1181/1768) İngiltere'ye yaptığı seyahati konu edinen eseridir.⁸³ *Târîh-i Ahvâl-i Hazîn Lâhîcî* eseri de Cemâlüddîn Muhammed Alî b. Ebî Tâlib el-Cîlânî (el-Geylânî) ez-Zâhidî (ö. 1180/1766)'ye aittir.⁸⁴ Hindistan'da doğup Meşhed'e göç etmiştir. Şairliğiyle de öne çıkan Meşhedî'nin eseri Atabât şehirlerine yaptığı yolculuğu da içermektedir.⁸⁵ Aşk mahlaslı Muhammed Dâvud İsfahânî'nin Horasan'a yaptığı seyahati anlattığı manzum seyahatnâmesini de bu dönemde yazılan seyahatnâmeler arasında saymak mümkündür.⁸⁶

XIII. ve XIV. yy'da seyahatnâme yazarlığı artarak devam etmiş ve bu dönemde çoğunlukla nesir olmak üzere pek çok seyahatnâme yazılmıştır.⁸⁷ Manzum olan seyahatnâmelerin çoğu mesnevi nazım türünde yazılmış olup coğrafi, tarihi, toplumsal

⁷⁸ Dilek, "Seyahatnâme", s. 12.

⁷⁹ A.y.

⁸⁰ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Resul Caferiyan, "Tefsîr-i Zîbu'l-Tefâsîr ez Safî bin Velî Kazvînî be Nâm-i Zîbu'n-Nisâ-i Begüm Dohter-i Evreng-i Zîb", *Peyâm-i Bahâristân*, Yıl: 3. Kış-1389 ş. (Çevrimiçi), <http://oral-history.ir/?page=post&id=1752>, (31.07.2019)

⁸¹ Berzger, a.g.m., s. 820.

⁸² Yusuf Halaçoğlu, "Abdülkerîm-i Keşmîrî", *DİA*, İstanbul, 1988, C.I, s. 252.

⁸³ Berzger, a.g.m., s. 820.

⁸⁴ A.y.

⁸⁵ Ahmed Rızâ Alamehâ, "Dîvân-i Eşâr-i Hasret Meşhedî ve Hadd-i Şâir", *Faslnâme-i Metâliât-i Şebh Kâreh Danişgâh-i Sistân ve Belûcistân*, Yıl: 4, Sayı: 10, Bahar 1391 ş. s. 135.

⁸⁶ Berzger, a.g.m., s. 820.

⁸⁷ A.y.

ve kültürel bilgiler vermelerinin ötesinde aynı zamanda edebi olarak da son derece zengin bir birikim ortaya koymuşlardır.

1.3. Kaçarlar Dönemi Seyahatnâmeleri

Kaçarlar dönemi, İran'da modernleşmenin pek çok alanda kendisini hızla hissettirdiği bir dönemdir. Bu dönemde özellikle Nâsırüddin Şah'ın veziri Mîrzâ Takî Hân Emîr Kebîr gibi devlet adamlarının girişimiyle basım tesislerinin geliştirilmesi, bunun sonucu olarak gazetelerin ortaya çıkışı, Dâru'l-fünun'un kurulması, bu okulda öğretim için Avrupalı hocaların görevlendirilmesi, öğrencilerin Avrupa'ya öğrenim için gönderilmesi, posta ve telgraf sisteminin kurulması, Avrupa dillerinden ilmi ve edebi kitapların Farsçaya tercümesi gibi pek çok önemli gelişme kaydedilmiştir.⁸⁸

Kaçarlar dönemindeki modernleşme kendisini bireysel yazım türünün yaygınlaşmasında da göstermiş ve seyahatnâmeler de dâhil olmak üzere edebi alanda pek çok eser telif edilmiştir. Ve bununla beraber padişah ve devlet ricalinden gezgin ve hacılara kadar pek çok kişi çıktığı yolculuğu kaleme almıştır.⁸⁹ Bu yapılan yolculukların önemli bir kısmı ise Avrupa yani Batıya yapılmıştır. Batıya yapılan bu seyahatler sadece bu yazım türünün yaygınlaşmasında etkili olmamış aynı zamanda İran'ın modernleşmesine de doğrudan etki etmiştir.⁹⁰ Fars ve dünya edebiyatının önemli bir yazım türü olan seyahatnâmeler, Safevilerin yıkılışı sonrasında revaç bulmuştur. Seyahatnâme yazımına olan bu ilgide özellikle yabancı araştırmacı ve görevlilerin İran hakkında yazdıkları seyahatnâmelerin etkili olduğunu görmekteyiz. 1701 ile 1800 yılları arasında yabancı araştırmacı ve görevlilerin İran hakkında yaklaşık 109 seyahatnâme yazmaları bu ilginin göstergesi olması açısından dikkat çekicidir.⁹¹

Hem İranlıların kendi yazdığı seyahatnâmeler hem de batılıların İran hakkında yazdıkları seyahatnâmeler özellikle İranlı saraylılar tarafından büyük bir ilgiyle takip

⁸⁸ Efsâne Hâtûnâbâd, "Şi'r ve Nakkâşî der Dovran-i Kâcâr; Çâliş-i Sünnet ve Modernîte", **Edebiyat-i Pârsî-yi Muâsır, Pejûheşgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Metâliât-i Ferhengî**, Yıl: 1, Sayı: 2, 1390 ş. s. 40.

⁸⁹ Güllü Yıldız, "İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul'u Temâşa", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 51, Aralık 2016, s. 136; Esfêhânî, **a.g.m.**, s. 80.

⁹⁰ Seccâd Cemşîdiyân, Alî Ârâmişî Niyâ, "Berresî-yi Goftimân-i Sefernâme-hâ-yi Âgâz-i Dovre-yi Kâcâr ve Te'sîr-i Ânân ber nevhâhî-yi Asr-i Nâsırî", **Faslnâme-i Târîh-i Revâbit-i Hâricî**, Yıl: 19, Sayı: 74, Bahar 1397 ş. s. 3.

⁹¹ Mahmud Bâkirpesend, "Ketâbşinâsî-yi Zebân ve Edebîyât-i Fârisî: Sefernâme-hâ", **Âmûziş-i Zebân ve Edebîyât-i Fârisî**, Bahar 1381 ş., Sayı: 61. s. 50.

edilmiş ve bu ilgi yeri geldiğinde taklide de dönüşmüştür. Bu “taklit”in de etkisiyle seyahatnâmeler yazıldığı gibi aynı zamanda üslup ve içerik olarak da batılı veya Avrupalı müelliflerin yolu tutulmuştur.⁹² Daha önce çıkılan rihle yani ilmi yolculukların konu edildiği seyahatnâme özelliklerinden ziyade bu seyahatnâmelerde müellifler gerekli gördükleri yenilikleri, yolculuğun güçlüklerini, başlarından geçen olayları eserlerine taşımış ve eski bir gelenek olan öğüt ve ibret verme gibi bir kaygıyı gütmemişlerdir.⁹³

Bu noktada meşrutiyet döneminde seyyah veya gezginlerin toplumsal ve siyasi eleştiri için seyahatnâme yazım türünü seçmeleri dikkat çekicidir. Mirza Abdürrahim Talibov (1834-1911), *Mesâlikî'l-Muhsinîn* eserinde hayali bir seferle eleştirilerini ortaya koymuş ve eseri toplumsal-siyasi eleştiri için yazılan seyahatnâmelere örnek olarak gösterilmiştir. İlk siyasi eleştiri romanlarından sayılan Zeynelâbidîn Merâğai'ye ait *Seyahatnâme-yi İbrâhîm Beg* romanı da yazarın dönem için yaptığı eleştirileri ihtiva etmesi açısından öne çıkmaktadır.⁹⁴

Yazılan manzum seyahatnâmeler arasında Zaferali Şah'ın naibine ait *Sefernâme-yi Zaferî*, */Tuhfetü's-Sâlikîn*, Sâkıb Âştîyânî'ye ait *Sefernâme-yi Kirmân*, Nâsirüddin Şah'ın *Sefernâme-yi Freng'i* ve *Mâzenderân* gibi bu dönemde telif edilen pek çok seyahatnâmeden bahsetmek mümkündür.⁹⁵

Mirza Ebû Tâlib Han İsfahânî, 1213-1218 (1798-1803) yılında Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarından gezdiği coğrafyaları kaleme aldığı *Sefernâme-yi Ebu Tâlib* veya *Mesir-i Tâlibî fî bilâdi'l-Efrecî* eseri pek çok dile tercüme edilerek Avrupa'da da ünlenmiştir.⁹⁶ Biri Muhammed Şah'ın emriyle İsfahan'dan Şiraz'a gönderilen, oradan Şiyu Limanı'na kadar süren bir yıllık yolculuğunu kaleme alan bir memura ait, diğeri Nâsirüddin Şah döneminden Muhammed Hasan Mîrzâ Mühendis Kâcâr ve Alî

⁹² Alîrîza Alî Ekber Zâver, “Sefer-i Ziyâretî-yi Hacc der Dovre-yi Kâcâr: ber Mebnâyî Sefernâme-hâ-yi Ricâl-i Dovre-yi Kâcâr”, *Tarih dar Âyene-yi Pajûheş*, Sayı: 9, No.1, Bahar/Yaz 2012. s. 22-23.

⁹³ A.y.

⁹⁴ Rahman Moshtagh Mehr, Abbas Baghi Nejâd, “Meşrûtiyyet der İrân ve Nekd-i Edebî II”, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 20, 2012-1, s. 56.

⁹⁵ Berzger, a.g.m., s. 820.

⁹⁶ Ebû Tâlib bin Muhammed Esfehânî, *Mesîr-i Tâlibî ya Sefernâme-yi Mîrzâ Ebû Tâlib Hân*, Ed. Huseyîn Hidivcem, Tahrân, Nâşir-i Dîcâtâl: Merkez-i Tahkîkât-i Râyâne-i Kâimîye-i Esfehân, s. 31.

Hân Mühendis isimli iki mühendise ait olan seyahatnâme *Dü Sefernâme ez Cenûb-i Îrân der Sâlhâ-yi 1256-1308* ismiyle bir arada yayınlanmıştır.⁹⁷

Kaçarlar Dönemi, Kaçar Şahı Nâsırüddin Şah'ın üç Avrupa gezisinin ve Muzafferüddin Şah'ın Avrupa gezisinin anlatıldığı *Sefernâme-yi Firengistân*'ı başta olmak üzere pek çok devlet ricalinin seyahatnâme yazdığı bir dönemdir. Aynı şekilde Nizâmüssaltana Acudanbaşı-yı Feth Ali Şah 1838-1839'ın yıllarında Avusturya, Fransa ve İngiltere'ye yaptığı seyahatini anlattığı *Sefernâme-yi Nizâmü's-saltana*'sı ile Ferruhhan Emînüddevle'nin *Mahzenü'l-vekâyi* isimli seyahatnâmesini önemli devlet ricalinin yazdığı seyahatnâmelere örnek olarak saymak mümkündür.⁹⁸

Bu dönemde yazılmış önemli seyahatnâmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Dâvudhân Ermenî'nin *Ferdnâme-yi Pâris*'i, Mîrzâ Mustafâ Efşâr'ın *Sefernâme-yi Hüsvrev Mîrzâ be Peterzbûrg'u*, Hânlar Hân İ'tisâmü'l-Mülük'ün *Sefernâme-yi Mîrzâ Hânlar Hân'ı*, Mîrzâ Ebû'l-Hasan Hân İlçî'nin *Rusya Sefernâme*'si, Ebûtâlib Behbehânî'nin *Minhâcü'l-Alî'si*, Abdü's-Samed Mîrzâ Sâlûr'un *Sefernâme-yi Abdü's-Samed Mîrzâ Sâlûr İzzâdü'd-Devle be Avrûpâ'sı*, Mîr Abdü'l-Lâtîf Şûşterî'nin *Tuhfetü'l-Âlem*'i, Mîrzâ Sâlih Şîrâzî'nin *Freng Sefernâme*'si.

Dönemde artan seyahatnâmelere paralel olarak hac seyahatnâmelerinden de bahsetmek gerekir. Bu alanda ortaya konan eserlerin sayısı ve nitelikleri “hac edebiyatı” da denilen bir kavramın ortaya çıkmasını sağlayacak boyuttadır.⁹⁹ Ve Kaçarlar dönemine “hac edebiyatı”nın ortaya çıktığı dönem olarak edebiyat tarihinde önemli bir konum kazandırmıştır. Elbette hac seyahatnâmeleri sadece bu dönemde yazılmamış, bundan önceki dönemlerde de bahsettiğimiz üzere çok değerli eserler verilmiştir. Ancak bu dönemde hac edebiyatı da denilen hac seyahatnâmeleri kendilerine ait “sağlam” bir yer edinmişlerdir. Bu dönemden sonra da hac seyahatnâme yazarlığı artarak devam etmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Bkz.: Tsh. Seyyid Alî âl Dâvud, *Do Sefernâme ez Cenûb-i Îrân: der Sâlhâ-yi 1256 h.k. ve 1307 h.k.*

⁹⁸ Dilek, “*Seyahatnâme*”, s. 13.

⁹⁹ Resul Caferiyan, (nşr. Resul Caferiyan) *Hac-gozari-yi Îrâniyân der Dovre-yi Kâcâr, Sefernâmehâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, Tahran 2011, C.I, s. 7. Resul Caferiyan derlediği 8 ciltlik mecmuanın birinci cildinin mukaddime bölümünde Hac-gozari-yi Îrâniyân der Dovre-yi Kâcâr ismiyle uzun bir değerlendirme yapmıştır, bilgi bu mukaddime kısmından alınmıştır.

¹⁰⁰ Caferiyan, *a.g.e.*, C.I, s. 7-8.

İçerik ve üsluplarının çok farklılık arz ettiği, çok ciddi bir entelektüel birikimin şekil verdiği ve genellikle eşraftan olan devlet adamları ve alimler tarafından yazılan hac seyahatnâmeleri; hac menasiklerinin, güzergâhlarının tanıtıldığı veya bilgi verildiği, hacılara rehberliğin amaçlandığı, yolculuk esnasında karşılaşılan zorlukların, kişisel sorunların aktarıldığı metinlerdir. Ayrıca bu yolculuk esnasında karşılaşılan diğer milletlerin, tarihi mekânların, coğrafi özelliklerin, yeni şehir ve her türlü “acâib” ve “yeni”nin aktarıldığı ve çoğunlukla şiirle süslenilen, manzum ve mensur metinlerdir.

Kaçarlar döneminde yazılan hac seyahatnâmeleri daha önce kitap ya da risale olarak yayınlanmışlar ile beraber, ilk defa yayınlananlar da dâhil olmak üzere derlenerek 8 cilt halinde neşredilmiştir. Resul Caferiyan’ın derlediği ve editörlüğünü yaptığı bu eser *Sefernâme-hâ- yi Hacc-ı Kâcârî* ismiyle yayınlanmış ve daha sonra on dört yeni seyahatnâmeyi ihtiva eden *Çehârdeh Sefernâme-yi Hacc-i Kâcârî-yi Diğer*¹⁰¹ isimli bir eser bu sekiz ciltlik çalışmanın dokuzuncu cildi de sayılabilecek şekilde yayınlanmıştır. Aşağıda adı verilen eserlerin büyük bölümü bu iki eser içerisinde yayınlanmıştır. Ayrıca bu seyahatnâmelerin büyük çoğunluğu Şii mezhebine müntesipler için en az hac farızası kadar hatta aynı derece kutsal kabul edilen Atabât ve Meşhed ziyaretlerini kapsamaktadır. Seyahatnâmeleri yazan müellifler Hicaz bölgesiyle beraber Irak’ta bulunan topraklardaki kutsal mekânları ve “kişileri” de ziyaret etmiş ve bu izlenimlerine seyahatnâmelerinde yer vermişlerdir.¹⁰²

Ferhâd Mirzâ Mutemedüddevle, *Sefernâme* (1292/1875),¹⁰³ Muhammed Rıza b. Abdulcelil Tabatabâi Tebrizî, *Sefernâme-yi Mekke: Hidayetü’l-Huccâc*, (1296/1879), Hüsâmüssaltana, *Sefernâme-yi Mekke* (1297/1880), Sultan Murad Hüsâmüssaltana (1818-1883), *Sefernâme-i Mekke: Delilü’l-Enâm fî Sebili Ziyareti Beytillahi’l-Harâm ve’l-Kudsi’s-Şerif ve Medineti’s-Selâm*, (1297/1880), Mirza Abdulhüseyin Han Efşar Rumî, *Sefernâme-yi Mekke-i Muazzama*, (1299/1882), Muhammed Hüseyin Ferahânî, *Sefernâme-yi Mekke*, (1302/1885), Rahmetullah b. Molla Âşûr Buharayî, *Garâibü’l-Haber fî Acaibi’s-Sefer: Sefernâme-i Haremeyn-i Şerifeyn*, (1303/1886), Mirza Abdulmecid Mahmud b. Abdulkerim Sakkizî Mecdî, *Sefernâme-i Mekke ve Atabât* (1305/1886), Muhammed Ma’sûm Naibüssadr Şirazî,

¹⁰¹ Resul Caferiyan, *Çehârdeh Sefernâme-yi Hacc-i Kâcârî-yi Diğer*, Tahran, Neşr-i İlm, 1392 ş.

¹⁰² Dilek, *İran Seyyahları*, s. 216.

¹⁰³ Paragrafta kullanılan tarihler hacca çıkılan tarihlerdir.

Sefernâme-i Mekke: Tuhfetü'l-Haremeyn ve Saadetü'd-Dareyn, (1305/1888), Hacı Selim Han Tekânî, *Hacnâme*, (1310/1893), Mîrzâ Hasan Musevî İsfahanî, *Ruznâme-i Sefer-i Meşhed, Mekke ve Atabat*, (1315/1898), Mîrzâ Ali Asgar Han Eminüddeve, *Sefernâme-i Mekke*, (1316/1899), Hacı Abdullah Emir Nizam Karagözlü, *Sefernâme-i Mekke-i Muazzama*, (1319/1901), Reisüzzâkirîn, *Sefernâme-i Hac*, (1319/1902), Mirza Mahmud Han Müdürüddeve, *Tafsil-i Sefer-i Mekke-i Muazzama*, (1321/1904), Muhbirussaltana Mehdi Kulu Han Hidayet, *Sefernâme-yi Mekke-i Muazzama*, (1321/1904), Muhbirrûsaltana, *Sefernâme* (1321/1904), Mîrzâ Ali İsfehânî, *Sefernâme-yi Hac* (1331/1905), Mirza Davud Hüseyinî, *Sefernâme-yi Mekke*, (1322/1905), Mîrzâ Dâvûd Vezîr-i Vezâif, *Sefernâme* (1322/1905), Emînüddeve, *Sefernâme* (1361/1942), gibi eser ve yazarlar bu dönemin önde gelen seyahatnâme ve seyahatnâme yazarları arasında saymak mümkündür.¹⁰⁴

Kaçarlar döneminde yaşanan modernleşme hareketleri her alanda kendisini gösterdiği gibi kadınlar üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde özellikle meşrutiyet yıllarında hem edebiyatın hem de düşünce dünyasının öne çıkan yeni kavramlarından biri de “kadın” olmuştur. Kadınlar arasında okuma yazma yaygınlaşmış ve kadınlar tarafından hatıra, not, edebi eserlerin yanı sıra hac seyahatnâmeleri de telif edilmiştir. Bu hatıralardan bir tanesi, batılı tarzda eğitim alan Nâsırüddin Şah’ın kızı Tâcsaltana’ya aittir.¹⁰⁵ Yine aynı dönemden Nâsırüddin Şah’ın annesi Mehdülyâ’dan, kızı Furûddeve’den ve eşlerinden Enîsüddeve Emîne Akdes ve Nedîmsaltana’dan mektuplar, Hâver Bîbî Şâdlû’nun seyahatnâmesi ile Bîbî Hânım Dohter-i Muhammed Bâkır’dan da bir risale günümüze ulaşmıştır.¹⁰⁶

Bütün bu gelişmeler yaşanırken kadınların kaleme aldığı seyahatnâme olarak sadece hac seyahatnâmeleri elimizde mevcuttur. Yurt dışına yolculuk yapan kadınlardan çok azı hac yolculuğu dışında bir amaçla bu yolculukları yapmıştır. Nâsırüddin Şah’ın Avrupa’ya yaptığı ilk yolculuğunda yüz kişilik grupta sadece dört kadın mevcut idi. Nâsırüddin Şah’ın en gözde eşlerinden olan Enissüddeve ve onun üç nedimesi bu yolculuğa katılmış ve bu dört kadının yolculuğu Moskova’ya kadar

¹⁰⁴ Zâver, **a.g.m.**, s. 24.; Eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Güllü Yıldız, “II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’u İçin Bir Kaynak Olarak Sefernâmeler”, **Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi**, Ed. Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, s. 559-573.

¹⁰⁵ Fâtme Rezevî, Meryem Sâlihî Niyâ, “Sebk-i Zebân-i Zenâne der Hâtrât-i Tâc Saltâne”, **Edeb-i Pejûhî**, Yıl: 9. Sayı: 31 1394 ş. s. 67.

¹⁰⁶ Rezevî, **a.g.m.**, s. 62.

sürebilmiştir. Çıkan sorunlardan dolayı daha mahfeden¹⁰⁷ inmeden İran'a geri gönderilmişlerdir.¹⁰⁸Kaçarlar döneminde hem çalışmamızın konusu olan seyahatnâmelerden hem de diğer seyahatnâmelerden edindiğimiz bilgiye göre kadın hacıların sayısı azımsanmayacak bir düzeydedir. Ayrıca kadınlara özel haccın nasıl yapıldığına dair risalelerin hazırlanması da bu alanda yadsınamayacak bir kadın varlığının göstergesidir.¹⁰⁹

Eldeki verilerin gösterdiğine göre dönem kadını; etkin, sosyal ve toplumsal olaylarda etkili, yönetim ve kültüre müdahil bir portre çizmektedir. Bu durumu çalışmamızın konusu olan Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın şahıslarında da gözlemlemek mümkündür. Ayrıca seyahatnâmelerinde aktardıkları tecrübe ve tanıklıkları da kadınların karar mercii olarak kabul gördüklerini, genellikle söz, istek ve fikirlerinin etkili olduğunu teyit etmektedir. Ancak eldeki verilerin saraylı ve eşraftan kadınlardan alındığı göz önünde bulundurulduğunda bu tablonun sadece belli ve sınırlı bir kesim için geçerli olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁰⁷ Deve veya fil gibi hayvanların sırtına konan ve karşılıklı oturacak yerleri bulunan bir nevi kapalı sepet, mahmel, mahmil.

¹⁰⁸ Zohre Turâbî, *Sefernâme-hâ-yi Kadîmî-yi Zenân (1): Çâdor Kerdîm Reftîm Temâşâ*, Tahrân, Neşr-i Etrâf, 1397 ş, s. 9.

¹⁰⁹ Turâbî, *a.g.e.*, s. 12.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN HACILARIN SEYAHATNÂMELERİ

Çağlar boyunca insanlar farklı saiklerle çeşitli yolculuklar gerçekleştirmiştir. Bu saikler çağ, coğrafya ve inanca göre değişiklik arz etse de bu yolculuklar genellikle ticari, dini, merak, görev ve yeni yerler görmek gibi çok farklı nedenlerle gerçekleştirilmiştir. Seyyahlar çıktıkları bu yolculukları yol göstermek, gördüklerini paylaşmak veya ilgilerini çeken bilgileri diğerlerine aktarmak amacıyla yazıya geçirmiş ve böylece adına seyahatnâme denilen bir yazım türünün meydana gelmesini sağlamışlardır. Kutsal bir ibadet olan ve bir ibadet olmasının yanı sıra sosyal, siyasi ve kültürel yönleri olan hac ibadetini eda etmek için yola çıkan hacı adayları da bu yolculuklarını kaleme alan seyahatnâmeler yazmışlardır. Bu seyahatnâmelerin sayısı, içerik ve yazım şekilleri çeşitlilik arz etmekte ve seyahatnâme türleri arasında müstakil olarak hac seyahatnâmeleri denilen ayrı bir kategori oluşturmaktadır.

Hac ibadetinin farz olduğu Müslümanların ortak kabulü olup menasık¹ ve uygulama farkları dışında ihtilaf yoktur. Bu ibadet gerekli şartları taşıyan kadın ve erkeğe farz kılınmıştır.² Hanefi mezhebine göre haccın kadınlara farz olma şartlarından biri de yanında bir mahreminin olmasıdır. Bu durum Şâfiî mezhebinde “üç güvenilir kadın birlikte hacca gidebilirler” şeklindedir.³ Ulaşımın bu kadar hız kazanmadığı eski dönemlerde ortalama yedi sekiz ay, zaman zaman yıllarca süren bu yolculuk, seyahatnâme yazan hacıların da seyahatnâmelerine taşıdıkları gibi beraberinde pek çok güçlüğü barındırmaktaydı. Buna rağmen pek çok kadın daha İslam’ın ilk yıllarından itibaren bu kutsal yolculuğa çıkmaktan geri kalmamış ve bu kutsal görevi eda etmişlerdir. Hac farz kılındıktan sonra peygamberimiz ilk haccını

¹ Menasık, hac ile ilgili fiil ve ibadetlerin her biri için kullanılan bir terim olarak “nüsük” veya “nesek” kelimesinin çoğuludur. Bkz.: İrfan Yücel, **Hac Rehberi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1, 1989, s. 16.

² Yücel, **a.g.e.**, s. 16.

³ Yücel, **a.g.e.**, s. 42.

eda etmek üzere Medine’den yola çıktığında kendisine aralarında eşi Hz. Aîşe’nin de bulunduğu eşleri, kızı Hz. Fatıma ve sahabeden başka kadınlar da eşlik etmiştir.⁴

Hac görevini yerine getiren kadınlar arasında Hz. Ebubekir’in torunu Âîşe Binti Talha,⁵ Harun Reşit’in annesi Hayzuran,⁶ Abbasi Halifesi Ebû Câ’fer el-Mansûr’un kızı ve aynı zamanda Harun Reşid’in eşi Zübeyde,⁷ onuncu Abbasi halifesi Mütevekkil’in annesi Şucâ gibi pek çok kadının ismini saymak mümkündür. Bu önde gelen kadınlar sadece hac ziyaretini yerine getirmekle yetinmemiş aynı zamanda Hicaz bölgesinde büyük hayratlar da gerçekleştirmişleridir.⁸ Çalışmamıza konu edindiğimiz seyahatnâmelerden *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* eserinin yazarı Sekine Sultan da hac görevini eda etmek için 9 Zilhicce 1817’de (10 Nisan 1900) gittiği Mekke’de Arafat’a çıkmış ve burada Harun Reşit’in eşi Zübeyde tarafından yaptırıldığı söylenen bir su kanalından bahsederek bu kanaldan suyun Mekke’nin her tarafına gittiğini, Mina, Arafat ve civarda bulunanların hepsinin bu sudan faydalandığını yazarak bu hayratların ne kadar uzun soluklu olduğunu da bizlere aktarmıştır.⁹

Gırnata’dan 8 Şevval 578 (4 Şubat 1183) tarihinde yola çıkan ve Doğu İslam dünyasını gezip gördükten sonra deneyim ve izlenimlerini Endülüs birikimine katmak amacıyla yazıya geçiren İbn Cübeyr (ö. 614/1217),¹⁰ seyahatnâmesinde kadınların Kâbe ziyaretlerine de yer vermiş ve kadınların Kâbe ziyaretlerini şu cümlelerle aktarmıştır:

“29 Recep (579) (17 Kasım 1183) Perşembe günü Kâbe kadınlara tahsis edildi. Her taraftan gelip toplandılar. Büyük bayramlarda olduğu gibi, bugünü kutlamaya günler öncesinden hazırlanmışlardı. Mekke kadınlarından Harem’e gelmeyen kalmadı. Şeybe Oğulları, her zamanki gibi kapıyı açmaya geldiler ve kapıları açar açmaz uzaklaştılar. Diğer insanlar da tavaf meydanı ile Hicr’i kadınlar için boşalttılar; kutsal Kâbe etrafında erkeklerden kimse kalmadı. Kadınlar hemen Kâbe’ye tırmandılar. Şeybe Oğulları, inerken kendilerini kalabalıktan zor kurtardılar. Kadınlar birbirlerine

⁴ Bünyamin Erul, “Vedâ Haccı”, **DİA**, İstanbul, C.XLII, 2012, s. 590.

⁵ Abdulkadir b. Muhammed el-Cezîrî, **Dürrü’l-ferâ’idi’l-munazzama fî ahhârî’l-hâc ve tarîkı Mekke’l-mu’azzama**, Tsh. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002, II, s. 481.

⁶ el-Cezîrî, **a.g.e.**, s. 82.

⁷ el-Cezîrî, **a.g.e.**, s. 483.

⁸ el-Cezîrî, **a.g.e.**, s. 483-485.

⁹ Sekine Sultan, (nşr. Resul Caferiyan), **Rûznâme-yi Sefer-i Atabât ve Mekke**, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Kiyânûş Kiyânî Heftleng, Tahran, 2011, C. VII, Tahran, 2011, s. 87. Sekine Sultan bu su kanalından bahsederken “çeşme” kelimesini kullanmış ancak burada inşa edilen ve metinden de anlaşılacağı gibi her yere ulaşan bir suyun çeşmeden akamayacağı için ifadeyi su kanalı olarak kullanmayı tercih ettik.

¹⁰ Karaarslan, **a.g.m.**, s. 400.

girdiler ve üst üste yığıldılar. Kimisi bağıyor, kimi kısmı inliyor; bazısı da tekbir ve tehlil getiriyordu. Karmaşaları Yemenli Servlerin Kâbe'deki karmaşasını andırıyordu. Bir müddet bu halde kaldılar. Tavafla ve Hicr'de biraz serbestlediler. Hacer-i Esved'i öpüp, köşeleri selamlayarak şifa dilediler. Kadınların en büyük, en ünlü ve en mutlu günleriydi. Allah bugünü onlar için hayırlı ve sadece kendi rızasına uygun kılsın! Zavallı kadınlar! Erkeklerin yanında yürekleri buruktur. Çünkü Kâbe'yi görmekte, fakat içine girememekte; Hacer-i Esved'i seyretmekte ancak dokunamamaktadırlar. Bütün yapabildikleri, sadece seyretmek ve büyük bir üzüntüyü içlerinde hissetmekten ibarettir. Uzaktan tavaf etmekten başka hakları yoktur. Ama yılda bir kez bu fırsatı büyük bir bayramı beklercesine şevkle beklerler ve birçok hazırlık yaparlar. Allah iyi niyet ve inançlarından dolayı, ihsanı ve ikramıyla bugünün faydasını onlara gösterebilir!”¹¹

Kadın hacıların hac seyahatnâmesi yazma geleneğine katılıp eser telif etmeleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Kadın hacılara ait seyahatnâmelerin sayısı nispeten çok az olsa da verecekleri her türlü bilgi, tarihi kadın bakışıyla görmemizi sağlaması açısından son derece önemlidir. Yazım tarihi XVI. yy.'a kadar geri götürülen Servet mahlashı bir şaire ait olduğu kabul edilen elyazması nüshanın, müellifinin kadın olduğunu kesin olarak tespit etmek mümkün olmasa da “Bir ana görmesün ben nice gördüm/ Ne çâre n'eyleyem el-hükmü li'llâh” beyitlerinden yola çıkılarak bir kadın tarafından yazıldığı varsayılmıştır.¹² Metin içinde kullanılan arkaik Türkçe kelimeler manzumenin telif tarihinin XVI. yy.'a kadar geri götürülmesine dayanak olarak gösterilmiştir. Bu bilgiler manzumenin bir kadına ait en eski hac seyahatnâmelerinden biri olduğunu düşündürmektedir.¹³

Manzume sahibi kadın hacı, manzumesine Allah'ın sıfatlarını sayarak başlamış ve peygamberi, padişahı överek devam etmiştir. Üç çocuğunu kaybeden hacı, bu acılardan Allah'a sığınmak istediğini yazmıştır.¹⁴ Bu duygularını şu beyitlerle ifade etmiştir:¹⁵

16. Bularuñ âteşiyle niçe müddet Begâyet câna kâr itmişdi fûrkat

¹¹ İbn Cübeyr, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, Çev. İsmail Güller, İstanbul, Selenge Yayınları, 2003, s. 95-96. Alıntıdan sanki Kâbe'nin kapıları sadece bir defa kadınlara açılıyormuş gibi bir izlenim söz konusu, fakat yine İbn Cübeyr'in seyahatnâmesinde kadınların erkeklerle tavaf ettiği ve beraber umre yolculuğuna çıktıkları aktarılmaktadır. Bkz.: İbn Cübeyr, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, s. 128.

¹² Suat Donuk, “Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac Seyahatnâmesi”, **SUTAD**, Bahar 2017; (41), s. 18. Makalede eserin Ankara Milli Kütüphanesi Adnan Ötüken II Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk2076/1 numaralı, Manzum Fıkıh adıyla kayıtlı olduğu bilgisi yer almaktadır.

¹³ Donuk, **a.g.m.**, s. 17.

¹⁴ Donuk, **a.g.m.**, s. 27, 28, 29. Donuk'un çocuk anlamını baz aldığı kelime `yal (ıyal) kelimesidir. Kelimenin sözlük anlamı; bir kimsenin geçimini sağlamak zorunda olduğu kimseler olarak verilmiştir. Bkz.: Mertol Tulum, **Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü**, Kapı Yayınları, 2013. s. 403.

¹⁵ Çeviri ve metin Donuk'tan alınmıştır.

17. Niyâz idüp Hudâdan gice gündüz Tavâf-ı Ka'be'ye yâ Rab sürem yüz

Geçtiği güzergâhların yanı sıra kadın hacının dikkatini en çok türbeler, kutsal makam ve mekanlar ile camiler çekmiştir.¹⁶ Manzume oldukça özet ve akıcı bir üslupla yazılmıştır.¹⁷

Müellifinin kadın olduğu bir diğer hac seyahatnâmesi de bin iki yüz beyitli bir hac manzumesi olan *Sefernâme-yi Manzûm-i Hac* isimli seyahatnâmedir.¹⁸ Eserin yazarı, Safevi Döneminde yaşamış Şehrbânû Begüm isimli bir kadındır.¹⁹ Hacının eşi Safevi Sarayı'nın defterdarıdır. Bu üst konum hacının hem dil ve edebiyata aşına olduğunu hem de soylular arasında yaşadığını göstermektedir.²⁰ Dili son derece akıcı, edebi yönden de güçlü olan bu manzume, hacıların yolda çektikleri sıkıntıların, yoldaki durak ve kutsal mekanların tanıtımının yanı sıra; dönemin kadını, yaşantısı, konumu hakkında da bilgi vermesi açısından son derece önemli bir kaynaktır. Kocasını kaybettikten sonra yola çıkan kadın hacı duygularını ilk iki dizede şöyle dile getirmiştir:

Hilekâr felek müşfik yârin firakıyla benim gönlümü kanattı

Haram oldu, yatakta rahat uyku uyumadım, seyahat dışında çare göremedim²¹

Hacca giderken yaptığı yolculuğu yazıya geçiren bir diğer kadın da Bânû Şâhchân Begüm Hindî'dir. Hintli bir sultan olan bu kadın hacı, "Hindistan tarihinde Müslümanlardan hacca giden bir padişah bulmak mümkün değildir" diyerek bu ülkeden kendisinin ilk defa hacca gittiğini vurgulamıştır.²² Cidde'de gördüğü binaları, halkı, halkın uğraş ve giyinişi hakkında bilgi veren Şâhchân Begüm Hindî, buradaki sosyal hayata dair izlenimlerini sunmuştur.²³ Bu yolculukta hacı Şâhchân Begüm Hindî Mekke'nin şerifine sunduğu altın ve mücevherle süslenmiş paha biçilmez

¹⁶ Donuk, **a.g.m.**, s. 30.

¹⁷ Manzume beyitler arasına dördlüklerin serpiştirildiği ve klasik mesnevi kalıplarına uyan bir manzume değildir. Bkz.: Donuk **a.g.m.**, s. 20.

¹⁸ Şehrbânû Begüm İsfehânî, *Sefernâme-yi Mânzûm-i Hac (Hezâr u Divîst Beyt)*, nşr. Resul Caferiyan, Meşar, 1374 ş.

¹⁹ Begüm, **a.g.e.**, s. 9.

²⁰ Begüm, **a.g.e.**, s. 10.

²¹ Begüm, **a.g.e.**, s. 23.

مرا چون کرد چرخ حیلہ پرداز جگرخون از فراق یار دمساز
حرم شد به بستر خواب راحت ندیدم چاره ای غیر از سیاحت

²² Bânû Şâhchân Begüm Hindî, (nşr. Resul Caferiyan), *Güzariş-i Sefer-i Hacc, Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Ekrem Hasanâbâdî, Tahran, C. II, Tahran, 2011, s. 184.

²³ Cihân Begüm, *Sefer-i Hacc*, s. 185

kumaşlar dışında Harem'in hizmetçilerine, fakir, garip ve miskinlere Allah rızası için çok fazla bağış yapmıştır.²⁴

Çalışmamıza konu edindiğimiz Sekine Sultan'ın *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* adlı seyahatnâmesi ve Mihrimah Hanım'ın eseri *Sefernâme-yi Mekke* dışında Kaçarlar Dönemine ait müellifinin kadın olduğu bir tane daha eser mevcuttur. Eserde müellifin adının yazılmamış olması müellifin tespitini güçleştirse de eseri neşreden Resul Caferiyan yaptığı araştırmalar sonucu eserin Âliye Hanım Şîrâzî'ye ait olduğunu belirlemiştir.²⁵ Caferiyan, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-i Kâcârî* mecmuasının 5. cildinde yer verdiği eserde müellifin ismini Alevîyye Kirmânî olarak vermiş fakat sonrasında "Kirmânî bir dosttan" müellifi tanıtan bir not edindiğini ve böylelikle kadın müellifin isminin Âliye Hanım Şîrâzî olduğunu tespit ettiğini beyan etmiştir.²⁶ Âliye Hanım'ın, eserine başlarken attığı ilk tarih 25 Ramazan 1309 (23 Nisan 1892)'dur.²⁷

Âliye Hanım Şîrâzî, eserini yazma nedenini "can sıkıntısından kurtulmak" ve "boş zamanlarını değerlendirmek" şeklinde ifade etmiş ve hac sehayatnâmeleri neler içeriyor sorusuna cevap niteliği taşıyan şu cümleleri serdetmiştir:

"... yalnız olduğum için canım çok sıkılmıştı ve menzillere varıp dinlendikten sonra hem bir kitapçık olması hem de zamanın bu sayfasından bir anı olması için her menzilin hikayesini ve uzaklığını, yolda gördüğüm köy ve ekinleri günlük olarak yazmaktan daha iyi bir meşgale bulamadım."²⁸

Seyahatnâmesini yazısı iyi olmadığı için önce başkasına yazdırmak isteyen daha sonra kendisi yazmak zorunda kalan Âliye Hanım'ın, yanlış yazdığı kelimelerden okuma yazma konusunda çok iyi olmadığı anlaşılmaktadır.²⁹ Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Âliye Hanım, İran'ın Bender Abbas limanından Cidde'ye doğrudan gemi olmayışından dolayı, hac yolculuğuna alışılmışın dışında bir güzergâh çizmiştir: Önce gemiyle Mumbai kentine geçmiş,³⁰ Mumbai'den Cidde limanına ve oradan da Mekke'ye varmıştır. Mekke'den sonra ise Medine'ye geçmiştir.³¹ Hac

²⁴Cihân Begüm, *Sefer-i Hacc*, s. 184.

²⁵Bânû Âliye Kirmânî, *Rûznâme-yi Sefer-i Hacc*, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-i Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahran, C. V, Tahran, 2011, s. 684-685.

²⁶Turâbî, *a.g.e.*, s. 9.

²⁷Kirmânî, *a.g.e.*, s. 714.

²⁸Kirmânî, *a.g.e.*, s. 713.

²⁹Kirmânî, *a.g.e.*, s. 687.

³⁰Kirmânî, *a.g.e.*, s. 694.

³¹Kirmânî, *a.g.e.*, s. 698.

farizasını tamamlayıp Medine’de az bir müddet kaldıktan sonra Cebel emiri ile Irak’a gitmiştir.³² Burada Atabât şehirlerini ziyaret etmiş ve böylece İran’a geri dönmüştür.³³

Bu kadın hacının seyahatnâmesini iki bölüm veya iki kitap olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü müellif, hac farizasını eda ettikten sonra Nâsırüddin Şah’ın sarayında bir buçuk yıl geçirmiş ve kaldığı bu süreyi de yazıya geçirmiştir. Böylelikle Nâsırüddin Şah’ın haremi ve saray yaşamı hakkında doğrudan gözleme dayalı çok önemli izlenimler ortaya koymuştur.³⁴ Bu bakımdan onun seyahatnâmesi çalışmamızın konusu olan iki kadın hacı; Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmelerinden farklılaşmıştır. Bu sebeplerle çalışmamız kapsamı dışında tutulmuş olmakla birlikte Âlîye Hanım Şîrâzî’nin seyahatnâmesi çeşitli açılardan önem arz etmektedir. Hac yolculuğunun ardından döndüğü İran’da, padişahla doğrudan bir akrabalık veya yakınlığı olmadığı halde saraya girmiş ve tanıklıklarını aktarmıştır. Kaçarlar Dönemi padişahları hakkındaki bilgiler genellikle padişaha yakın kişiler tarafından aktarılan bilgilerdir. Bu bakımdan Âlîye Hanım Şîrâzî’nin yakın bir akrabalık bağı olmadan aktardıkları objektiflik veya farklı bir bakış sunması açısından önemlidir.

Kaçarlar döneminden sonra da kadınlar tarafından hac seyahatnâmesi türünden metinler telif edilmeye devam edilmiştir. Bunlar da çalışmamızın kapsamı dışında olmakla birlikte yekûna dair bir fikir sunmak gerekirse 2010 yılına kadar basılan 260 hac seyahatnâmesi arasında kadın müelliflerce telif edilmiş 36 adet hac seyahatnâmesi bulunmaktadır.³⁵

2.1. Sekine Sultan’ın Hayatı ve Eserinin Özellikleri

2.1.1. Sekine Sultan’ın Hayatı

Sekine Sultan’ın hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız gibi doğum ve ölüm tarihi dahi belli değildir. Kendisini seyahatnâmesinin birkaç yerinde “genç” olarak vasıflandırmış ve çocuk doğurabilecek yaşta olduğunu aktarmıştır.³⁶

³² Kirmânî, **a.g.e.**, s. 699.

³³ Kirmânî, **a.g.e.**, s. 700.

³⁴ Turâbî, **a.g.e.**, s. 13.

³⁵ Abâzer Nasr Esfehânî, “Ketâbşinâsî-i Sefernâme-hâ ve Hâtırât-i Hacc-i Zenân”, **Âyîne-yi Pejuheş**, Yıl: 2. Sayı: 2. s. 97-98.

³⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 66, 97.

Sekine Sultan'ın hayatı hakkında telif ettiği seyahatnâme dışında bilgi edinme imkânı olmadığından seyahatnâmesinde verdiği biyografik bilgilerden hayatını yazmaya çalıştık.

Seyahatnâmenin ilk sayfasında muhtemelen sonradan eklenen notta müellifin adı Sekine Sultan Hânum-i İsfehânî Kûçek olarak yazılmıştır.³⁷ Yine seyahatnâmenin son sayfasında Sekine Sultan'ın künyesi, “Sekine Sultan Hânum-i İsfehânî mülekkabuhu Hâciye Vakâruddevle” şeklinde verilmiştir.³⁸ Lakap ve unvanların çok sık ve abartılı olarak kullanıldığı bir dönem olan bu dönemde kendisine Vakâruddevle lakabını, Muzaferüddin Şah vermiştir.³⁹

Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke seyahatnâmesinin müellifi Sekine Sultan 26 Cemâziyyevvel 1317 (2 Ekim 1899) tarihini attığı seyahatnâmesinde Atabât ziyareti ve hac farızasını eda edişini yazıya geçirmiştir.⁴⁰ Sekine Sultan eserinde hac ve Atabât ziyaretleri için yaptığı hazırlıkların bir kısmını da anlatmış ve yolculuk esnasında zaman zaman güç şartlar altında da olsa eserini yazmaya devam etmiştir. Seyahatnâme, hac ve Atabât ziyaretlerinin hazırlık aşaması da dâhil bütün yolculuğu başından sonuna kadar içermesi açısından önemlidir.

Eser, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* mecmuasının yedinci cildinde yayınlanmış ve burada içindekiler kısmında müellifin lakabı olan Vakâruddevle ismi müellif adı olarak verilmiştir. Eser adı ve yazar adının verildiği bir sonraki sayfada yazar ismi Sekine Sultan (Vakâruddevle) şeklindedir. Çalışmamızda müellif adı olarak Sekine Sultan adını kullanmayı tercih ettik ve atıfları yaptığımız yerleri belirttiğimiz dipnotlarda da yazar adı olarak bu ismi kullandık. Sekine Sultan, İran'da, Kaçarlar Döneminde yaklaşık yarım asır hüküm süren Nâsırüddin Şah'ın (1848-1896) eşlerindendir. 17 Temmuz 1831'de Tebriz'de dünyaya gelen Nâsırüddin Şah, babası Muhammed Şah'ın hayatını kaybetmesinden sonra on altı yaşında hükümdar olmuştur.⁴¹ Nâsırüddin Şah, babası Muhammed Şah döneminden kalan sorunlarla ve İngiltere ve Rusya'nın güttüğü sömürgecilik politikalarıyla başa çıkmak durumunda kalmıştır. Önceleri Sadrazam Mîrzâ Tâkî Hân (Emir-i Kebir) etkisiyle kendisine karşı

³⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 24.

³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 149.

³⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 26

⁴¹ Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, İstanbul: Bakış Yayınları, 2006, s. 174.

baş gösteren isyan ve karışıklıkların üstesinden gelmişse de daha sonra sadrazamın öldürülmesi sonucu idari işleri kendisi üstlenmiştir. Avrupa seyahatleri ve evlilikleriyle öne çıkan Nâsırüddin Şah, Meclis-i Şûra-yi Vüzerâ denilen bakanlar kurulu ile Meclis-i Şûra-yi Devletî denilen kurulu tesis eden ve Vezâret-i Umûr-i Keşver gibi yenilik ve reformları da gerçekleştiren bir devlet adamıdır.⁴² 1 Mayıs 1896 yılında seyahatnâme yazarımız Sekine Sultan'ın da sık sık adını anarak beddua ettiği Mirzâ Rızâ Kirmânî⁴³ tarafından öldürülmüştür. Sekine Sultan, Nâsırüddin Şah'ın öldürülmesinden dört yıl sonra bu yolculuğa çıkmıştır.⁴⁴

Nâsırüddin Şah haremının kalabalıklığı ile ünlü bir padişaktır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz ve çalışmamızın dışında tuttuğumuz Âliye Hanım Şîrâzî'nin *Rûznâme-i Sefer-i Hac Atabât ve Derbâr-i Nâsırî* isimli seyahatnâmesinde Nâsırüddin Şah'ın haremında yaklaşık seksen eşi olduğu kaydedilmiştir. Müellifimiz de hac yolculuğuna çıkış zamanını öğrendiğinde Muzaferüddin Şah'a dua ederken minnetini dile getirip “Şah şehidin bütün eşlerine ne güzel bir dille ne kadar güzel davranmaktadır” derken “eş” kelimesini çoğul kullanmıştır.⁴⁵ Çok sayıdaki eşler arasında Sekine Sultan'ın konumunun iyi olduğu ve değer gördüğü yazdıklarından anlaşılmaktadır.⁴⁶ Kendisi seyahatnâme boyunca Nâsırüddin Şah'tan bahsetmiş ve onunla olan anılarını anımsayarak iyiliklerini yad etmiştir.

Sekine Sultan'ın aktarımlarından, Nâsırüddin Şah'ın ölümünden sonra da bir şah karısı olarak tanındığı ve statüsü bilinen bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Samarra'da gittiği türbe ziyaretinde oradaki hizmetçilerin her kapıya bir lamba asıp, “bu padişahın karısıymış, bizlerin hepsine şal ve elmas yüzük vermesi gerekir” demeleri üzerine, “bunlara padişahın eşlerinden olduğumu kim söyledi bilmiyorum” söylemi onun tanınmışlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

⁴² Suâd Pîrâ, Osman Gazi Özgüdenli, "Nâsırüddin Şah", **DİA**, İstanbul, 2006, C.XXXII, s. 405.

⁴³ Mirzâ Rızâ Kirmânî, Nâsırüddin Şah'ı padişahlığının ellinci yılını kutlamaya hazırlandığı tarih olan 17 Zilhicce 1313 (30 Mayıs 1896) tarihinde bir kurşunla öldürmüştür. Farklı ilişkileri, entelektüel yönü de olan Kirmânî merak ve tecessüsün üzerinde toplandığı bir isimdir. s. 98. Mirzâ Rızâ Kirmânî'nin Nâsırüddin Şah'ı öldürme nedeni, nasıl öldürdüğü, olayla ilgili alınan ifadsinde verdiği ayrıntılı bilgi için bkz.: Nâzım'ül-islam Kirmânî, **Târih-i Bîdârî-yi İrânîyân**, C.I. İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İrân, y.y.1357. ş. s. 100-124.

⁴⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁶ Bkz.: Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86.

Sekine Sultan, seyahatnâme'yi yazdığı esnada Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk ile evli olsa da çok sık Nâsırüddin Şah'tan bahsetmiş; onunla yaşadığı hayatı özlemle anmış ve “keşke onun gölgesinde hayatımı kaybetseydim, keşke onun yerine ben ölseydim” gibi ifadeleri çok sık kullanmıştır. Mekke'den Medine'ye giderken çok hasta olmasının da etkisiyle kendisi ve hayatı hakkında şu sözleri yazmıştır:

“Mahfede kendi kendime ölmek için Allah'a yalvarayım dedim. Sonu ölüm olan bu dünya için mi? Tahran'da benim için gözü yolda olan biri yok. Dünyada ne kadar kalsam günahlarım artacak. Şimdi bu yolculukta günahlarım belki biraz azalmıştır. Vasiyetnamemi de yazdım Mutasımülmülûk belki vasiyetimi yerine getirir. Kadınlar ve dostlar benim hakkımda daha fazlasını bilmek isteyecekler şimdi. Ölüme razı olduğum için tabi ki gençliğime çok üzülecekler. Yolculuğum için her şeyi yapan bu tek erkek kardeşim ölüm merasimimi de çok iyi yerine getirecek ve Medine-i Tayyibe'de de gömecektir. Bunları düşündükten sonra ölmeye razı olarak uyudum.”⁴⁷

Sekine Sultan daha sonra değineceğimiz gibi Nâsırüddin Şah döneminde yaşadığı hayatı özlem ve hasretle anarak seyahatnâmesinde haremdeki eski hayatına sık sık değinmiştir. Sekine Sultan'ın dönüş yolunda İran'da bulunan Erak şehrinden geçerken yazdıkları eski hayatına özleminin göstergesidir:

“... Şehir aynı Erak şehri. Ama Allah Mirzâ Rızâ Kirmanî'yi cehennem ateşinden kurtarmasın; ben o yıl izzet ve celalle giriş yapan ve şimdiyle arasında çok fark olan o Hanım değilim. Şimdi ise bu sahip olduklarım için binlerce kez şükrediyorum. Allah daim eylesin. Ama o yıl saltanat haremideydim. Şimdi yanımda olan sadece hizmetçilerin mahfeleri, bir su görevlisi, bir kahveci... şimdi hâce, fayton ve o cemiyet yok. Allah bu kadarını da benden almasın. Şükrediyorum.”⁴⁸

Sekine Sultan zaman zaman tam adı Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk olan eşi Mutasımülmülûk'tan bahsetmiş ve onunla ilgili bilgiler vermiştir. Dönüş yolunda Tahran'a giderken eşinin dönemin sadrazamı olan Aynüdde'le'nin veziri olduğunu⁴⁹ ve bu dönemde maliye vezirliği vazifesini ifa ettiğini bizzat Sekine Sultan'ın kaleminden öğreniyoruz.⁵⁰ Bu yolculuğa çıkmasına engel olmayıp izin verdiği için eşi Mutasımülmülûk'a minnet içinde dua ederek bu duygularını seyahatnâmesinde yazıya geçirmiştir.⁵¹

⁴⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 132.

⁵¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29.

Eşine minnet içinde dua ettiği endişelendiği gibi ona kızdığı ve aynı zamanda ondan yakındığı da olmuştur. Sekine Sultan bu duygularını da yazıya geçirmiştir. Atabât şehirlerinden olan Samarra’da türbeyi ziyaret etmek için kapının açılmasını beklerken eşi Mutasımülmülûk’un kendisini ihmal ettiğini düşünmüş ve aşağıdaki yakınmaları içeren sözleri yazmıştır:

“Mutasımülmülûk’tan neden mektup gelmediği hakkında düşünüyorum. Ne telgraf ne de mektup, bey benden çok çabuk bıkmış, eğer hayatta kalırsam ona ne arz edeceğimi biliyorum. Ben terk edilecek kadın değilim...”⁵²

Bildiğimiz kadarıyla iki evlik yapan Sekine Sultan yolda harap bir köprüyü gördüğünde, “eğer Allah bana bir çocuk verirse bu köprüyü ona tamir ettireceğime dair söz veriyorum” diye yazmıştır. Bu ifadesinden çocuk sahibi olmadığını anlamak mümkündür.⁵³ Yine yukarıda da verdiğimiz notunda yazdığı gibi “Tahran’da benim için gözü yolda olan biri yok.” cümlesinden de en azından o zaman dilimi için bir çocuğunun olmadığını anlamak mümkündür.

Müellifimiz Sekine Sultan daha önce çıktığı başka bir yolculuğu da yazıya geçirmiştir. *Sefernâme-yi Sekine Sultan Vakâru’-d-devle* isminde başka bir seyahatnâme yazmıştır. Tahran’dan Şiraz’a bir gelinin götürülüşünü konu edinen bu seyahatnâme yüz gün süren bir yolculuğu kapsamaktadır.⁵⁴

Sekine Sultan’ın seyahatnâme türünde iki telif esere sahip olmasının yanı sıra edebiyat ve şiirle ilgilenen, şairlik yönü olan bir kadın olduğu, metinlerinde sıklıkla yer verdiği şiirlerden anlaşılmaktadır. Eserinde bazen anlattığı bir konuyu “şair güzel söylemiş” diyerek bir şiir dizesiyle veya beyitle bağlamakta bazen de uzun müstakil şiirlere yer vermektedir.⁵⁵ Bu şiirler farklı şairlerden alıntılandığı gibi kendi şiirleri de olmaktadır. Anlatacaklarına örneklik edecek veya duygularını anlatmasına yardımcı olacak beyitlerle eserini zenginleştiren Sekine Sultan, eserinde sık sık beyit ve dizelere yer vermiştir:

Gece ne karanlık, sarık bağladı başına

Gökyüzü yıldızla süslendi

⁵² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 118.

⁵³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32.

⁵⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 8. Bu seyahatnâme de Kiyânî tarafından *Sefernâme-yi Sekine Sultan: Vakâru’-d-devle* adıyla yayınlanmıştır (Tahran: Terâviş-i Kalem, 1382 ş.).

⁵⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29, 37, 57, 64, 66, 82.

İki seyahatnâme sahibi olmasının yanı sıra *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* eserinde kullandığı dil, şiir ve şairlere olan aşinalığı ve şairliği Sekine Sultan'ın iyi bir eğitim aldığıнын göstergesidir. Aktarımlarından zeki, birikimli, söylenen sözlerle hemen inanmayan, sorgulayan, zaman zaman şüpheli de denilebilecek bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Seyahatnâmede ele aldığı pek çok olayda “yalan söylüyorlar”, “kesin bana yalan söylediler”⁵⁷ gibi ifadeler kullanmıştır. Port Saîd’e geldiklerinde kendilerinden “haraç” istenmesi üzerine iki gün burada beklemek zorunda kalmışlardır. İki gün bekleyişten sonra hareket eden gemi tekrar mola vermiş ve iki saat sonra hareket edileceği söylenerek şehre gidilmesine izin verilmemiştir. Fakat Sekine Sultan, sürenin kısa olması nedeniyle şehre inişlere izin verilmemesine inanmamış “yalan söylüyorlar” diyerek olayı not almıştır. Bu durumun nedeni olarak ise erkeklerin Beyrut’ta biraz yaramazlık”⁵⁸ yaptığı ve bundan dolayı sürenin kısa oluşunun öne sürüldüğünü düşünmüştür. Yine Cidde’de eşyaları indirildiğinde bütün eşyalarının açıldığını ve en iyi kıyafetlerinin çalındığını görünce üzülmüş ve tepki göstermiştir. Kendisine eşyaların gümrükte açıldığı söylenmiş fakat Sekine Sultan, “akkâmların⁵⁹ kendileri mi götürdü, gümrükte mi yanlış yapıldı, artık Allah bilir” diyerek akkâmların sözlerine inanmadığını belirtmiştir.⁶⁰ Dönüş yolunun son menzili olan Ayn-ı Seyyîd’te kendisine gelinerek yağlarının bakır kaplarıyla çalındığı söylenmiştir. Akkâmlar kaybolan eşyaları aramış fakat bulamamış, bunun üzerine Sekine Sultan “ben de son menzil, sorun değil dedim. Son menzilde genel olarak akkâmların kendilerinin hırsızlık yaptığı söyleniyor” diyerek akkâmların sözlerine yine inanmadığını belirtmiştir.⁶¹

Hac farızasını eda ettikten sonra dönüş yolunda Atabât şehirlerinden olan Samarra’ya doğru ilerlerken kendisine çok fazla zâir olduğu söylenmesine rağmen

⁵⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 62.

آسمان از ستاره، زیور بست
هندوی شب بیامد و بنشست

شب چه مشکین عمامه بر سر بست
نور خورشید از میان برخاست

⁵⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 116.

⁵⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 81.

⁵⁹ Akkâm sözlükte, “ücret karşılığı deve ile eşya taşıyan kişi, deve sürücüsü” anlamına gelir. Bkz. Münir Atalar, “Akkâm”, **DİA**, İstanbul, 1989, C.II, s. 269.

⁶⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 84.

⁶¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 107.

yolda kimseyi göremeyince “kesin bana yalan söylediler” demiş ve fakat bir süre geçtikten sonra zâirlerin sayısının arttığını fark edince önceki peşin hükümlülüğünden nedamet getirmiş ve “yalnızlığın kendisi bir vehimdir, Allah kimseyi yalnız bırakmasın” diye dua etmiştir.⁶²

On sekiz ay süren bu yolculukta kendisine kardeşi Âgâ Mîrzâ Muhammed Alîhân, Seyyîd Ahmed, mahfe taşıyıcısı (mahfekeş), Seyyide Hanım ve Mâhruh isimli kişiler eşlik etmiştir.⁶³

2.1.2 Sekine Sultan’ın *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* Adlı Seyahatnâmesi ve Özellikleri

Sekine Sultan sefer esnasında yazdığı eserine Farsça günlük anlamına gelen “Rûznâme” adını vermiştir. Eseri yayına hazırlayan Resul Caferiyan ve Kiyânûş Kiyânî eseri “*Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke*” ismiyle yayınlamayı seçmiştir. Eserin elyazma nüshası Kiyânûş Kiyânî’nin kendi şahsına ait olduğundan yazma nüsha hakkında birinci elden bir bilgiye ulaşma imkânını bulamadık.⁶⁴ Kitap hem Resul Caferiyan’ın yayına hazırladığı sekiz ciltlik *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* mecmuasının yedinci cildinde, hem de *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* ismiyle İlm yayınları arasında müstakil olarak yayınlanmıştır.⁶⁵

Eserin müellifi Sekine Sultan eseri yazma nedenini seyahatnâmenin sonunda not düşmüş ve eseri rica üzere yazdığını beyan etmiştir. Ziyaretine gelen kadınların ricalarını şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Bir sonraki gün Irak Arabistan’ına gitmeye karar verdiğim 26 Cemaziyyevvel 1317 (2 Ekim 1899) Cumartesi tarihinde Hazreti Aliye Vecîhe Sûltan ve Hazreti Aliye Dîlber Hanım beni ziyaretleriyle şereflendirdiler. Dîlber Hanım bana, ziyaretine gitmeye niyetlendiğin kişiler aşkına bu yolculukta harcadığın her şeyi, tamı tamına hesaplayıp bizlere söyle, diye buyurdular. Ben de Hazreti Dîlber Hatûn için Tahran’dan çıktığımız günden itibaren tüm harcadıklarımı ayrıntılı olarak yazdım.”⁶⁶

⁶² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 116.

⁶³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

⁶⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 23.

⁶⁵ Sekine Sultan, **Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke: 1317 k. 1279 ş.** ed. Kiyânûş Kiyânî Heftleng, Resul Caferiyan, İlm, 1389 ş.

⁶⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 147.

Sekine Sultan eserine besmele ve dua cümlesiyle başladıktan sonra Pazartesi 26 Cemazıyyelevvel 1317 Tonguz⁶⁷(2 Ekim 1899) tarihini atmıştır.⁶⁸ Yine seyahatnâmenin ilk sayfasında müellif dışında birinin yazdığı belli olan notta Hicri 1317 (1899) yılında Mekke-i Muazzama ile müşerref olmuştur yazmaktadır⁶⁹. Sekine Sultan, on sekiz ay süren bu kutsal yolculuğu, Tahran’a, evine geldiği ikinci gün olan 8 Cemaziyelsânî 1319 (22 Eylül 1901) tarihinde notlandırmayı sonlandırmıştır.⁷⁰

Kadın hacı, seyahatnâmenin tarihini attıktan sonra ilk olarak Muzaferüddin Şah’tan izin istemesini anlatarak başlamıştır.⁷¹

“Hazreti Akdes Şâhenşâh-i Âlem-penah’ın – rûhî fedâhu- müberak hâk-i pâynı ziyaret etmek için çadorumu⁷² taktım, sarayına gittim, Hâzen Akdes – Dâmet şevketühâ- Hanımın evinde Kible-i Âlem- rûhî fedâ- hamamdadır, dediler. Biraz bekledim. Birden Hazreti Akdes Şehriyarî’nin – Rûhî ve Rûhu’l-Âlemîn lehu’l-fedâ- güneş cemalinin ışığının hamamdan çıktığını gördüm. Gözlerimin önünde yüzü Şah-ı şehit – kabri nurlansın- gibi göründü...

Gözleri ben garibe ilişti. “Hanım! Neredeydin?” buyurdu. Efendim! Atabât ve Âliyât ziyareti için izin almak üzere dergahınıza geldim, dedim. Mübarek varlığınız için dua etmek üzere sizden gitmek için izin istiyorum. Mekke-i Muazzama’ya mı gitmeyi düşünüyorsunuz, diye buyurdular. Eğer ömür baki kalır ve bahtım yardım ederse gitmeyi düşünüyorum, dedim. İnşallah gideceksiniz, buyurdular.”⁷³

Hacıların bu uzun yolculuğa çıkmadan akraba ve tanıdıklardan helallik istemeleri ve veda etmeleri bir gelenektir. Sekine Sultan, seyahatnâmesinde yaptığı bu veda ziyaretlerini de zikretmiştir.⁷⁴ Ahter Sultan adında bir tanıdığını ziyaret etmiş, Kerbela’yı ziyarete gideceğini söylemiştir. Bunu duyan kadın ağlayarak kendisinin de gitmek istediğini fakat nasip olmadığını belirtmiştir. Sekine Sultan bunu da seyahatnâmesinde belirterek kadınların bu kutsal yolculuğa çıkma arzularına bir örnek vererek başlamıştır.⁷⁵

Günlük tarzında yazılan eserde müellif başından geçen olayları, gördüklerini, yaşadıklarını, hislerini, öfke ve değerlendirmelerini anlatmıştır. Yazma konusunda son

⁶⁷ On iki hayvanlı Türk takviminin on ikinci ayına tekabül edilen ve domuz da denilen ay adı. Bkz.: Osman Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, Ötüken, 2004.

⁶⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 149.

⁷¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁷² Çador, baştan aşağıya kadar vücudu örten tek parça örtünün adıdır. Halen İran’da kadınlar tarafından kullanılmaktadır.

⁷³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 26.

⁷⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 26.

derece istikrarlı davranan Sekine Sultan, hasta olduğu veya çok meşgul olduğu günler dışında hemen hemen her gün seyahatnâme yazmaya devam etmiştir. Örneğin “Ey bî-çare ben, ey bî-neva ben, keşke ölseydim” diyecek ve defalarca ölümü dileyecek halde olmasına rağmen seyahatnâme yazmayı bırakmamış ancak hasta olduğu bu süre boyunca biraz daha özet ve kısa yazmıştır.⁷⁶ Durumu biraz iyileşince tekrar eskisi gibi iştiaqla seyahatnâmesini yazmaya devam etmiştir.⁷⁷ Bazen vakit bulamadığında veya hastalandığında yazmadığı günleri kısa bir şekilde kaleme almıştır. Fırat nehri kıyısında tuttuğu not, seyahatnâme yazmak için koşulları ne kadar zorladığını ve verdiği özveriye bizlere sunmaktadır:

“Fırat nehri kenarında çadırları kurana kadar oturdum bunu yazdım. Yağmur başladı. Çok yoğun bir yağmur yağıyor ve ben uslanmaz bu yağmurda oturmuş bunları yazıyorum...”⁷⁸

Eseri kendisi yazan Sekine Sultan, elyazısının kötü oluşu konusunda gelecek eleştirilere bir monologla cevap vermiş ve:

“Ama bugün yazımın kötü olduğunu yine hatırladım ve bu yazının okuyucularının, “ Ey yazar Allah aşkına başkası yazsın veya okunaklı yaz veya yazdıklarıyla gel (yazdıklarını kendin oku)” derse ben de onlara cevaben, “Yanımda yazısı güzel olanlar yoktu” diye cevap veririm.”

Bu sözlerden sonra erkek kardeşinin yol boyunca çok zahmet çektiğini ve bu seyahatnâme yazı de al sen yaz diyemeyeceğini söyleyerek en doğrusunun bu yazdıklarını okumak isteyenlere kendisinin okuması olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Seyahatnâmenin kadın yazarı, eseri zaman zaman sanki ondan başkası okumayacak veya kendisi için bir günlük tutuyormuş gibi yazmış ve mahrem sayılabilecek konulara girebilmiştir. Kirmanşah eyaletine bağlı Kengaver şehrinde Sahne bağlarına varmış ve orada “uygunsuz işler” yapan bir kadının sözlerini aktarmıştır. Kitabı yayına hazırlayan Resul Caferiyan, burada Sekine Sultan’ın aktardığı sözden bir kelimeyi çıkarmış ve bir tür sansür uygulamıştır.⁸⁰ Eserin elyazması Kiyânûş Kiyânî Heftleng’in elinde olduğundan konu hakkında birinci elden bilgi edinmenin imkânı olmamıştır.⁸¹ Sekine Sultan, Sahne’nin çingenelerinin her hacıya yaklaşıp “ ... ister misin?” diye sorduklarında şaşırmış ve “ne ben erkeğim ne

⁷⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 99.

⁷⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 100.

⁷⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 67.

⁷⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 37.

⁸¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 23.

de yanımdakilerin bunu sormalarına neden olacak bir girişimleri oldu” demiş ve bu noktada rağbet gösterecek yakınlarını anarak onlara bir nevi gönderme yapmıştır.⁸²

Tahran yakınlarındaki Nemek Kûr denen köyde bir eve misafir olmuş ve o zamana kadar hamile kalmayan kırk yaşındaki bir kadını görünce “çok tuhaf, yaşlı kadın şimdi hamile kalmış” şeklinde şaşkınlığını kaydetmiştir. Yine kendisine devletin önde gelenlerine ulaştırması için söylenen istekler için “kesinlikle unutacağım” şeklinde şahsî bir değerlendirme ile kaydetmiştir. Bu ve benzeri ifadeleri oldukça sık notlandırmaktan çekinmemiştir.⁸³

Sekine Sultan tepkilerini açıkça yazıya geçirerek muhatap kim olursa olsun sözlerini esirgememiştir. Cebel yolunu kullanmalarına izin vermeyen Fâzıl Şerbiyânî’ye⁸⁴ kızarak geldikleri güzergâhın zorlukları hakkında şikayetlerini ve kızgınlığını sağ kalıp geri döndüğünde aktarmak üzere yazıya geçirmiştir. Şayet denizde boğulursak “Fâzıl Şerbiyânî’nin başının gözünün sadakası olsun. Ona bir şey olmaz ki” diyerek hac organizasyonunda ve dini konularda önemli bir konuma sahip olan bir din adamına açıkça tepkisini ortaya koyarak sert bir üslup kullanmıştır.⁸⁵

Coşkulu ve hüzün dolu anları ihtiva eden yolculuk boyunca bazen “ölmeyi” arzu edecek kadar yaşama isteğini kaybetmiş bir ruh haliyle de yazılarını yazmıştır. Bazen de coşkulu ruh halini yansıtan naif bir üslup kullanmıştır:

“Yavaş yavaş geldiğimiz bu sahrada iki dağ sanki birbirlerinin kulağına konuşmak istercesine eğilmişlerdi. Bu davetsiz hacılar bu iki dağ arasından geçerek iki dağın konuşmalarını tamamlamalarına engel oluyorlardı. Biz de herkes gibi onların keyfini bozarak bu iki dağ arasından geçerken birinin “benim arkamdaki sahra daha iyi”, diğerinin “benim arkamdaki sahra daha iyi” dediğini işittim. Dağın arkasına gittiğimizde bu tarafın diğer taraftan daha iyi olduğunu gördüm.”⁸⁶

Yine Kerbela’dan Necef’e yanında isimlerini saydığı yakınlarıyla çıktığı yolculukta faytonda gece parlayan mehtabın güzelliğini tarif ederken kaydettiği “gece güzel bir mehtap vardı. Yazık ki faytonda bulunanlar bu geceden uyku dışında nasiplenemediler.”⁸⁷ gibi pek çok güzel ifade ile seyahatnâmesini süslemiştir.

⁸² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 36.

⁸³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 137.

⁸⁴ Wikifegh, (Çevrimiçi), <http://wikifeqh.ir/شربیان‌ی‌فاضل‌محمد>, (22.07.2019).

⁸⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 59, 75, 90.

⁸⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 41.

⁸⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 110.

Teşbih sanatını sık sık kullanan Sekine Sultan'ın karanlık bir geceyi," gaddar zenci lakaplı adi şefkatsiz heyula suratlı gece" gibi ağır bir tasvirle anlatması, söz konusu üslubuna güzel bir örnektir.⁸⁸

Muzaferüddin Şah'ın kızı Fahrüssaltana'ya babasının çıktığı Avrupa gezisinden dönüşü münasebetiyle yazdığı tebrik mesajına eklediği şiir hem kullandığı üslup ve hem de kadın söylemi açısından öne çıkmaktadır:

Sen ölmeyesin ve ölmesin baban	Kocan sağ yanında kalsın
İran'ın iftiharını ne güzel oldun bana dost	Allah sana bir oğul versin ⁸⁹

Buna karşılık Fahrüssaltana bir not yazarak eşi Aynüddeve'nin şiiri çok beğendiğini ve çok övdüğünü yazmıştır.⁹⁰

Toplam on sekiz ay süren kutsal hac yolculuğunun tamamını yazıya geçiren Sekine Sultan böylece "tam bir seyahatnâme" vücuda getirerek nadir bir eser ortaya koymuştur.

Sekine Sultan, Atabât ziyaretlerine ayrı bir önem vermiştir. Onun bu topraklara verdiği önem seyahatnâmenin öne çıkan belli başlı konularındandır. Hasanâbâd ve Aliâbâd menzillerini geçtikten sonra Kum'a gelmiş, orada mübarek kubbe olarak bahsettiği Seyyide Ma'sûme'nin kabrini ziyaret etmiştir.⁹¹ Dönüş yolunda ziyaret ettiği son Atabât şehri olan Samarra'dan ayrılırken "eğer Seyyide Ma'sûme'ye kavuşma şevki olmasaydı ölürdüm" demesi bu zatın türbesinin kendisi için ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur.⁹² Kazımeyn'den sonra Kerbela'da altı gün ikamet etmiştir.⁹³ Necef ziyaretinden sonra Cebel yolunu takip ederek Şam'a gitmek ve Şiiler için ayrıca önemli olan Hz. Peygamberin ilk torunu, Hz. Ali ve Fatma'nın kızı Hz. Zeynep ve Hz. Hüseyin'in küçük kızı Hz. Rukiyye'nin türbesi başta olmak üzere orada bulunan zatları ziyaret etmek istemiştir.⁹⁴ Ancak Cebel yolunun güvenli olmayışı

⁸⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 63-67.

⁸⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 131.

⁹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 132.

⁹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

⁹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 123.

⁹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 48.

⁹⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 52.

شوهرت باد به سلامت به بدرت
کردگارم بدهد سک پست

تو نمیری و نمیرد پدرت
فخر ایران چه شدی یاور من

nedeniyle Fâzıl Şerbiyânî tarafından yasaklanmasından dolayı çaresiz Halep yoluna razı olmuştur.⁹⁵

Güzergâh boyunca takip edilen menziller ve bunların isimleri Sekine Sultan'ın ayrıca önem verdiği bir konu olmuştur. Sekine Sultan, menzil isimlerini verdiği gibi dikkatini çeken özelliklerini de yazıya geçirmiştir. Bağdat'a kadar otuz menzil saymış, Bağdat sonrasında menzilleri yeniden birden başlayarak numaralandırmıştır.⁹⁶ Bağdat sonrasında on üçüncü menzil olan Salahiye menzili aynı zamanda Halep topraklarının da girişidir.⁹⁷ Halep'ten sonra uzun ve övgüyle bahsettiği İskenderun yani Hatay'a gelmiş ve buradan kayıkla gemiye götürülmüşlerdir.⁹⁸ Deniz yolculukları Trablus, Beyrut⁹⁹ şehirleri üzerinden devam etmiştir. Sekine Sultan demir attıkları Port Said şehri hakkında ayrıntılı bilgi vermiş ve şehre ilk yanaştıklarında buraya dair beğenilerini yazarak çok iyi, çok fazla binanın yapıldığını, çok sayıda gemi bulunduğunu, gece deniz üzerindeki gemilerin ışıklarının izlenilesi olduğunu not etmiştir.¹⁰⁰ Fakat Sekine Sultan'ın ifadesiyle şehir yeni kurulmuş olduğu için buraya yavaşan her geminin "haraç" vermesi gerekmektedir. Hacı kafilesini taşıyan gemi kaptanının, istenen 200 liralık haracı hacıların ödemesini istemesi üzerine burada iki gün kalmak zorunda kalmışlardır.¹⁰¹ Bu bekleyiş sonrasında gemiye tekrar binerek Süveyş Kanalı'ndan geçmişler,¹⁰² buradan da Cidde'ye ve ardından 6 Zilhicce 1817 Cuma (7 Nisan 1900) günü Mekke'ye¹⁰³ varmışlardır. Mekke'de yirmi bir gün kaldıktan sonra Medine'ye gitmek üzere yola çıkmışlardır.¹⁰⁴

Medine'den dönüş güzergâhı olarak da Cebel yolunu takip etmişlerdir.¹⁰⁵ Hasab menziline,¹⁰⁶ Akabe'ye¹⁰⁷ geçmi ve Necef'te üç gün kaldıktan sonra, Kerbela'ya varmışlardır.¹⁰⁸ Hz. Ali'nin türbesiyle vedalaşmak için Kerbela'dan

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ A.y.

⁹⁷ Sekine Sultan, a.g.e., s. 62.

⁹⁸ Sekine Sultan, a.g.e., s. 73-74.

⁹⁹ Sekine Sultan, a.g.e., s. 75-76.

¹⁰⁰ Sekine Sultan, a.g.e., s. 78.

¹⁰¹ Sekine Sultan, a.g.e., s. 79.

¹⁰² Sekine Sultan, a.g.e., s. 81.

¹⁰³ Sekine Sultan, a.g.e., s. 86.

¹⁰⁴ Sekine Sultan, a.g.e., s. 98.

¹⁰⁵ Sekine Sultan, a.g.e., s. 100.

¹⁰⁶ Sekine Sultan, a.g.e., s. 101.

¹⁰⁷ Sekine Sultan, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁸ Sekine Sultan, a.g.e., s. 108-109.

Necef'e, Necef'ten,¹⁰⁹ tekrar Kerbela'ya dönmüş ve buradan Kazımeyn'e gidip¹¹⁰ ziyaretlerini gerçekleştirmiş ve İran'a doğru yola koyulmuşlardır.

Kocası Mutasımülmlük, Burucerd'de¹¹¹ olduğundan onun yanına gitmek için bu şehre gitmiş, bir müddet bu şehirde kaldıktan sonra eşi ile beraber Tahran'a doğru yola çıkmış ve böylece kutsal yolculuğunu sonlandırmıştır. Bir vezir eşi olan Sekine Sultan Burucerd'de sadrazam Aynüddeve'nin kardeşinin de aralarında bulunduğu seçkin bir topluluk tarafından karşılanmış; eve gireceği esnada da kurban kesilerek eve girişi gerçekleşmiştir.¹¹²

Sekine Sultan'ın 29 Rabiussâni 1318 (26 Ağustos 1900)'de hem hac farızasını hem de Atabât ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra "Acem" topraklarına gireceği esnada yazdığı aşağıdaki satırlar bu kutsal yolculuğun onun için ne ifade ettiğini, bu konudaki duygularını çok iyi örneklemektedir:

"Şayet Hz. Ma'sûme'ye kavuşma şevki olmasaydı cennetten ayrılmanın acısıyla şimdi ölmüştüm. Doğrusu uzaklaştım. Doğrusu artık mahrum kaldım. Horasanlı kadının dediği gibi Allah canımı alsın. O Allah canımı alsın diyordu, ben keşke Mekke-i muazzama yolunda ölseydim diyorum. Ah! Biçare ben, ben nerede, bir daha Kerbela nerede? Bir daha kimse kemiklerimi bile asitaneye getirmez, nerde kaldı beni getirmeleri. Ah! Ne yazık! Ne edeyim Allah'ım, ne?"¹¹³

2.2. Mihrimah Hanım'ın Hayatı ve Eserinin Özellikleri

2.2.1. Mihrimah Hanım'ın Hayatı

Kaçarlar Döneminin önde gelen ailelerinden birine mensup olan Mihrimah Hanım çıktığı kutsal yolculuğu kaleme alarak şahitliğini yaptığı pek çok izlenim ve tecrübeyi kendisinden sonraki nesillere aktarmayı başarmış bir diğer seyahatnâme müellifidir.¹¹⁴ Nâsirüddin Şah'ın amcası olan babası Ferhâd Mirzâ, dönemin önemli

¹⁰⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 110.

¹¹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 113.

¹¹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 126.

¹¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 126-127.

¹¹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 123.

¹¹⁴ Gulâmâlî Diyânetî, "Hâciye Mihrmâh İsmetüssaltana Dohter-i Ferhâd Mirzâ", **Mikât-i Hacc**, Sonbahar 1387, s. 133.

ve muteber şahzadelerindendir.¹¹⁵ Bu önemli devlet adamı Cemaziyelevvel 1233'de (1818) Tebriz'de dünyaya gelmiş ve 1305'de(1887/1888) Tahran'da hayatını kaybetmiştir.¹¹⁶ Ferhâd Mîrzâ, Kaçarlar Hanedanının önemli devlet adamlarından veliaht, bilgin, coğrafyacı, siyasetçi, şair ve edip Abbas Mîrzâ'nın oğludur.¹¹⁷ Nâsîrüddin Şah'ın yaptığı seyahat esnasında kendi vekili olarak Abbas Mîrzâ'yı ataması, bu devlet adamının dönem içindeki konumunun da göstergesidir. Ferhâd Mîrzâ da hac yolculuğuna çıkmış ve müstakil bir seyahatnâme yazmıştır. Ferhâd Mîrzâ'nın eseri yine Resul Caferiyan'ın yayınladığı *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, mecmuasının üçüncü cildinde *Sefernâme-yi Mekke* ismiyle yer almaktadır.¹¹⁸

Mihrimah Hanım, seyahatnâmesinde Şiraz'dayken tuttuğu bir notta “bu yıl Allah bana iki tane ziyareti nasip eyledi”¹¹⁹ demiş ve iki ziyaret derken hem yaptığı hac ve Atabât ziyaretinden hem de babası Ferhâd Mîrzâ'yı ziyaret etmesinden bahsederek seyahatnâmesinde babasına yer vermiştir. Yine Şiraz yakınlarında bulunan Kamârac'de geçtiği yerlerin güvenli olduğunu, bu güveni sağlayanın babası olduğunu belirterek, halkın eşyalarını sahrada bırakıp kervansaraya gittiğini yazmıştır.¹²⁰

Mihrimah Hanım'ın annesi yine dönemin önde gelen isimlerinden Şah Fethali'nin büyük oğlu Muhammed Ali Mîrzâ-yî Devletşâh'ın kızı Cîhânâra Hanım'dır.¹²¹

Üç evlilik yapan Mihrimah Hanım, ilk evliliğini Mîrzâ Muhammed Kıvamüddele Âştîyânî ile yapmıştır. Âştîyânî, Mihrimah Hanım hac yolculuğuna çıkmadan önce hayatını kaybetmiştir.¹²² İkinci eşi Mîrzâ Mûsâ Vezîr-i Leşger, Mihrimah Hanım hac yolculuğundayken hastalanmış ve hac vazifesini eda edip dönüş yolundayken hayatını kaybetmiştir. Mihrimah Hanım, eşinin hastalık haberini yolda

¹¹⁵ Emîne Mahallati, “Zenân-i Zâir Hâtîrat-i Zenân-i Îrânî ez Şehr-i Mekke”, Çev. Sefûrâ Fazlullahî, **Peyam-i Baharistân**, Kış 1390 ş. 2, s.4, 14, s. 20.

¹¹⁶ İsmâîl Nevvâbsefâ, **Şerh-i Hâl-i Ferhâd Mîrzâ Mutemedu'd-devle**, C.I, İnrişârat-i Zevvar, 1366, s. 5.

¹¹⁷ Ferhâd Mîrzâ Mutemedu'd-devle, **Sefernâme-yi Mekke: Hîdâyetü's-sebîl ve Kifâyetü'd-delîl**, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, Tahran, C. III, Tahran, 2011, s. 9.

¹¹⁸ Ferhâd Mîrzâ, **a.g.e.** s. 4.

¹¹⁹ Mihrimah Hanım İsmetüssâltana Dohter-i Ferhâd Mîrzâ, **Sefernâme-yi Mekke**, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahran, C. IV, Tahran, 2011, s. 397.

¹²⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 395.

¹²¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 336.

¹²² Mihrmah Hanım, **a.g.e.**, s. 335.

almış¹²³ fakat eşinin ölüm haberi ondan saklanmışır.¹²⁴ Yolculuk boyunca eşi Mîrzâ Mûsâ Vezîr-i Leşger'in sağlığından dolayı endişelenen müellif, bu konuyla ilgili notlar alarak sürekli bu kaygılarını aktarmıştır. Daha İran sınırları içindeyken Haşmetsaltana'nın¹²⁵ hizmetçisinin getirdiği telgrafla eşinin sağlığının iyi olduğu haberini almış ve bunun için şükretmiştir.¹²⁶Yine uzun ve yorucu bir deniz yolculuğundan sonra Buşehr'e varır varmaz Tahran'dan eşinin durumunun iyi olduğunu içeren telgrafı almış ve “gözüm gönlüm aydınlandı” diyerek sevincini anlatmıştır. İki gün boyunca yeni telgraf beklemiş ve bu süre içindeki endişelerini “yazılamaz” diye nitelemiştir.¹²⁷ Şiraz'da iki ay on bir gün kalmış ve özellikle eşi Mîrzâ Mûsâ Vezîr-i Leşger'in hastalık haberini aldığı anda zamanının “çok zor geçtiğini”, beyan ederek burada bulunuşunu mahkûmluk olarak değerlendirecek kadar eşi için kaygılanmıştır.¹²⁸

Mihrimah Hanım, son evliliğini Mîrzâ Abdulvehhab Hân Âsafüddevle ile yapmıştır. Dört yıl beraber yaşadıktan sonra eşi Mîrzâ Abdulvehhab Hân Âsafüddevle de 25 Zilkade 1305 (3 Ağustos 1888)'de, 72 yaşında hayatını kaybetmiştir.¹²⁹

Mihrimah Hanım'a gidiş yolunda amcası Hüsâmüssaltana eşlik etmiştir. Tam adıyla Sultân Murat Mîrzâ Hüsâmüssaltana (1819-1883) Kaçarlar Döneminde Horasan ve Herat valisi bir şehzadedir.¹³⁰ Döneminin güçlü devlet adamlarından olup ilim, edebiyat ve irfanla ilgilenen Hüsâmüssaltana da bu yolculuğunu *Sefernâme-yi Mekke* ismiyle yazıya geçirmiştir. Hem Mihrimah Hanım hem de Hüsâmüssaltana seyahatnâmelerinde birbirlerinden bahsetmişlerdir.¹³¹

Hüsâmüssaltana, yeğeni Mihrimah Hanım'la birlikte Mekke'de hac farızasını eda ettikten sonra Mekke'den ayrılıp Medine'ye doğru yola çıktıklarında Şam kafilesine katılarak İstanbul yolu üzerinden dönmeyi seçmiş ve Mihrimah Hanım'dan ayrılmıştır.¹³² Mihrimah Hanım'ın, amcasının gidişinden sonra “insanların onun

¹²³ Mihrmah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

¹²⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 335, 336

¹²⁵ Haşmetsaltana için bkz. Üçüncü bölüm, Kadın Hacıların Tarihi Tanıklıkları, s. 98, 161. Dipnot.

¹²⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 347.

¹²⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 391.

¹²⁸ Mihrmâh Hânım, **a.g.e.**, s. 397.

¹²⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 336.

¹³⁰ Mîrzâ Muhammed Alî, Muallim Habibâbâdî, **Mekâramü'l-âsâr: Der Ahvâl-i Ricâl der Karn-i 13 ve 14 Hicrî**, C. III, y.y., Vezâret-i Ferheng ve Hüner, t.y., s. 961.

¹³¹ Mihrmah Hanım, **a.g.e.**, s. 336, 361.

¹³² Kirmânî, **a.g.e.**, s. 66.

arkasından kötü konuşması hiç uygun değil” demesi amcasının gidişinin eleştirildiğini göstermektedir.¹³³ Yalnız kalan müellif, “Allah’a hamdolsun ki bu sahra ve dağda biz ve hizmetçilerden oluşan bu az toplulukla menzile selamete vardık” demiş ve yolculuğun geri kalanını yalnız başına geçirmiştir.¹³⁴

Mihrimah Hanım yazdığı seyahatnâmede zaman zaman yaptığı gezilerden ve bazı kişilerden bahsetmiş fakat konulara üstü kapalı değindiğinden hayatı hakkında daha fazla bilgi edinme imkânını vermemiştir.

Hac vazifesini eda edip dönüş yolunda geçtiği Şûlkistân menzilinde, “Şûlkistân çok kötü bir menzil. On sekiz yıl önce bu yoldan Şiraz’a gittiğimizde yine bu haldeydi. Bu süre boyunca hiçbir gelişme sağlamamış”¹³⁵ diyerek önceki bir yolculuğuna işaret etmiştir. Yine Taht-ı Cemşid’i gezdiğinde on yedi yıl önce geldiklerinde de dağın üzerindeki suretlerin görüldüğünü yazmıştır. Fakat bu yolculukları hangi amaçla ve kimlerle yaptığından bahsetmemiştir.¹³⁶

Yolda gezerken uğradığı güzel bir Arap evini ayrıntılı olarak tasvir etmiş ve evin hanımının misafirlğe gittiği için o esnada evin iki kızının ve birkaç “güzel” Habeşli hizmetçinin olduğunu yazmıştır. Evdeki biriyle Arapça yaptığı konuşmadan bir iki cümleyi Arapça yazmıştır. Bu anekdottan Arapça da bildiği veya en azından günlük konuşmaları yapacak kadar Arapça bildiği anlaşılmaktadır.¹³⁷

Gezdiği tanık olduğu durumlar için değerlendirmeler yapan Mihrimah Hanım’ın siyaset ve yönetimle ilgili, bu çerçevede gelişen olaylara vakıf olduğu görülmektedir. Mihrimah Hanım, Harûnâbâd denilen yere vardıklarında uzaktan güzel bir yapı görmüş ve kendisine bu yapının Muhammed Hüseyin Hân’a ait olduğu söylenmiştir. Bahsi geçen kişi ile kardeşinin oğlu arasında bir çekişmenin olduğunu ve bunun sonucu Rızâ Kulîhân’ın kardeşinin oğlunun onu devletin önde gelenleri nezdinde suçlu göstermeye çalıştığını aktararak evini de tahrip ettiğini yazmıştır. Evin tahrip edilmesini ise “yüce devletin önde gelenlerinin izni olmadan bir evin harap edilmesi tuhaf” diye yorumlamıştır.¹³⁸

¹³³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 368.

¹³⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 370.

¹³⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 401.

¹³⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 398.

¹³⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 378.

¹³⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 346.

Mihrimah Hanım kendisinden ve duygularından çok açık olmamak kaydıyla bahsetmiştir. Kerbela’da türbe ziyaretini gerçekleştirdikten sonra tanıdıklarının kabri başında Kur’ân okuduktan sonra “güvenilmez dünyada o halden bu hale düşmekten duyduğum üzüntüden biraz hayıflandım ve ağladım” demiştir.¹³⁹Bahsi geçen halin hangi hal olduğuna dair ise bilgi veya açıklama yapmamıştır.

Mihrimah Hanım yolculuk boyunca etkin, olaylara müdahil bir tutum sergileyerek çıkan sorunlara da müdahale etmiştir. Medine’de amcası Hüsâmüssaltana’nın Şam kafilesine katılıp ayrılması ile çıkan sorunları bizzat kendisi üstlenmiştir. Medine’den Cidde’ye hareket ettiklerinde hacıların develeri kiraladıkları şerifin adamları, amcasının paranın yarısını vermeyerek anlaşmayı bozup gittiğini iddia etmiş ve bunun üzerine Mihrimah Hanım:

“Baktım durum kötü, adamlarıma Medine’ye dönün ve Medine valisi ve hükümetle olayı halledin, dedim. Bunların canı cehenneme, Cebel hacılarıyla giderim, dedim.”¹⁴⁰

Mihrimah Hanım’ın bu kararlı duruşu karşısında “meydanın at oynatılan bir meydan olmadığını gördüklerinde” yanına giderek ona yalvarmış ve isteklerinden vazgeçmişlerdir.¹⁴¹ Aynı şekilde gemide “baktım kaç gündür Müezzin Emirü’l-mü’minin (Hz. Ali)’in mübarek adını (a.s.) zikretmiyor. Mesaj gönderip muttakilerin mevlasının adını neden anmıyorsun dedim. Unuttuğu anlaşıldı!” demiştir.¹⁴²

Meraklı ve sorgulayan Mihrimah Hanım, Cidde’de yirmi gün gemi bekleyişlerine çok öfkelenmiş ve sorunu çözmek üzere ciddi girişimlerde bulunmuştur. Nihayet gemi bulunup yola koyulduklarında geminin tercümanını bulup çok gemi geçtiği halde kendilerinin gemi bulamamalarının nedenini sormuştur. Tercüman ise hacıların kirli oluşu ve gemiyi kirlettiklerinden dolayı gemilere alınmadıklarını söylemiştir.¹⁴³Aynı şekilde Bender Abbas limanına demir attıklarında hacıların bir kısmı alışveriş için inerken aralarından Hacı Ebu Kasım isimli bir hacı ayrılacağını ve tekrar gemiye dönmeyeceğini belirtmiştir. Mihrimah Hanım’a göre Hacı Ebu Kasım, yolculukta yaptığı haksızlıklardan dolayı Buşehre geldiklerinde hacıların tepkisiyle karşılaşmaktan çekinmiş ve bundan dolayı gemiden ayrılmıştır. Bu

¹³⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

¹⁴⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 370.

¹⁴¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

¹⁴² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 390.

¹⁴³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 385.

olayı anlattıktan sonra Mihrimah Hanım, “hacıların kaç yerden dolandırıldıklarını siz tasavvur edin” diyerek yolculuk boyunca çekilen sıkıntıları olay ve kişi adı vererek eleştirmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca onun bu değerlendirmesinden olaylara müdahil, anlatılanlara hemen inanmayan, kişilerin yaptıkları arkasındaki nedenleri tahlil eden zeki bir kadın olduğunu anlamak mümkündür.

2.2.2 Mihrimah Hanım’ın *Sefernâme-yi Mekke* Adlı Seyahatnâmesi ve Özellikleri

Mihrimah Hanım, eserine başlarken eserini “*Ruznâme-i Sefer-i Beytul’l-Allahi’l-Harem*” diye isimlendirerek giriş yapmıştır.¹⁴⁵ Fakat eseri yayına hazırlayan Resul Caferiyan *Sefernâme-yi Mekke* ismiyle yayınlamıştır. Nüshada müellif adı belirtilmemiş, yine eseri yayına hazırlayan Resul Caferiyan yaptığı araştırma sonucu eserin Mihrimah Hanım’a ait olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir. Seyahatnâmenin müellifi için Mihrimah Hanım İsmetüssaltana Dohter-i Ferhâd Mirzâ ismini kullanmıştır. Biz çalışmamızda Mihrimah Hanım ismini kullanmayı tercih ettik. Mihrimah Hanım’ın bu eseri yetmiş beş varaktan oluşan son derece güzel nestalik hat ile yazılan bir nüshası vardır.¹⁴⁶

Eser hem kaynağımız olan *Sefernâme-hâ-yi Hacc-i Kâcârî’nin* beşinci cildinde hem de *Mecelle-i Mikat* dergisinin 17. sayısında ve *Mirâs-i İrânî-yi İslâmî* 6. cildinde yayınlanmıştır.¹⁴⁷

Seyahatnâmeleri yolculuk esnasında yazmak her zaman kolay değildir. Bundan dolayı kaynaklardan yararlanılarak bilgi eklendiği gibi seyahatten sonra da kaleme alınan seyahatnâmeler mevcuttur. Aynı şekilde seyahat notlarını yazması için beraberlerinde bir münşi götürmek de yaygındı. Fakat müellifimiz Mihrimah Hanım seyahatnâmesini yolculuk esnasında ve bizzat kendisi tahrir etmiştir.¹⁴⁸ Oldukça özet

¹⁴⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 388.

¹⁴⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁴⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 339. Eserin tek nüshası Meclis-i Şûra-yi İslâmî kütüphanesinde 1220 numarayla kayıtlı bulunmaktadır.

¹⁴⁷ Kirmânî, **a.g.e.**, s. 710. Ayrıca bkz.: Harvard Library, (Çevrimiçi), [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:36701985\\$1i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:36701985$1i), (22.07.2019).

¹⁴⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 355.

ve kısa bir metin olmasının yanı sıra dönem, hac ve Atabât ziyaretleri, yol sorunları, güvenlik, temizlik, beslenme gibi pek çok konuyu kadın gözüyle bizlere aktaran önemli bir eserdir. Bununla beraber müellif güzergâhı boyunca geçtiği duraklarda ve yerlerde, bölgenin yönetim şekli, mülkiyet bilgileri ve sosyal ve kültürel hayat hakkında da bilgi vermiştir.¹⁴⁹ O bu eseriyle Kaçarlar dönemi kadının okuma-yazma ve donanım yetkinliğini de ortaya koymaktadır. Mihrimah Hanım bazen cümlelerini şiir, ayet ve güzel bir sözle bitirmekte veya konuyu bağlamaktadır.¹⁵⁰

Müellif esere 24 Ramazan 1297 (1 Ağustos 1880) tarihini atmış ve eseri talihin yaver gitmesiyle Darü'l-Hulefa'dan hareket ederek "İmamzâde Hasan'a vardık" diye başlatmıştır.¹⁵¹ Bu kutsal yolculukta Mihrimah Hanım'a amcası Hüsâmüssaltana, teyzesinin kızı, merhum Muhammed Rahîm Hân Kâcâr'ın kızı, merhum Fethali Hân'ın eşi ve müellifin kendilerinden bahsederken birinin siyahi olduğunu belirttiği iki hizmetçi eşlik etmiştir.¹⁵² Tahran, Hasanâbâd menzilinde kendisini ziyarete gelen Muhammed Bakırhân'ın eşi ve bazı ziyaretçilerden sonra "dostlardan ayrılmak tuhaf bir duygu! Doğrusu kapı ve duvarlardan inleme yükselmekte. Şair ne güzel söylemiş; dostların vedasında taştan inleme yükselir" diyerek evinden ayrılışını aktarmıştır.¹⁵³ Tahran'da İmâmzâde Hasan menzilinde türbe ziyaretini yaptıktan sonra onlar için yola çıkış merasimi düzenlenmiş ve kadın hacı yapılan bu merasimi şöyle yazmıştır:

"Ayın yirmi altıncı gecesi saat beşte haremle¹⁵⁴ şereflenmiş olarak dışarı çıktık, tahta oturdum, sayın hacı molla dua okudu, sonra arkasından ezan okudu ve biz yola çıktık."¹⁵⁵

Mihrimah Hanım kısa ve özet olan eserinde duygularından açıkça bahsetmemiş; daha çok önemli gördüğü konuları not almıştır. Bunun yanında kızgınlıklarını, eleştiri ve öfkesini çekinmeden yazmayı tercih etmiştir. Cemmal denilen hayvan sürücülerine kızgınlığı üzerine "siyah köpekler" diye yazıya geçirmesi onun üslubuna bir örnektir.¹⁵⁶ Yine cemmaller hakkında:

¹⁴⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 343-346.

¹⁵⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 346, 351, 352, 377.

¹⁵¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁵² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342.

¹⁵³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁵⁴ Mihrimah Hanım'ın bahsettiği harem, Tahran'ın güneyinde bulunan ve İmam Hasan Mücteba'nın torunlarından olan İmamzade Hasan'ın medfun olduğu türbedir.

¹⁵⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342.

¹⁵⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 365.

şiiirinin tam gemi halkının durumunu tasvir ettiğini söylemiş ve sözlerini Hafız divanının ilk gazelinin beşinci beytiyle bağlamıştır:

Gece karanlık, dalga ürkütücü ve girdap nasıl korkunç

Halimizi nasıl bilir sahilin hafif yüklüleri¹⁶³

Hafızdan bu şiiri yazan Mihrimah Hanım, “şu anda denizin hangi noktasındayız, ne olacağız? Allah dışında hiç kimse bilmiyor” demiş ve yine sözlerini Sa’dî-i Şîrâzî’nin divanının 455. gazelinin matlasıyla bağlamıştır:

Habersizdir sevgilinin yanına başını koyup uyuyan

Bu gecenin gözcülük edenler için uzun olduğundan¹⁶⁴

Gemide yaptıkları yolculuğu anlatan Mihrimah Hanım denizin sakinleştiğini ve geminin usulca hareket ettiğini yazdıktan sonra “gece hamile, bakalım seherde ne getirecek dünyaya” diyen bir mısra ile sonlandırmıştır betimlemesini.¹⁶⁵

Mihrimah Hanım’ın hac farizasını tamamladıktan sonra Cidde’ye ulaşmak üzere yoluna devam ederken develerin yavaş gidişini ve yollarının güç oluşunu “bir karınca sürüsünün yolculuğuna” benzetmesi kullandığı üsluba örnektir.¹⁶⁶

Müellifin eserini vücuda getirirken kullandığı üsluptan bahsettikten sonra müstakil eserler olan menâzilnâmelerin de yazıldığı menziller konusunun Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmesinde nasıl ele alındığına ve geçtiği güzergâh üzerindeki menzilleri nasıl aktardığına değinmeye çalışacağız.

Mihrimah Hanım da hac seyahatnâmelerinin telif sebeplerinin başında gelen menzillerin tanıtılması konusuna çok önem vermiş ve güzergâhı boyunca geçtiği

¹⁶³ A.y. Mihrimah Hanım’ın eserinde yer verdiği gazel için bkz.: Hâfez Şemseddîn Muhammed, **Divân-i Hâfez**, İntişârât-i Zerrîn ve Sîmîn, Tahran, 1380, s. 16.

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل
کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها

¹⁶⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 386. Ayrıca bkz.: Ebu Abdullah Muslihuddin Sa’dî-i Şîrazi, **Metn-i Kamil-i Divan-i Şeyh-i Ecell Sa’dî-i Şîrazi, Gülistan ve Bostan ve Mecalis**, Haz. Mezâhir Musaffâ, Tahran, 1238, s. 546.

خفته خبر ندارد سر بر کنار جانان
کاین شب دراز باشد بر چشم پاسبانان

¹⁶⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 387.

¹⁶⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 371.

menzilleri yazmayı ihmal etmeyerek tek tek yazmıştır. Ayrıca isimlerini de yanında bulunanlara sorarak teyit etmiştir. “Bu menzilin adını bu yoldan birkaç defa gelmiş akkâmın söylemesiyle yazıyorum. Yanlış yazılması veya doğru olmaması artık söyleyenin yanlışı” diyerek konuya verdiği önemi ortaya koymuştur.¹⁶⁷

Tahran’dan yola çıkan Mihrimah Hanım ilk durak olarak İmamzâde Hasan durağını kayda geçirmiştir.¹⁶⁸ Hemedan’a¹⁶⁹ giden kabile buradan Kirmanşah’ta bulunan Kasr-ı Şirin’e varmış; 16 Şevval 1297 (21 Eylül 1880) Çarşamba günü İran sınırından çıkarak¹⁷⁰ Şiiler için kutsal şehirlerden olan Kazımeyn’de ziyaretlerini yapıp Bağdat’a¹⁷¹ geçmiştir. Bağdat’tan Kerbela’ya büyük bir coşkuyla gelmiş ve bu şehirde bir gün kalmıştır.¹⁷² Necef’e gidip ziyaretlerini gerçekleştiren hacı kafilesi daha sonra tekrar Kerbela’ya veda ziyareti yapmak üzere geri dönmüştür.¹⁷³ Zilkadenin ikinci günü Kerbela’dan çıkmış ve on altı gün sonra Cebel yoluna girmişlerdir.¹⁷⁴ Mihrimah Hanım, Cidde’den deniz yoluyla gitmek üzere yola koyulduğunda sürekli vuku bulan hırsızlık olayları ve cemmal denilen kervan ve hayvan sorumlularının “anlamsız” davranışları sonucu Cebel yolu hakkında şunları yazmıştır:

“Özetle zerre kadar akıl ve şuuru olan kendisini bu kara deli cemmallerin eline bırakmaz. İnsanların kitapçıklar yazıp milleti korkuttuğu Cebel yolunda bu anlamsız hareketlerin hiçbiri yok. Bu yolda üzerinde oturduğu bohçayı kesip çaldılar. Yükünün sallandığını gördüğünde cemmalin düzeltmek istediğini düşünmüş... devletin bunca şeyin hacıların başına getirilmesine izin vermiş olması tuhaf. Konuyu açmak istediklerinde de ortada bir hakem olmuyor. Doğrusu bir grup hacı bu kara hizmetçilerin elinde esir ve tutuklu. Cebel yolunda biri zarar gördüğünde en azından sorup cevap alacak bir kişi var.”¹⁷⁵

Zilkade ayının ikinci günü Kerbela’dan çıkmış, on altısında Cebel yoluna girmişlerdir.¹⁷⁶ Cebel yoluna girdiklerinde Cebel Padişahı dediği Emir Muhammed Han’ın gelip durumu kontrol ettiğini aktardıktan sonra Kerbela’dan Cebel’e kadar

¹⁶⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 365.

¹⁶⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341.

¹⁶⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁷⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

¹⁷¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

¹⁷² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁷³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 350-351.

¹⁷⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

¹⁷⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 374.

¹⁷⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

hiçbir dağın görünmediğini aktarmıştır.¹⁷⁷ Mekke'ye giriş yapmış,¹⁷⁸ burada hac farızası için gerekli olan görevleri ifa ettikten sonra Medine ziyareti için yola çıkmışlardır.¹⁷⁹ Deniz kenarında olan Râbiğ'e¹⁸⁰ gelerek 9 Muharrem Pazar günü "doğrusu Medine cennet gibi" dediği kutsal şehre ziyaretini gerçekleştirmiştir.¹⁸¹ Dönüş yolunda Cebel yolunu değil de deniz yolunu tercih eden hacı kafilesi, 17 Muharrem'de Medine'den hareket ederek,¹⁸² Cidde'ye gitmek için yola çıkmışlardır.

Mihrimah Hanım, genellikle günlük olarak seyahatnâmesini kaleme almış ve akış içerisinde menzil ve durakları, durağa vardığında veya varmak üzereyken yazmıştır. Sadece Medine'den Cidde'ye kadar olan menzilleri art arda sıralamıştır. "Sultânî yolu"nu ile Medine'den Cidde'ye olan güzergâhtaki menzilleri şu şekilde sıralamıştır: "Kubbetü'r-rûd, Âr, Bi'r-i Hasânî, Bi'ru's-şeyh, Mestûre, Râbiğ, Katime, Hayd, Cidde".¹⁸³ Hac yolundaki hacılar için Cidde menzili sıkıntılı geçmiş; burada 20 gün vapur beklemiş ve nihayetinde¹⁸⁴ "gemiye binerek çok zorlu bir deniz yolculuğundan sonra"¹⁸⁵ İskenderiye'ye varmışlardır.¹⁸⁶ Bender Abbas'ta mola verdikten sonra¹⁸⁷ Buşehr'den Şiraz'a doğru yola çıkmışlardır.¹⁸⁸ Şiraz'da belli olmayan bir nedenden ötürü iki ay kalmışlardır.¹⁸⁹ Meşhedmurgâb yakınlarındaki Kâdirâbâd'a oradan İglid'e, İglid'ten¹⁹⁰ Hasanâbâd'a geçerek¹⁹¹ İsfahan'a, İsfahan'dan ise Kaşan'a¹⁹² varmışlardır. En nihayetinde Kum'a ulaşmışlar ve burada ziyaretler yaparak yolculuklarını tamamlamışlardır.¹⁹³

Mihrimah Hanım'ın deniz yolculuğu hakkında aktardıkları da oldukça ilgi çekicidir. Bu tasvirlerin başında Cidde'de yirmi gün gemi bekledikten sonra buldukları gemiye dair ayrıntılar gelmektedir. Yalnızca bir ay önce faaliyete başlamış ve ilk defa

¹⁷⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

¹⁷⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

¹⁷⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 362.

¹⁸⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 363.

¹⁸¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

¹⁸² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369

¹⁸³ Sultanî Yolu için bkz. Neşet Çağatay, **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı**, Ankara, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982 4. bsm., dipnot: 170. s. 96

¹⁸⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 383,391.

¹⁸⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 383.

¹⁸⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 384.

¹⁸⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 388.

¹⁸⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 391.

¹⁸⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁹⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 400.

¹⁹¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 402.

¹⁹² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁹³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 406.

hacı taşıyan bu geminin kaptanı ise yirmi yıllık tecrübeli bir kaptandır. Mihrimah Hanım, kaptan için “anlatıldığı gibi güzel yüzlü biri” nitelendirmesini kullanmıştır. Kaptanın isminin “Lep Let”, geminin isminin ise “Zafer” olduğunu aktarmış ve geminin bir İngiliz’e ait olduğu bilgisini vermiştir.¹⁹⁴Bu bilgileri veren Mihrimah Hanım, kamaraların durumundan tuvaletin konumuna kadar gemiyi anlatmış; servis yapan hizmetlilerin “kaideye uygun” gördüğü davranışlarını; izin isteyerek içeri girmelerine kadar değerlendirmiştir.¹⁹⁵

Bab-1 İskender yakınlarında denizden üç geminin geçtiğini söyleyerek dönemdeki deniz ulaşımının yoğunluğu hakkında bilgi vermiştir.¹⁹⁶

Müellif için gemi yolculuğu hastalık, “balıklara yem olmak” gibi korkuların yaşandığı çok güç bir yolculuk olmuştur. Deniz yolculuğu boyunca endişe içinde kaygılarını yazmış, vehim içinde uykusuz kalmış, selamete vatanlarına ulaşmak için dua ederek “Allah’ım bizi balıklara yem etme” diye niyazda bulunmuştur. Gemide hayatını kaybeden hacılar; yani “balıklara yem olanlar”, Mihrimah Hanım’ın korkularının artmasına neden olmuştur.¹⁹⁷ Hasta olan birinden bahsetmiş ve “Allah’a vardı, gusül, kefen ve cenaze namazından sonra denize atıldığı anlaşıyor” demiştir.¹⁹⁸ Bundan sonra da gemide ölenler olmuş ve Mihrimah Hanım bunların denize atılışını da not almıştır.¹⁹⁹

Mihrimah Hanım, Kum’a gelmiş ve buradan bir gün erken ayrılmıştır. Yolculuk boyunca sürekli hasta eşi, Mirza Musa Vezir-i Leşger’den haber bekleyen Mihrimah Hanım, Tahran’a gönderdiği telgrafın cevabını almış ve eşi Vezir-i Leşger’in durumunun kötüleştiğini öğrenmiştir.²⁰⁰ Bunun üzerine Kum’dan cumartesi günü hareket ederek salı günü Tahran’a giriş yapmış ve şehre girişini “tahrir edilemez” diye niteleyerek aktarmıştır.²⁰¹ Mihrimah Hanım hac vazifesini eda etmek için çıktığı yolculuk esnasında eşi hayatını kaybetmiş ve bu vefat haberi kendisinden saklanmış. Müellif eve varışını “keşke susuz, bitkisiz çölde ve tehlikeli denizlerde olsaydım da bu

¹⁹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 382.

¹⁹⁵ **A.y.**

¹⁹⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 383.

¹⁹⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁹⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 387.

¹⁹⁹ **A.y.**

²⁰⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 336.

²⁰¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407.

durumda eve girmeseydim. Ben ölmeye razıyım, fakat ecel gelmiyor.” diye aktarmıştır. Bu cümlelerinden eşinin ölüm haberini aldığı anlaşılmaktadır.²⁰²

Mihrimah Hanım, “temmet el-neshuhu eş-şerîfe fî şehri Rabî’s-sânî 1299” (Şubat-Mar 1882) tarihini attıktan sonra aşağıdaki cümlelerle eserine son verilmiştir:

“Hazret-i Eşref-i Erfa’-i Emced-i Efgam Mu’temeddüdevle’nin büyük kızı ve celalet maâb Nasîrüddevle’nin zevcesi Şâhzade Hanımın emri üzerine yazıldı.

Bu nüsha-i şerif şâhzade Hanımın elyazısı olduğundan ve onun elyazısından aktarıldığından eksiklik ve yanlışların bağışlanması insafileyla benzerleri arasında müftehir olması dileğiyle. Ya Ali Meded sensin!”²⁰³

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM’IN KENDİLERİNE DAİR ANLATILARI

3.1. Kendilerini Görme Biçimleri

Kişinin kendisini görme biçimi, benlik, kendilik ve kimlik bilincine işaret eder. Kendilik ve benlik kavramları üzerinde yoğun tartışmaların olduğu pek çok düşünür ve pek çok kuram tarafından açıklanmaya çalışılan kavramlardır; bununla beraber kendilik ve benlik kavramları en genel tanımlamayla kişinin kendisini ötekiyle etkileşime girerek konumlandırmasına işaret eder.¹ Her iki müellif de seyahatnâmelerinde kendilerine dair cümleler kurmuş ve uzun bir yolculuğu kaleme aldıkları günlük tarzındaki, zaman zaman sıradan bir gün ve olay akışını anlattıkları eserlerinde eş olmaları, dindarlıkları, milli aidiyetleri, tabiata olan ilgileri gibi başlıklar altında sıralanmaya imkân veren anlatılar ortaya koymuşlardır. Aşağıda öncelikle dönem seyahatnâme yazımının bu açıdan bir değerlendirmesi yapılarak Sekine Sultan

²⁰² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 408.

²⁰³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 409.

¹ Şahin Efil, “Kendini Ötekinde Fark Etmek: Ben-Öteki İlişkisinin Felsefî Uzantıları”, **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C.V, Sayı: 2, 2016, s. 52. 1. Dipnot.

ve Mihrimah Hanım'ın önemsedikleri hususlara değinilmiş, sonrasında ise seyahatnâmelerindeki kendilerine dair anlatıları üzerinden benlik ve kendilik tasvirleri aktarılmaya çalışmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalıştığımız üzere İslam dünyasında seyahatnâme yazımı uzun bir geçmişe sahiptir. Bununla birlikte Kaçarlar Döneminin saraylıları arasında seyahatnâme yazımının artmasının, bu yazım geleneğinin yanı sıra batı dünyasında gelişen ve moda olan bireysel yazım “akım”ının da etkisiyle olduğu dile getirilen bir husustur. Nâsirüddin Şah'ın bizzat kendisi batı dünyasında yazılan seyahatnâmleri tercüme ettirmiş ve hali hazırda bu tercüme kitapların taş baskıları İran'ın farklı kütüphanelerinde mevcuttur. Dönemin saraylıları yaygınlaşan bu akıma katılarak çıktıkları yolculuklarını kendileri yazmış hatta bazen de yolculuklarını yazmaları için kendileriyle “müstensih”, “münşi” veya yazıcı götürmüşlerdir.²

Modern dönemin etkilerinin kendisini açık bir şekilde gösterdiği Kaçarlar Döneminde yaşayan ve dönemin eşrafından olan Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım, kendileri için kutsal ve özel olan yolculuklarını kadim bir gelenek olan seyahatnâme şeklinde tahrir etmeye karar vermiş, anlatıcının “ben” olduğu yani birinci tekil şahıs ve tabi Farsçanın saygı ifade eden kalıplara fazlasıyla sahip olmasının da etkisiyle bazen “biz” birinci çoğul şahıs eki kullanarak tanıklıklarını ve izlenimlerini müstakil birer eser olarak ortaya koymuşlardır. Her iki kadın seyahatnâmelerini münşilere yazdırmak yerine kendileri yazmıştır.³ Yazdıkları eserlerinde duygu dünyalarına, kendilerini konumlandırma biçimlerine, dünya algılarına dair çokça bilgi vermişlerdir.⁴ Günlük şeklinde yazdıkları metinlerde her ne kadar her iki müellif “bu seyahatnâmeyi başkalarına yol göstermek için yazdık” deseler de zaman zaman sanki hiç kimseyle paylaşılmayacakmış gibi mahremlerinden, günahlarından, başkaları hakkında yaptıkları dedikodulardan, ara ara argo kelimelere de yer verecek şekilde rahat bir üslup kullanarak bahsetmişlerdir.⁵

Sekine Sultan kendisiyle ilgili, duygularını içtenlikle yazıya geçirmiş ve bizim kendisi hakkında kendi kaleminden bilgi edinmemize elverişli cümleler kurmuştur.

² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 15.

³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 355; Sekine Sultan **a.g.e.**, s. 63.

⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 110; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 358.

⁵ Sekine Sultan **a.g.e.**, C.VII, s. 85; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407-408.

Mihrimah Hanım'ın üslubu Sekine Sultana göre daha özet ve kapalı olmasına rağmen yazdıkları ile kendisi ve izlenimlerine dair zengin bir kaynak bırakmıştır.

Sekine Sultan, seyahatnâmesine bir gelenek olduğu üzere besmeleyle başlamış ve besmeleden sonra “senden yardım isteriz” anlamındaki ifade olan “ve be-neste‘în” dua cümlesiyle girişine devam etmiştir. Mihrimah Hanım ise “Rûznâme-i Beytullah el-haram, selamet-i mizaç elverdiğince Kadir olan Allah tarafından yazdırılmıştır” cümlelerini seçtikten sonra hemen yolculuğunu hikâye etmeye başlamıştır.⁶

Seyahatnâmesine 26 Cemâdîyelûlâ 1317 (2 Ekim 1899) tarihini atan Sekine Sultan, hac için yola çıkmadan önce dönemin Kaçarlar hükümdarı Muzaferüddin Şah'tan yola çıkmak için izin istediğini aktarmakla devam etmiştir. Sekine Sultan'a öldürülen, kendi söylemiyle şehit edilen eski eşi Nâsirüddin Şah'ın oğlu Muzaferüddin Şah “İnşallah gideceksiniz” demiş ve bu yolculuğa onay vermiştir.⁷ Yine Sekine Sultan eski eşi Nâsirüddin Şah'ın mezarını ziyaret ettiği esnada “Mübarek kabrinden ve mübarek resminden izin alarak dışarı çıktım” demiş ve böylelikle Nâsirüddin Şah'tan da izin almıştır.⁸ Bir saraylı olan Sekine Sultan'ın izin istemesi saray mensubu olmanın gereğidir. Saraylıların çıkacakları yolculuk için Şah'tan izin istemek gibi bir geleneğe sahip oldukları kaynakların verdiği bilgilerdendir.⁹

Eşraftan olan Mihrimah Hanım, yola çıkmadan önce neler yaptığından ve izin isteyip istemediğinden bahsetmemiştir.

Sekine Sultan kendisinden bahsederken “kemine”,¹⁰ “yüzü kara”,¹¹ “kıt akıllı”¹² gibi ifadeler kullanmıştır. Sekine Sultan kadar sık olmasa da Mihrimah Hanım da kendisi için “yüzü kara” sıfatını kullanmıştır. Mihrimah Hanım'ın bu ifadeyi daha çok bir kul olarak yaratıcısına dua ederken kullandığını da aktarmak gerekir. Örneğin Medine'ye vardığında kendisini buraya ulaştıran Allah'a dua ederken ve şükranlarını sunarken bu kelimeyi kullanmıştır.¹³ Bu kullanımlar dini ve kültürel bağlamda bir

⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, C.IV, s. 341.

⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 27.

⁹ Caferiyan, **a.g.e.**, s. 553,558.

¹⁰ Osmanlı Türkçesinde de kullanılan kelime “eksik, hakir” anlamlarındadır.

¹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25-26

¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 82.

¹³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

tevazu göstergesi olarak doğu coğrafyalarında çokça kullanılmaktadır. Bu gelenek özellikle İranlılar arasında çok daha güçlü bir şekilde kendisini göstermektedir.

Sekine Sultan'ın seyahatnâme boyunca kullandığı dil ve üsluptan etkin, yetkili, otoriter, buyurgan, kendinden emin, itiraz eden, eleştiren, öneride bulunan¹⁴ güçlü bir kadın olduğu görülür. Yol boyunca bazı evrak işlerinden bahsetmekte ve bu beyanlarından mali işlerle, işlerin organizasyonu, ödemeler ve hesaplarla bizzat kendisinin ilgilendiği görülmektedir.¹⁵ Üçüncü menzilleri olan Kum'da yapacağı mali işlemler için kendisine gerekli olan mühründen bahsederken aynı zamanda bu konulardaki yetkinliğini ortaya koymuştur:

“Milleti türbeye gönderdim geri döndüklerinde evde canımın sıkıldığını fark ettim, kalktım çadorumu taktım. Bunlarla beraber çarşıya gittim, hakkâk dükkânına vardım. Bana oymaları için bir mühür verdim. Çünkü mührümü aylık faturayı mühürlemesi için Aliyye Şerefussaltana'nın annesine vermişim ve burada mührüm yoktu.”¹⁶

Aynı şekilde yola amcasıyla çıkan Mihrimah Hanım, Medine sonrası yoluna tek başına devam etmiş ve kafilede çıkan sorunlara müdahale ederek yolculuk boyunca etkin bir rol oynamıştır. Cidde'de yirmi gün boyunca gemi bekleyen Mihrimah Hanım daha ucuz gemi için bekletilmelerini “ahmaklık” olarak değerlendirmiş ve burada bulundukları süre zarfındaki masraflarının hesaplanmadan daha ucuz gemi için bekletildiklerini yazmıştır. Daha sonra üç yüz kadar hacıya yardımcı olduğundan hacıların sözlerini dinlediği ve tabi olduğu Hacı Nebî ile Nasîrûlmülûk isimli iki kişi arasında söz söyleme rekabeti baş göstermiştir. Mihrimah Hanım bu rekabetten dolayı Hacı Nebî'nin, Nasîrûlmülûk'tan daha iyi gemi bulmak için kendilerini beklettiğini iddia ederek kendilerini mağdur eden bu duruma müdahil olmuştur. Hacı Nebî'nin yanına birini gönderip “bu yaptığın nasıl bir hinliktir”, diye sordurduğunu; kendisine cevaben sonraki geminin çok daha çabuk varacağına dair iddialı sözlerle karşılık verilmiştir.¹⁷

Daha sonra bu gemiyi bekleme olayı devam etmiş ve Cidde'de yirmi gün boyunca beklemek zorunda kalmışlardır. Mihrimah Hanım yirminci günde birini Hacı Nebî'nin yanına göndermiş ve verdiği sözü hatırlatmıştır. Yine sorunu çözmek için

¹⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 59. Ayrıca bkz.: s. 62, 74, 75, 84, 86, 95, 125, 128, 144.

¹⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32, 121, 122.

¹⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 380.

başka birini konsolosun yanına göndermiş ve baş gösteren bu mağduriyette olumsuz katkı yapmakla suçlamış, “bana açıkça İran’ın görevlisi (kölesi) değilim de ben de işime bakayım... gemi bulmak yerine işleri bozuyorsun yirmi gündür burada boşuna bekliyorum” gibi sert sözler içeren mesajı göndermiştir. Bunun üzerine konsolosun kendisi Mihrimah Hanım’ın yanına gelmiş ve özür dilemiştir. Konsolostan sonra bazılarının ismini verdiği bir grup tüccar hacı çadırının yanına gelmiş ve bir sonraki gün eşyanın taşınmasına ve ondan sonraki gün geminin hareket etmesine karar verilmiş ve böylece Cidde’de harcamanın çok olduğu sıkıntılı durum atlatılmıştır.¹⁸

Yola çıkar çıkmaz çıktığı yolculuğun ödemelerinden bahseden Sekine Sultan gittiği pek çok yerde fiyatlardan ayrıntılı olarak bahsetmiş ve yolculuğun masraflarını yönetme konusundaki endişelerini sık sık yazıya geçirmiştir:

“Şehirden geldiğimizden beri günlük harcamalar konusunda ne yapacağımı bilemiyorum. Bir miktar parayı kardeşime verdim. Artık ne zaman biterse tekrar veririm. Bu menzilin fiyatlarını sormadım.”¹⁹

Sekine Sultan kardeşine görevler vermiş ve yol harcamaları ve alışveriş konusunda ona vazife vermiştir. Fakat görevi verdikten sonra konuyla ilgilenmeye ve hesapları takip etmeye devam etmiştir. Kardeşinin yaptığı alışverişin faturalarını incelemiş ve Kum’daki alışverişin 23 tümen, sekiz günlük yolculuk boyunca sekiz tümen masrafları olduğuna dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.²⁰

Mihrimah Hanım’ın da Sekine Sultan gibi ticari sorumlulukları üstlenen bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Ödemelerle kendisi ilgilenmiş ve zaman zaman bu konudaki hesaplamalarını yazmıştır. Örneğin Kerbela’da yazdığı notunda, “Tahran’a gidecek kişilerin işlerini düzenledim, hesaplarını ödedim...”; gemide, “günde bin rupi masrafım oluyor”,²¹ ve Cidde’de gemi beklerken fazladan masraf yapmak durumunda kaldıklarından, “yaklaşık yedi yüz tümen zarardayım” gibi cümlelerle mali hesaplarını söz konusu etmiştir.²²

Yol boyunca baş gösteren önemli önemsiz pek çok olaya müdahil olan müelliflerden Mihrimah Hanım’ın düşüp ayağını kıran bir kadından bahsettikten sonra

¹⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 381-382.

¹⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29,34.

²⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 31.

²¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354,389.

²² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349,381.

“tahtını korkutucu sahrada saklamalarını söyledim” demesi veya konakladıkları bağda hayvanları sürmekle görevli kişinin çok yorulması üzerine “ona biraz bahşiş verilmesini söyledim” aktarımları onun müdahil oluşuna örnektir.²³ Medine yolunda binekleri az olan, yirmi saat boyunca mahfede kalan, aç ve güçsüz düşen hacıların durumu için amcası Hüsâmüssaltana’ya “millet kırılıyor” diyerek başvurması ve çare araması da bu duruma başka bir örnektir.²⁴

Sekine Sultan yolculuk boyunca anlatımlarıyla konforuna düşkün, bu konuda taviz vermez bir tutumda olduğunun pek çok tezahürünü göstermiştir. Halep üzerinden İskenderun’a geldiklerinde burada gemiye binmiş ve geminin kalabalık oluşundan şikâyet etmiştir. Bir kamaraya girmiş ve burasını çok basık bulmuştur. Bunun üzerine denize penceresi olan kamaraya geçmek istemiştir. Sekine Sultan’ın istediği kamaraya geçmesiyle konu çözülmüştür. Sekine Sultan bundan sonra deniz yolculuğunun fiyatları hakkında bilgi vermiştir. Denize bakan kamaralar dört lira, bakmayanlar ise kişi başı üç lira, gemiye gelip rahat etmek isteyen; “birinci” sınıf bir kamarada kalmak isteyen kişiler tüm masraflarıyla beraber otuz beş tümen, kamara tutmayan kişiler ise kişi başı on beş tümen ödemek durumundadır. Kadınlardan alınan ödemelere ayrıca yer veren Sekine Sultan, kadınların tek kişilik fiyat olan on iki tümenle veya bir arada kalan erkeklerden alınan on beş tümenle yolculuk yapmalarının imkânsız olduğunu ve erkeklerin birbirine yaslanarak uyuyacak kadar sıkışık bir ortamda yolculuk yaptıklarını anlatmıştır. Gemide bulunan kişi sayısı hakkında bilgi veren Sekine Sultan, Hacı Mecid’in kervanının dışında İstanbul ve diğer yerlerden gelen hacıların sayısının beş, altı bin kişi olduğunu yazmıştır.²⁵ Bu da demek oluyor ki İskenderun limanı, İstanbul yolundan gelen kabilelerle Şam yolundan gelenlerin yolunun kesiştiği yerlerden biridir.

Sekine Sultan’ın konfora düşkünlüğü, ev konusunda da devam etmiştir. Mekke’ye vardıkları ilk akşam kendileri için tutulan ev hakkında “baktım ev hoşuma gitmiyor, söyledim, kardeşim gidip kendisi bir ev buldu” ifadelerini kullanan Sekine Sultan’ın yeni eve taşınması isteği, gece cemmaller bulunup eşyalar taşınmak suretiyle yerine getirilmiştir.²⁶ Yine hac farızasını yerine getiren Sekine Sultan dönüş

²³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

²⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 363.

²⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 74.

²⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86.

yolunda tekrar Kerbela'ya gittiğinde kendisi için tutulan evi beğenmemiş ve durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Baktım ev çok sıcak, uykum gelmiyor, şimdi gidip bir ev bulun gideyim dedim. Hacı Bey, şimdi gitme vakti; ev tutma vakti değil dedi. Bir gün bile olsa bodrum olan bu evde uyuyamam, gitmeliyiz dedim.”²⁷

Kaldıkları veya konakladıkları yerler konusunda Mihrimah Hanım da oldukça seçici davranmış ve gerektiğinde konuya müdahil olmuştur. Hânekîn'e vardıklarında önce bir kervansaraya gitmiş fakat “uygun olmadığından geri döndüm” diyerek bir bağ kenarında konaklamışlardır.²⁸Yine Mekke'ye vardıklarında orada bulunanların kendisi için kiraladıkları evde hizmetçiler için kalacak yer olmadığı için evi değiştirmiş; Mekke'nin eski şerifi, Şerîf Mehdî'nin evinde kalmışlardır.²⁹

Yolculuk organizasyonu içinde Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın isteklerine son derece önem verildiği ve bunların yerine getirilmesi için azami çaba sarf edildiği görülmektedir. Sekine Sultan, Hânekîn yolunda kalemdanını unuttuğunu fark etmiş ve kardeşi görevlilerden gidip kalemdanı almalarını istemiştir. Fakat görevliler yolun güvenli olmadığı gerekçesiyle gitmeye yanaşmamışlardır. Unutulan kalemdan için tehlikeli olmasına rağmen kervandan bir kişi gönderilmiştir. Görevli gittikten sonra Sekine Sultan giden kişi için kaygılarını yazmış ve bu isteği için pişmanlığını dile getirmiştir.³⁰

Mekke yolunun yirminci menzilindeki notunun altına bir geçitten geçişlerini yazan Sekine Sultan bu yolun atlar için uygun olduğunu fakat mahfe için hiç uygun olmadığını, katırların birbirini itmeleriyle kişinin düşmesi durumunda kurtulma imkânının olmayacağını söylemiştir. Bundan sonra ise “bu zelil akkâm o saatte nereye gitti bilmiyorum benim mahfemin önünde değildi. Kardeşim her ne kadar seslendiyse de ortaya çıkmadı. Geldiğinde kardeşim onunla bir güzel kavga etti” diyerek çok korktuğunu belirtmiştir.³¹ Bu sözler hem kardeşinin özeninin hem de kendisine gösterilen ihtimamın bir başka göstergesidir.

²⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 112.

²⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

²⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

³⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 124.

³¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 68.

Halep yakınlarından geçerken çok fazla yağmurun yağmasıyla her yer çamur içinde kalmıştır. Bir nehir kıyısında suyu geçmek için Sekine Sultan'ı katırdan indirmek durumu hâsıl olmuş ancak katır biraz güçlük çıkartınca Sekine Sultan'ın ayakları çamur içinde kalmıştır. Zorlukla nehirden geçtikten sonra katır çamur içinde yere yatmıştır ve Sekine Sultan tekrar inmek zorunda kalmıştır. Kendisine üçüncü defa sorun çıkaran katıra “artık bu katıra binmem” demesi üzerine kafiyeledeki bir Türkün katırına el konulmuş ve indirilerek Sekine Sultan, mahfesiyle o katırın üzerine yerleştirilmiştir.³²

Mekke yolunda sekizinci menzil olarak belirttiği notunda izlediği tabiatı tasvire koyulmuş ve “bu kadar yeşillik ve güzellik karşısında yazık binlerce defa yazık ki ben mahfede oturuyorum, istediğim gibi akarsu kenarında sürebileceğim ve buranın keyfini çıkarabileceğim bir atım yok” sözlerini bir yolculukta olan ve bundan dolayı istediğini yapamayan Sekine Sultan'ın normal hayatında istediğinde ata binip dilediğince dolaşabildiğini anlamak mümkündür.³³

Ayrıca müellifler müreffeh hayatlarından memnun olduklarını beyan ettikleri aktarımlar yapmışlardır. Mihrimah Hanım, Bîsutûn'da çok kirli ve fakir halkı görmüş ve kendisinin bu durumda olmayışına şükürlerini ifade ederek, “Allah'a bizi böyle mahlûklarla yan yana getirmediği için saatte bin defa şükretsek azdır” demiştir.³⁴

Güçlü ve nüfuzlu bir kadın olan Sekine Sultan'ın yüksek bir özgüvene sahip olmasının yanı sıra kendisini güzel bir kadın olarak beyan ettiğini not ve aktarımlarından edinmek mümkündür. Zaman zaman yaşamaktan bıktığını, yorulduğunu yazmasına rağmen genel olarak yaşama bağlılığı ve motivasyonu yüksek bir kadındır. Gittiği hamamda kadınlar, “sanki insan görmemiş” gibi etrafına toplanmış, nereli ve kimin karısı olduğuna dair sorular sormuştur. Bunun üzerine kendisinin de her birine yalandan bir cevap verdiğini aktarmıştır. Kadınların kendisine, “şimdi kimin karısı olursan ol, nereli olursan ol ama eve gittiğinde kendin için biraz üzerikotu yak” dediğini söyleyerek kadınların ya kendisiyle alay ettiğini veya doğruyu söylediğini belirtmiş ve doğrusunu Allah bilir demiştir.³⁵

³² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 69-70.

³³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 59.

³⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345.

³⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 33.

Mihrimah Hanım kendisinin fiziksel özellikleri veya kendisini nasıl gördüğüne dair belirgin ifadeler kullanmamıştır. Sekine Sultan ile kıyaslandığında daha mahviyetkâr bir üslubu olan Mihrimah Hanım'ın fiziksel özelliklerinden bahsetmemesi kişiliklerindeki farka da işaret ediyor olmalıdır.

Müelliflerin kendilerine dair özgüven dolu ve kendinden emin cümlelerinin aksi ifadeler de seyahatnâmelerine yansımıştır. Sekine Sultan, Mekke'de kendisi için tutulan evin sahibinin eşlerinin ve kızlarının kendisini ziyaretini aktararak “ben ev sahibi bunlar misafir, birbirimizin dilini bilmiyoruz. Bu çok garip” demiş ve Amine ve Ema ismindeki iki kızın kendisini sevdiklerini “iddia” ettiklerini ve onları kendisiyle götürmesi için yalvarıp yakardıklarını yazmıştır. Bunları aktaran Sekine Sultan “ben ki bunları asla sevmiyorum ve kendimle götürmek istemiyorum. Ama bunların “ebki ve ebki” (ağlıyorum) sözlerini ve ağlayışlarını nasıl durduracağımı bilmiyorum.” demiş ve kendisine dair çok sert sayılabilecek şu sözleri yazmıştır:

“Benim gibi soğuk, dili keskin ve muhabbetsiz birine insanlar nasıl seni seviyorum diyor anlamıyorum. Ben doğru söylediklerine inanmıyorum. Onların sözlerini yalan kabul ediyorum. Artık Allahu a'lem.”³⁶

Yine Sekine Sultan aktarımlarında kendisine ve özellikle kadın algısına dair çarpıcı ifadeler yer vermeye devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi Necef'te Hz. Ali'nin türbesinin kubbesini görmenin verdiği heyecan ve notuna yeni günün tarihini atmayı unutmanın verdiği şaşkınlıkla his ve düşüncelerini aktardığı notudur:

“Mübarek kubbesini her ne kadar vafsetmeye çalışsam da ne yazacağıma aklım ermiyor. Akıl sahipleri kitaplar yazmışlardır. Akılsız ve akıl yönünden nakıs olan ben bu büyük zata yaraşır ne yazabilirim. Kadınların ne kadar akli var ki bende de olsun? Bugün sabah yağmurdan korktuğumdan ötürü yağmur gibi ağladım ve bu notu yazarken cumartesi gününü yazmayı unuttum ve cumartesiye yazmadan cuma gününün (notunun) altına yazdım. Ben biçarenin akılsızlıktan dolayı böyle yazmam ve yağmur korkusuyla kervandakilerin bayramını unutmam durumu anlatıyor. Diğer kadınların da adını kötüye çıkardım. Ne yapayım? Ey Allah'ım daha ne kadar özrü kabahatinden beter özürler dileyeyim.”³⁷

Sekine Sultan, kadın sözünün geçersizliğinden, konumunun güçsüzlüğünden ve isteklerini gerçekleştirmede ne kadar sınırlı olduğuna dair de çok güçlü şikâyet ve eleştiri yapmıştır. Mekke yolunun on beşinci menzilinde bir önceki gece hacılar ikiye ayrılmış, bir bölümünün Halep yolundan diğer bölümünün Şam yolundan gitmesi

³⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 93

³⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 49.

kararlaştırılmıştır. Sekine Sultan, Hz. Peygamberin torunu Hz. Zeynep'in türbesini ziyaret etmek için Şam üzerinden gitmek istemiş ama "kardeşimin isteği yoktu. Ben her ne kadar söyledimse o kadar dinlemedi. Beni Halep yolundan götürdüler." demiş ve aşağıdaki sözleri kaleme almıştır.

"Gece kendi talihsizliğime çok ağladım. Bu kadar uygun bir zamanda beni Hz. Zeynep'in ziyaretine neden götürmesinler? Kadının konumu ne olursa olsun ve erkek kim olursa olsun zavallı kadın yine de erkeğin esiridir. Kismetse Hacı Mecid'in kardeşi gittiğinde beni de götürmeyi kararlaştırdı. Doğru mu söylüyor, yalan mı söylüyor, bilmiyorum. Ya nasip ya kismet."³⁸

Şam'a gitme isteğini aynı zamanda seyahatnâmesinde yazdığı en uzun şiir olan vezinsiz şiirinde de dizelere aktarmıştır:

... Nebi'yi, Fatma'yı ve dört imamı ziyareti Nasip ve kismetim eyle Kur'ân'ım hakkına
Onların ziyaretinden sonra Şam'a gideyim Canım feda hazreti Zeynep'in huzurunda...³⁹

Sekine Sultan, isteğinin yerine getirilmeyişini ve sözünün dinlenmemesini kadın oluşuna bağlamış ve bundan dolayı son derece yakınmıştır. Ertesi sabah aldığı notta "hâlim çok kötü" demiş, Halep'e gidenlerin üzüntü içinde gittiğini, Şam'a gidenlerden ise dua istendiğini yazmıştır. Ve "kadın olan ben zavallı da kimseden dua bile isteyemiyorum" demiş ve ağlamak dışında bir şey yapamamış; çaresiz bu kötü halle yola koyulmuştur.⁴⁰

Bu olaydan üç gün sonra kervandan sorumlu Hacı Mecid gelmiş ve bazı alacak verecek konularını hallettikten sonra Sekine Sultan'ın Hz. Zeynep'i ziyaret etmeye gitmek isteğinin kendisine söylenmediğini belirtmiş ve ondan özür dilemiştir. "Ve artık sizin Şam'a ziyaret için gitmek istediğinizi öğrendiğime göre Beyrut üzerinden sizi oraya götürmek boynumun borcu" demiştir. Sekine Sultan "bu vaadi verdi ve gitti, artık beni götürecek mi götürmeyecek mi bilmiyorum", demiştir. Sözleri ve istekleri

³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 65.

³⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 82.

نصیب و قسمت من کن به حق قرآنم
به نزد حضرت زینب تصدقش جانم

زیارت نبی و فاطمه و چهار امام
پس از زیارت ایشان به سوی شام روم

⁴⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 65.

son derece etkili olan bir kadının yukarıda da aktarılan isyan dolu sözleri son derece çarpıcı ve dikkat çekicidir.⁴¹

Sekine Sultan gemide eşi ve kayınvalidesiyle rehber para ödmeden Şam'a gidip Hz. Zeynep'i ziyaret eden birinden bahsetmiş ve Şam'a gidip Hz. Zeynep'i ziyaret edemeyişini ve kendisine verilen sözü hatırlamıştır. Bunun üzerine “kadınlık” üzerine şu notları almıştır:

“...sonunda beni Hz. Zeynep'i ziyarete götürmediler... kadın kim olursa olsun erkekler kendi sözünü kabul ettirirler. Tıpkı benim Hz. Zeynep'i ziyaret etmek için çok dil döktüğüm halde götürülmeyişim gibi.”⁴²

Mekke yolunda hastalanan Sekine Sultan burada bulunduğu süreyi hastalıkla geçirmiş ve zaman zaman ibadet ve ziyaretlerini istediği gibi yerine getirememiştir. Bu isteklerden bir tanesi çarşıya giderek hediye almaktır: “bu halsizlik bir defa bile olsa çarşıya çıkıp bir şey alıp çarşyı gezmeme izin vermedi. Hasta olmasam da kardeşim beni çarşıya götürmezdi. Ben de Arapça bilmiyordum kendim gideyim. Mekke halkı ise bir kelime bile Farsça bilmiyor” demiştir.⁴³

Kadın oluşundan dolayı gerçekleştiremediği isteklerinden ve kadınların durumundan bu şekilde bahseden Sekine Sultan, bazı durumlarda kadın olmayı açıkça olumlamıştır. Örneğin Cidde'ye vardıklarında erkek hacıların gümrük ve diğer işler için koşuşturmalarını izlerken “bugün kadın olduğum ve bu laftan anlamazlarla (görevliler) muhatap olmadığım için Allah'a şükrettim” demiştir.⁴⁴

Müelliflerin, Farsçada kadınlara hitaben kullanılan Hanım, serkar gibi hitapları kullanmayıp “zayıf” kelimesini karşılayan “zayîfe” kelimesini kullanmaları da dikkat çekicidir.⁴⁵ Mihrimah Hanım, Ribât menzilinde uğradıkları bahçenin kime ait olduğunu sorduğu bahçıvanın karısını anlatırken “bahçıvanın karısı” ifadesini karşılayan “bahçıvanın zayîfesine” sordum demiş ve “eş” kelimesinin yerine “zayîfe” ifadesini kullanmıştır.⁴⁶ Sekine Sultan kırk yaşında hamile bir kadının hamileliğine şaşkınlığıyla birlikte ona verdiği gömlek ve çadoru anlatırken kadını “zayîfe”

⁴¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 66.

⁴² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 78.

⁴³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 95.

⁴⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

⁴⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342.

kelimesiyle ifade etmiştir.⁴⁷ Her iki müellif bu “zayîfe” kelimesini “eş” ve kadın anlamında kullanmış, ayrıca kadınları yazıya geçirirken babaları, kimin kardeşi oldukları veya eşleri üzerinden yani mahremi olan erkekler üzerinden tanıtmışlardır.⁴⁸

Sekine Sultan müreffeh bir zümreye mensup ve konforuna düşkün olmasına rağmen etrafındakilere tabii olmuştur. Pol-i Zehâb denilen şehirde bir geçitten geçtiklerinde geçidin çok engebeli olmasından dolayı mahfe ile yürümek mümkün olmadığından hacılar yaya olarak devam etmek durumunda kalmışlardır. Sekine Sultan abisinin binmesi için getirdiği ata “bütün kadınlar yaya olduğundan ben tek başına ata binmeyeceğim” diyerek ata binmeyi reddetmiş ve herkesin yürüdüğü bir durumda kendisinin daha rahat bir konumu kabul etmeyeceğini beyan etmiştir.⁴⁹ Yine Arafat’tan şeytan taşlamaya giderken binmesi için kendisine bir eşek getirilmesi teklif edilmiş fakat Sekine Sultan yine “baktım herkes yaya ben de yaya gittim” diyerek bu teklifi de reddettiğini kaydetmiştir.⁵⁰

Kum’da “tavafla meşgulken” hacı Şemsüddeve isimli birinin “erken gitmeyin burayı süpüreceğiz” demesi üzerine Sekine Sultan süpürgeyi almış ve aralarında vezir olan eşinin de bulunduğu dönemin önde gelenleriyle beraber türbeyi süpürmüştür. Onun bu tutumu etrafındakilere tabi oluşunun göstergesi olduğu gibi aynı zamanda dini ve kültürel boyutu olan sembolik bir eylemdir.⁵¹ Aynı zamanda bu ibadet mahallerine hizmet etmeleri tevazularının göstergesi olarak okunabileceği gibi dindarlıklarının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Her iki müellif giyim kuşam konusunda “çador taktım çıktım”, “çadorumu çıkardım” gibi ifadeler dışında herhangi bir ayrıntıyı seyahatnâmelerine taşımamışlardır. Ancak Sekine Sultan, evine yani Tahran’a döndüğünde kıyafetlerinin bulunduğu sandıkları boşaltmasının saatlerce sürdüğünü belirtmiş ve “kolay bir iş değildi çok şükür kolay halloldu” demiştir.⁵²

⁴⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342, 344, 349.

⁴⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 88.

⁵¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 141-142.

⁵² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 146

3.2. Eş Olarak Kendilerinden Bahsetmeleri

Her iki kadının seyahatnâmelerinde kendilerine dair anlatılarında öne çıkan önemli özelliklerden bir tanesi de eş olmalarıdır. Bu konudaki duygu ve düşüncelerini yazıya geçiren iki kadın hacı “eş olmak” diye bir başlık altında toplanması mümkün anlatılar ortaya koymuşlardır. Bu durum özellikle Sekine Sultan’ın seyahatnâmesinde kendisini çok daha belirgin olarak ortaya koymaktadır. Müellif, hac yolculuğuna çıktığında Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk ile evlidir ve ondan bir önceki eşi Kaçarlar hanedanının önemli padişahlarından Nâsirüddin Şah’tır. Seyahatnâmesinin hemen başında yola çıkışını anlattıktan sonra seyahatnâme boyunca adını anmaktan hiç geri durmadığı eski eşi merhum Nâsirüddin Şah’ın kabrini ziyaret etmiş ve onu öldüren “Mirzâ Rızâ Kirmanî’ye bin türlü lanet ederek” dışarı çıkmıştır.⁵³ İkinci eşi Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk ile ilişkisi ve hayatındaki yeri ile ilgili de yazan müellif ona duyduğu minnetini seyahatnâmesine taşımıştır:

“Eğer hayatta kalıp Kerbela’ya ulaşırsam Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk için çok dua edeceğim çünkü bu yolculuğuma mâni olmayarak beni çok büyük bir borç altında bırakmıştır. Allah ömrünü, izzetini ve onurunu artırsın”⁵⁴

Mihrimah Hanım üç evlilik yapmış ve bu yolculuğa çıktığında ikinci eşi Mîrzâ Mûsâ Vezîr-i Leşger ile evlidir. Mihrimah Hanım hac yolculuğunda iken eşi hastalanmış ve o daha Tahran’a varmadan eşi hayatını kaybetmiştir.⁵⁵ Dönüş yolunda Şiraz’daki iki aylık zorunlu ikameti, Nevruz sonrasında eşinin hastalık haberini alınca çok daha zor geçmiştir. Bu durumu “nasıl anlatayım cemaziyelula ayı kötü geçti” diyerek betimlemiştir.⁵⁶

Müelliflerin eşleri için kaygı ve endişeleri seyahatnâmelerinde son derece belirgin olarak mülâhazaya açıktır. Sekine Sultan’ın bir hafta eşi Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk’tan haber almaması bile onu perişan etmeye yetmiştir. Kerbela’ya gelen yakınlarının kendisine eşinin iyi olduğu haberini vermeleri, “yeniden hayat buldum” dedirtecek kadar sevindirmiştir. “Her ne kadar beyin kendisinin gelmemesine

⁵³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

⁵⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

⁵⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407.

üzüldüysem de iyi olduğunu duymam da yeterli” ifadesi Kerbela’da eşiyle bir araya gelmeyi düşünen Sekine Sultan’ın kırılganlığını ihsas ettirse de daha çok onun için kaygılandığının göstergesidir. Allah’tan eşi Mirza İsmail Hân Mutasımülmülûk için uzun ömür dilemesinin ardından “Allah hiçbir kadını dul bırakmasın” diye dua etmiştir. Yaptığı bu dua, dul kalmanın onun için ne derece istenmeyen bir durum olduğuna dair fikir vericidir.⁵⁷

Yine Bağdat’a ulaşır ulaşmaz bir kadın ile erkeğin konuşmalarında eşi İsmail Hân Mutasımülmülûk’tan bahsettiğine şahit olmuştur. Sekine Sultan olayı anlatırken eşi için “vezir” ismini kullanmış ve eşinin şanını ve yaptıklarını övgüyle aktarırken onun sağlığı hakkında bilgi edinmesini “meymenet” yani uğur saymıştır.⁵⁸

Mihrimah Hanım eşine ilişkin kaygılarını çarpıcı ifadelerle yazmıştır. Telgraf ve çaparhane olan yerlerde sürekli telgraf çekmiş veya notlar yazmıştır. İki ay Şiraz’da kaldığı süre boyunca aktardıkları arasında eşine dair kaygılarını içeren notlar dikkat çekicidir. Şiraz’da Mîrzâ Seyyid Rızâ Hekîmbaşı tarafından gönderilen, eşinin iyi olduğuna dair telgrafla çok sevinmiş ve bunun üzerine “şu zaman ne gece uyku ne de gündüz huzurum vardı, Fars memleketi benim için anlatılmaz bir zindan olmuştur” diyerek durumunu ve endişesini yazıya aktarmıştır.⁵⁹ Eşinin sağlık haberini aldıktan sonra ise “bu büyük nimetin şükrü nasıl yerine getirilir” diyerek mutluluk ve ferahlığını dile getirmiştir.⁶⁰

Mihrimah Hanım’ın eşi hakkında haber bekleyişi, konuya dair çektiği sıkıntı ve endişe özellikle telgraf ve postahänenin bulunduğu; haberleşme imkanının olduğu yerlerde açıkça öne çıkmaktadır. Dönüş yolunda Buşehr’de “rûhî fedâhu (canım ona feda olsun)” ifadesiyle eşini taltif etmiş ve onun sağlık haberini şükürle karşılayarak telgraf bekleyişini şöyle yazıya aktarmıştır:

“Cuma gecesini Tahran’dan telgraf bekleyerek sabahladım, Cuma günü de akşama kadar cevap gelmedi, açıklanamayacak kadar kötü haldeydim, Allah’a hamdolsun ki akşam Tahran’dan telgrafın cevabı geldi”⁶¹

⁵⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 52.

⁵⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

⁶⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

⁶¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 391.

Mihrimah Hanım'ın bu bekleyişi ve gelen haberleri aktarışı seyahatnâmenin sonuna kadar devam etmektedir. Nihayetinde seyahatnâmenin sonunda Kum'da Seyyide Ma'sûme ve eski eşi Kıvamüddeve Âştîyânî'nin kabrini ziyaret etmiş, Tahran'a hâl hatır sormak için gönderdiği telgrafın cevabı gelmiş ve böylece eşi Vezir-i Leşger'in durumunun tekrar kötüleştiği haberini almıştır. Bunun üzerine Mihrimah Hanım, "Allah'a sığınmak ve Eimme-i Ethâr'a iltica etmek dışında bir çarem yok", demiştir. İkindiye doğru eşinin durumunun daha iyi olduğuna dair yeni bir telgraf almıştır. Ancak bir gün sonra evine vardığında "ecelin bile nazlandığı talihe bak!" dizesinde de belirttiği gibi eşinin ölüm haberini almış ve bu şekilde eve girmenin bitkisiz susuz çölde kalmaktan daha beter olduğunu yazarak o anda hissettiklerini aktarmıştır.⁶²

Sekine Sultan'ın fazlasıyla öne çıkan özelliklerinden biri de "eski" bir şah eş olmasıdır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere Nâsirüddin Şah'ın eşlerinden olan Sekine Sultan'ın yazdıklarından Nâsirüddin Şah ve onunla yaşadığı hayata özlemini takip etmek mümkündür.⁶³ Yükümlülük için "belli miktarda" gelire sahip olma şartının olduğu bir yolculukta, güvenlik açısından çeşitli önlemlerin alındığı bir organizasyonda olmasına rağmen, bir de her türlü güçlükte kardeşi yanındayken bile Nâsirüddin Şah'la yaşadığı günleri hep bir rüya gibi özlemle anmıştır. Müellifin ifadelerinden Nâsirüddin Şah'ın 1287/1870 yılında Irak'taki Atabât şehirleri olan Kerbela, Necef ve Kazımeyn'e yaptığı beş aylık ziyarette⁶⁴ şaha eşlik ettiği de anlaşılmaktadır: "Ama o araçları ve süvarileri hatırlayıp ağlamadığım ve Mirzâ Rızâ Kirmanî'ye lanet etmediğim bir gün bile yok. Ve şayet kutsal bir ziyarete gitmiyor olsaydım ölürdüm".⁶⁵ Yine Fersenc denen yerden geçerken Nâsirüddin Şah'la katıldığı eski bir gezisini hatırlamış ve kendisi ve hissiyatı hakkında çok dokunaklı ifadelerle aşağıdaki cümleleri yazmıştır:

"Baktım aynı sahra, aynı ırmak. Fakat buraya geldiğim o yıl nerede bu gece nerede! O gece, Irak seferinde bu ırmağın kenarında otak kurmuşlardı... Allah Mirzâ Rızâ Kirmanî'yi, insanlığı öldüren Ömer bin Sad'le arkadaş eylesin! Çok ağladım. İrmağın suyu o yıldan çok daha az. Sanki gözyaşlarımla suyu çoğaldı... kendi kendimi teskin etmek için artık yeter. Daha fazla ağlama. O kadar ağladın, ne faydasını gördün? Şimdi yaşadığın hayatın devamı için şükür edip dua et. İnşallah bundan daha kötü

⁶² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407-408.

⁶³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 40.

⁶⁴ Mustafa Lealşâtîrî, Hâdî Vekîlî, "Te'sîr-i Seferhâ-yi Avrûpâyî-yi Nâsirü'd-dîn Şâh ber Revend-i Garbgerâyî-yi Musîkî ve Nemâyî der Asr-i Nâsirî", **Pejûheş-i Hüner**, Yıl: 6, Sayı: 12. 1395 ş. s. 15.

⁶⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32.

olmasın. Şah-ı şehidin sarayında yaptığın şükürleri şimdi bu nimetlerin bir kısmına sahibi olan Mutasımülülük için yap ve Allah’a şükür et. Şimdi inşallah bu ölmez.”⁶⁶

Sekine Sultan gittiği Bîsutûn şehrinde hırsız korkusuyla kapıldığı vehimden dolayı kendi deyimiyle “her ne yapsa uyuyamadığı” bir gece, dürbünle dağları izlemeye koyulmuş ve bir şeyler yazmak istediğinde “düşündüm durdum ama Şah-ı şehitten sonra üzülmeye ve bir şeyler yazmaya yaraşır kimse olmadığını gördüm” demiştir. Sonrasında sözlerini Nâsirüddin Şah’ın lakabı olan Sâhibkırân lakabını kullandığı şu iki beyitle bağlamıştır:

“Ey gönül eğer insan ülkesinden geçersen Ona, Hüsrev Sâhibkırân’a ne olduğunu sor?”⁶⁷

Ve bu iki beyiti yazdıktan sonra sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir:

“Gözyaşlarım daha fazlasını yazmaya izin vermedi. Yazmaya da gerek yok. Bu şiiri kesinlikle herkes duymuştur, bu bir iki kelamı okuyanlar devamını da getirirler. Öleyim Hüsrev Sâhibkırân için. Ey Allah’ım o ki onun gölgesi altında ölmedim ve bu büyük darbeyi yedim; şu birkaç gün de ölmeyeyim ve İnşallah ziyaretimi gerçekleştireyim. Şah-ı şehit için ziyaretimi tamamlayayım. Bundan sonra talihliyse dönüş yolunda ölmem ne güzel olur. Ya nasip ya kismet.”⁶⁸

Sekine Sultan’ın seyahatnâme boyunca Nâsirüddin Şah’tan bahsetmesinde Nâsirüddin Şah’ın bir suikast sonucu öldürülmesi, kendisinin bir şah eşi olarak konumu gibi etkenlerin yanı sıra ülkesinin yöneticisini, ülkesinin padişahını ve liderini vahim bir olay sonucu kaybetmesinin de etkili olduğunu unutmamak gerekir.

Sekine Sultan yaşadığı güzel hayatı ve o hayata olan özlemini not alırken aynı zamanda Nâsirüddin Şah’ın sarayında yaşadığı hayat, Nâsirüddin Şah’ın eşlerine karşı tutumu ve sarayda yaşayan kadınların hayatları hakkında bilgi vermektedir. Mekke yolunun on yedinci menzilinde gördüğü yeşil manzara ve çiçekleri betimledikten sonra bugün bir tarafa diğer günler bir tarafa diyerek:

“Allah rahmet eylesin Şah-ı şehit keşke şimdi burada olsaydı ve bu çiçekleri izleseydi. Doğrusu onun bakışı bu sahraları canlandırır. Her gün on vazo bu çiçeklerden getirir ve ne hoş sözlerle tarif eder ve günlüklerde tahrir ederdi. Aslında bu iç içe açmış rengârenk çiçekler her gün öğleden sonra her biri bir çeşit elbise giyinmiş, süslenmiş, mest tavus kuşu gibi süzülen Şah-ı şehidin haremine benziyor.

⁶⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁸ **A.y.**

از او بپرس خسرو صاحبقران چه شد

ای دل اگر به کشور انسان گذر کنی

O zamana kadar tarihin görmediği ve görmeyeceği şekilde çeşit çeşit naz ve cilveler yaparlardı. Şah-ı şehidi öldürenlere ve o unutulmaz aileyi yıkanlara Allah lanet eylesin.”⁶⁹

Bu sözleri yazdıktan sonra duygularını şiirle yazmada mahir olduğunun da göstergesi olan şu kıtayı yazmıştır:

O kadar acı çektik ki canımızdan bıktık
Genç yaşta Nâsırüddin Şah’ın gamıyla yaşlandık
Ne Şah’ın gül yüzü var ne de eşlerin sefası
Hüzünlüyüz artık bu bahçeden çıkılmalı⁷⁰

Mihrimah Hanım, Sekine Sultan’a oranla eşinden, duygularından, günlük rutininden az bahsetmiştir. Fakat yine de eşinden bahsetmiş ve bu konuda bazı bilgiler vermiştir. Dönüş yolunda ikinci defa geldiği Kum’daki Seyyide Ma’sûme’nin kabrini ziyaret etmiş, hemen akabinde eski eşi Kıvamüddeve Âştîyânî’nin kabrinin de aralarında bulunduğu kabirleri ziyaret etmiştir. Eski eşinin kabri başında ağlayarak dua ettiğini de aktarmıştır.⁷¹ Bu aktarım dışında kadın hacı eski eşinden veya onunla yaşadığı döneme ait herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

Her iki müellif seyahatnâmelerinde anneliklerine ve çocukları olup olmadığında dair herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Sekine Sultan, Dîzâbâd menzilinde eskimiş bir köprü görünce “ama iyi bir köprüymüş tamir etmek gerek” demiş ve Allah’ın ona bir evlat vermesi durumunda bu köprüyü tamir ettireceğine dair bir söz vermiştir.⁷² Zaman zaman genç olduğundan bahseden Sekine Sultan’ın bu cümlelerini henüz anne olmadığı ancak anne olmayı istediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Mihrimah Hanım ise seyahatnâmesinde aktardığı notlarda anne olup olmadığına ve konuya herhangi bir şekilde değinmemiştir.

Sekine Sultan’ın önem verdiği, bir evlat gibi sürekli andığı ve sevgisini açıkça belli ettiği kardeşinin oğlu Mîrzâ Ahmet Hân’ın onun hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona olan sevgisini şairane bir üslupla yazıya geçirmiştir:

⁶⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 65.

⁷⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 66.

⁷¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407.

⁷² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32.

در جوانی ز غم ناصرالدین پیر شدیم
باید از باغ برون رفت که دلگیر شدیم

بس که خوردیم غم و غصه ز جان سیر شدیم
نه گل روی شه است و نه صفای زوجات

“Fakat bu defa kardeşimin oğlu Mîrzâ Ahmet Hân’ın yeri ne kadar belli. Her zaman her yolculukta benimle beraberdi. Şimdi Mutasımûlmûlûk’la Huzistan seferinde. Onu özledim. Her ne kadar babası benimle ise de onun yeri ayrı. Mîrzâ Ahmet Hân’ın yeri çok belli. Şair güzel söylemiş her çiçeğin başka bir kokusu vardır.”⁷³

Sekine Sultan’ın ailesinden bahislerde, kardeşinin oğluna verdiği önemin yanında hayatındaki en büyük dayanağı ve yardımcısının her türlü işine koşturan erkek kardeşi olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Dindarlıkları

Hem maddi olarak hayli masraflı hem de güvenlik, hastalık aile ve yurttan ayrılığın söz konusu olduğu, zaman zaman yılları bulan kutsal bir yolculuk için niyetlenen Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan’ın bu yolculuk için en büyük motivasyonlarının dindarlıkları olduğu açıktır. Her iki kadın aktardıklarıyla hem kendi ibadet ve inançlarını hem de tanık oldukları ibadet ve inançları mülâhazaya açmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde müelliflerin aktardıklarından yola çıkarak onlara dair dindarlık, mezhep algısı, inanç ile ilgili farklı aktarımları değerlendirmeye çalışacağız.

Her iki kadın da bu yolculuk için daha önce de bahsettiğimiz üzere çok heyecanlı cümleler kurmuş; yaklaştıkları türbelerin kubbesi görüldüğünde bile cûş u hurûşa gelerek “Allah böyle bir ziyareti herkese nasip eylesin ve umudumuzu umutsuzluğa çevirmesin. İnşallah bizi murat ve talebimize ulaştırsın”, “doğrusu bugün ruh bedenden çıkacak”⁷⁴ gibi cümlelerle iştiaqlarını yazıya geçirmişlerdir.⁷⁵

Yolculuğa çıkış haberi bile Sekine Sultan için sevinç, şükür ve şaşkınlık sebebi olmuştur:

Ey Allah’ım! Senin mukaddes zâtına sığınıyorum ve kendimi, kendimle götüreceğim ailem ve malımı ve burada kalacak olan ailem ve malımı, her şeyi sana emanet ediyorum. Allah “tertemiz Beşli”nin yüzü suyu hürmetine Âlempenâh Şahenshâh’ı ve mübarek varlığını korusun ve ömrünü ve

⁷³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28, 29.

⁷⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 355.

⁷⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

onun muazzam devletini gün be gün artırsın. Merhametinin çokluğuyla ben kemineye hemen izin verdi ve yolcu eyledi... Allah buna mukabil ömrünü uzatsın inşallah.”⁷⁶

Ziyaretin zâirler üzerindeki dönüştürücü etkisini, Sekine Sultan’ın Nâsırüddin Şah’ın öldürülmesine duyduğu öfkeyle eski günlerine dair özlemini ve hasretini anlattığı aktarımlarından da izlemek mümkündür:

“Şayet ziyaret için yola çıkmamış olsaydım şimdiye kadar ölmüştüm. Bundan dolayı ziyaretin şevkiyle kendimi çok üzmemeye çalışıyorum.”⁷⁷

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım hac ibadetinin hükümleri ve bu görevi nasıl ifa edeceklerini “menasik kitabı”ndan takip etmişlerdir.⁷⁸ Ayrıca her iki müellif de ziyaret ettikleri türbe ve kutsal mekânlarda ziyaretnâme⁷⁹ okuduklarını belirtmiştir. Kur’ân-ı Kerîm okuma konusunda Mihrimah Hanım okuduğu sure isimlerini belirterek Kur’ân okuduğundan bahsetmiştir.⁸⁰ Sekine Sultan bu konuda bir bilgi vermemektedir. Ziyaret edilen mukaddes kişi için hazırlanan dualar olan ziyaretnâmeler dışında da dualar okunmuştur. Mihrimah Hanım tarafından aktarılan Çeharşembe Suri ve boğulmaya engel olan dua ile nazar duası bunlardandır.⁸¹

Kadın müellifler yaptıkları ziyaret ve ibadetleri yazdıkları gibi dindarlıklarından dolayı neler yapmadıklarını da yazmışlardır. Mihrimah Hanım, Haşmetsaltana tarafından ikramda bulunulmak üzere bahçesine davet edildiğinde kendisinin kutsal bir yolculukta olduğunu ve “resmi bir ikramı” kabul edemeyeceğini belirterek bu daveti reddetmiştir. Fakat daha sonra yapılan ısrarlar üzerine bu davete katılmak zorunda kalsa da bu konuda güçlü bir hassasiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁸²

Sekine Sultan, Şii dindar bir kadın olarak Kerend’te bulunan Tâk denilen yerde, burasının halkının Hz. Ali’ye ilahlık atfeden Aliyü’l Îlâhî’lerden⁸³ olduğunu duymuş

⁷⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 33, 36.

⁷⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 88.

⁷⁹ Şiilerde türbe ziyaretleri çok geniş bir konu olup hadis ve “imamların hadisleriyle” temellendirilmiştir. Ziyaretnâme, ziyaret edilmek istenen her bir şahıs hakkında yazılan ve ondan bahseden övgü dolu metinlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Altay, **İmam Rıza (as)’ın Ziyaretnâmesi**, Kum-İran İslam Cumhuriyeti, Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı Kültürel yardımcılığı, ty.

⁸⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

⁸¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 385.

⁸² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345.

⁸³ Hz. Ali’ye ilahlık atfeden aşırı Gulat gurup. Bkz.: İlyas Üzümlü, “Nusayrîlik”, **DİA**, İstanbul, 2007, C.XXIII, s. 270-274. Ayrıca bkz.: Alîekber Dihhüdâ, **Lugatnâme-yi Dihhüdâ**, Müesse-yi İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, C.II, Birinci baskı. Bahar 1373 ş. s. 1455-1456.

ve burada bir şey satın alınmasına izin vermemiştir; “ekmek almalarına rağmen ben yemedim” diyerek konudaki dirayetini satırlarına yansıtmıştır.⁸⁴

Müelliflerden Sekine Sultan notlarına zaman zaman eksik yaptığı veya yapamadığı ibadetlerini de not almıştır. Hac yolculuğu ve Atabât ziyaretleri için son derece heyecanlanan ve uğradığı menzillerde bulunan türbe ve kutsal yerleri ziyaret etmek için istekli bir tavır sergileyen Sekine Sultan “burada bir imamzade varmış ama ben görmeye gitmedim” veya “hastaydım, yorgundum” gibi ifadelerle yapmadığı/yapamadığı ibadetlerini de yazıya geçirmiştir.⁸⁵

Şeytan taşlama esnasında “doğrusu gidip taş toplamak benim yapabileceğim bir iş değil” demiş ve kendisine “hükmen şeytan taşlama için herkesin kendisinin taş toplaması gerekir” denmiştir. Bunun üzerine Sekine Sultan “söylemem üzerine gidip taş topladılar, getirip evin yakınlarında yere döktüler. Ben yerden topladım. İnşallah Allah bağışlar ve bu yöntemi de kabul eder.” demiştir.⁸⁶ Yine Mekke’de yaptığı tavaf ve Sâfa ile Merve tepeleri arasında gerçekleşen sa‘yi anlatan Sekine Sultan “Allah’ın kabul etmesi onun keremindendir, aksi takdirde yaptığım hac bence yarım ve eksik bir hac” demiş ve bu konudaki kaygılarını dile getirmiştir.⁸⁷

Her iki kadının izlenim ve aktarımlarından dönemde mezhep olgusunun hacılar arasındaki yansımaları ve kendilerinin bu olguya verdikleri reaksiyonları izlemek mümkündür. Ayrıca İslam tarihinin önemli olaylarından, özellikle Şiiiler için farklı bir öneme sahip olan Kerbela olayının yıl dönümlerinde neler yaşandığını ve hacılar üzerindeki etkisini yine müelliflerin aktarımlarından edinmek mümkündür.

Sekine Sultan aktardığı olay veya kişileri anlatırken bunların mezheplerini özellikle aktarmayı ihmal etmemiştir. O, güç bir yolculuk olan deniz yolculuğuna başlangıcı anlattıktan sonra fiyat bilgilerini vermiş ve gemide bulunanların hepsinin Sünni olduğu bilgisini önemli bir not olarak kaydetmiştir.⁸⁸ Yine bu gemide bir seyyidin yanında eşi ve kaynanası ile birlikte bir aylık bebeğiyle bulunduğu bilgisini vermiş ve bunların masraflarını yazdıktan sonra “bu seyyit Kürdistanlı ama Şii”

⁸⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 41.

⁸⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32.

⁸⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 88.

⁸⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 89.

⁸⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 74.

diyerek genellikle Sünni olan Kürdistan halkının aksine bu seyyidin Şii olduğunu vurgulamadan geçmemiştir.⁸⁹

Mekke'den, Medine'ye giderken geçtikleri Şeyh Ali de denilen Bi'ri Kaçî köyünden bahsederken “buranın tüm halkının Şii olduğu söyleniyor” diyerek geçtiği güzergâhta bulunan yerleşim yerlerini mezhepsel durumlarına göre de tasnif etmiştir.⁹⁰

Medine'de yaptığı ziyaretleri ve buradaki izlenimlerini hasta olmasından dolayı daha kısa ve özet yazan Sekine Sultan ravzaya varışını ve ziyaretini “şerh” edemeyeceğini yazmıştır. Bundan sonra Allah'tan tüm dostlarının ravza ve “dört imamın beyaz kubbesini” görmeleri için niyazda bulunmuştur. Medine'de kaldığı altı gün boyunca üç defa dört imamı, iki defa ravzayı ziyaret etmiştir.⁹¹ Şiilerin de hac ziyaretleri esnasında özel bir ilgi gösterdiği bu dört imam; İmam Hasan Müçteba, İmam Seccad, İmam Bakır ve İmam Cafer Sadık'tır.⁹²

Safer ayının yirminci gecesine denk gelen “şeb-i erbain” yani Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin kırkinci gününde Şii mezhebinde ağıtlar yakılarak anılan matem töreni aynı şekilde ihmal edilmeyerek gemide de düzenlenmiştir. Kerbela olaylarının anlatıcısı olan “rûzehanlar”⁹³ (yasçı), eşliğinde “müsibet zikredilmiş” (Kerbela'da vuku bulan olaylar)'tir.⁹⁴ Yaklaşık bir hafta sonra Mihrimah Hanım gemide yaşadıklarını not aldığı aktarımında herkes “rûzehanî ve göğsünü dövmekle meşgul” diye not almıştır.⁹⁵

Mihrimah Hanım'ın aktarımlarında mezhep olgusunun kendisini belli ettiği bir diğer konu ise dualarında müntesibi olduğu mezhebi özellikle zikretmesidir. Örneğin, kutsal yolculuğunu tamamlayıp Tahran'daki evine vardığında “şimdi artık sağ salim evimize vardım, tüm dostların ve Hazreti Emirü'l-mü'minin (as) Şiilerinin canı sağ olsun” diyerek yaptığı duada müntesibi olduğu mezhebi belirterek dua etmiştir.⁹⁶

⁸⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 75.

⁹⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 363.

⁹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 98, 99.

⁹² Wikishia, (Çevrimiçi), http://tr.wikishia.net/view/Baki_İmamları, (22.07.2019).

⁹³ İbrahim Altunel, “Kıssahan”, **DİA**, Ankara, 2002. C.XXV, s. 502.

⁹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 383.

⁹⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 386.

⁹⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 147.

İranlı hacıların, bu kutsal yolculuklarında hac ibadetini yerine getirmek kadar Atabât şehirlerini ziyaret ve Kербela törenlerine iştirak de önemli olmuştur.⁹⁷ Hac farızasını gerçekleştirmiş olan Sekine Sultan'ın vatanına dönüş yolunun yirmi dördüncü menzilinde, Cebel yoluna girmek üzereyken kervanın sorumlusu gelmiş ve kendisine ücretleri olan on beş lirayı vermesi halinde, kendilerini erbaında; Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin kırkınıcı günü, Kербela'ya ulaştıracağını söylemiştir.

Müellifler bu yolculuk esnasında Şiiilerin matem ve yas günlerine saygısızlık ve “kendilerine” karşı ve aleyhlerinde saydıkları eylemlerin olduğunu düşünmüş ve bu konuda sert eleştirilerini satırlarına yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Mihrimah Hanım, “katl günü” (kerbela olayının gerçekleştiği gün) Medine'ye ulaşmak ve o günü orada eda etmek için dua etmiş ve daha sonra 9 Muharrem 1298 (12 Aralık 1880) tarihini attığı notunda şunları yazmıştır:

“Tâsûâ gecesi (Muharrem ayının 9. gecesi) olan bu gece sabah namazı vakti Mescid-i Şecere'ye vardık. Mescid-i Şecere'de sabah namazını kıldık. Biraz yol gidince karşılamaya geldiler, Binmek için at getirmiş ve askerlerin hepsi askerî düzenle sıralanmış müzik çalıyordı.⁹⁸ Araplar kendi sözleriyle “hûse” yani zılgıt çekiyorlardı. Bu gecenin Aşura gecesi olmasından dolayı bu çalgı hiç yaraşmadı. Sayın Nevvâb-ı Müstetâb Eşref-i Vâlâ Hüsâmüssaltana'nın (birlikte yolculuk yaptığı amcası) bu geceye yaraşmayan bu hareketin terk edilmesini söylemesi yerinde olurdu.”⁹⁹

Mekke'de şerifin askerlerinin sabah akşam günde iki defa yaptıkları müzik dinletisini anlatan Sekine Sultan “burada Gadîr-i Hum (Gadîr) bayramını bayram olarak kabul etmiyorlar” demiş ve o gün iyi olmadığından ve yanında dua kitabı olmadığından çok dua edemediğini yazarak bu konudaki muzdaripliğini dile getirmiştir.¹⁰⁰

Mihrimah Hanım da Araplar ve mezhep farklılığı hakkında en sert sözlerini Erbain'de, Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin kırkınıcı gününde dile getirmiştir. O da

⁹⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 102.

⁹⁸ Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan'ın söz konusu ettikleri “müzik” çalma adeti anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla askeri bir törendir. Burada nevbet tutma ve mehter çalma adetlerini hatırlamakta fayda vardır. Padişahın kendisine ait olan mehter takımları olduğu gibi sadrazam, vezir ve kalelere ait farklı mehter takımları mevcut idi. Devletin resmi mehterinin ulaşamadığı noktalarda günde üç defa nevbet tutulması Fatih döneminden kalma bir uygulamadır. Bu uygulama anlaşıldığı kadarıyla Haremeyn bölgesinde de devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Timur Vural, **Türklerde Askeri Müzik Geleneği: Tuğ, Nebbet, Mehter**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2013, s. 94.

⁹⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

¹⁰⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91. Gadîr-i Hum, Hz. Peygamber'in Veda Haccı esnasında uğradığı Mekke Medine arasında bulunan yerdir. Şiiiler Hz. Peygamber'in burada Hz. Ali'ye imamet verdiğine inanarak bugünü bayram olarak kutlamaktadırlar. Bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadîr-i Hum”, **DİA**, İstanbul, 1995, C.XIII, s. 279-280.

Medine’de çalınan müziğin özellikle Erbain törenine karşı yapıldığını düşünmüş ve bu konuda tepkisini ortaya koyarak aşağıdaki cümleleri yazmıştır:

“Yahudilerden daha kötü olan bu Araplar, tuhaf bir taifedir. Gemi mürettebatının hepsi Freng (Avrupalı) ve bu mezhepten değiller. Akşamdan beri herkes göğüslerini dövüp ağıt yakıyor, ne yapıyorsunuz demiyorlar hiç. Ama Medine’de Kerbela’da bütün evlerden def ve kutlama sesleri yükseliyordu. Hiç kimse korkudan İmam Hüseyin (as.) adını bile anamıyordu. Allah’ın laneti saldırgan kâfirlerden bile kötü olan bu tayfanın üzerine olsun!”¹⁰¹

Yine Mihrimah Hanım başka bir anlatısında bir hacının soyulduğu haberi geldiğini naklettikten sonra “tüfeği olan birkaç kişi onu kurtarmak için gitti, bunlar onu aramaya gitmeselerdi, onu öldürürlerdi” demiştir. Bundan sonra “Şiilere ne kadar düşmanlıkları olduğunu tasavvur edin ki zavallıları öldürmeye kadar ileri gidebiliyorlar” diyerek soyulan bir hacının soyulma nedenini mezhep farklılığına bağlamıştır.¹⁰²

Sünni ve Şiilerin aynı anda şeytan taşlamadığı ve Şiilerin meş‘ar-i Haram’da oldukları tarihte Sünnilerin Mina’ya gittiği bilgisi de yine seyahatnâmalardan edindiğimiz bir diğer aktarımdır.¹⁰³

Medine’de her gün ve her gece mübarek haremle müşerref olduğunu bildiren Mihrimah Hanım “eski uygulamalarda olduğu gibi yine Acem hacıların saat dörde kadar mübarek türbenin yakınına gitmelerine izin vermiyorlar” demesi, İranlı hacılara karşı farklı bir uygulamanın yapıldığını belirtmektedir.¹⁰⁴

Mihrimah Hanım, Cidde’de bulunduğu süre boyunca “ümmü’l-beşer”, yani Hz. Havva’nın Cidde’de bulunan makamını ziyaret edemeyişinden şikâyet etmiş ve amcası Hüsâmüssaltana’nın *Rûznâme-i Sefer-i Mekke-i Muazzama*’da¹⁰⁵ anlattıklarının doğru olduğunu onaylayarak Hz. Havva’nın kabrinin karşısına iki kabir yapıldığını bildirmiştir. Biri Osman Paşa’ya diğeri Osman Paşa’nın yakınlarına ait bu iki kabir için “Hazretin (Hz. Havva) makamının karşısına ölü gömmek çok çirkin ve geleneğe aykırı bir harekettir” diyerek buradaki düzenlemeye tepki göstermiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 389.

¹⁰² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 364.

¹⁰³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361.

¹⁰⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369.

¹⁰⁵ Mihrimah Hanım amcasının *Sefernâme-i Mekke: Delilü’l-Enâm fî Sebili Ziyareti Beytillahi’l-Harâm ve’l-Kudsi’ş-Şerif ve Medineti’s-Selâm*, isimli seyahatnâmesini bu isimle yazıya geçirmiştir.

¹⁰⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 379.

Mihrimah Hanım yine Kâbe'nin Şerifi ile görevlilerin hacıların başına iş açmak istediklerini dile getirmiş ve bu yaptıklarının başlarına çalınmasını dilemiştir. Ona göre “Rasulullah (s.a.s.) kesinlikle bu evlatlardan bıkkındır...”. Ayrıca bu kişilerin “la ilahe illallah” dediğini ancak necasetten kaçınmadıklarını şaşkınlık içinde aktarmıştır.¹⁰⁷

Hac ziyaretini gerçekleştirip dönenlere verilen hacı, zâir gibi sıfatlardan biri olan Meşhedî sıfatı Meşhed'e gidip İmam Rıza'nın türbesini ziyaret edenlere verilen bir ön isimdir. Kadın hacılardan Sekine Sultan kervan içinde kendilerini Meşhedî olarak isimlendiren Kerbelalı gençlerin durmadan tüfekle ateş edip bağırıklarını dolayısıyla Meşhedî sıfatının bu gençlere yaraşmadığını, “bence zorlama Meşhediler”, diyerek meşhedî sıfatına herkesin layık olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸

Müellifler aktardıklarıyla kendi dindarlıklarını gösterdikleri gibi tanık oldukları inanç biçimlerini de mülahazaya açmışlardır. Sekine Sultan kutsal ziyaretini tamamlayıp Kum'a geldiğinde halkın yıl sonunda mezarlar üzerinde çadır kurduğunu, fener ve tatlı koyarak ağıt yaktıklarını, yılın bu son gününün gecesine arefe dediklerini yazmıştır. Bu gece halkın toplanarak tatlıları bölüştürdüğünü ve Fatıha okuyarak dağıldıklarını aktarmıştır.¹⁰⁹ Bu geleneğin aynı şekilde 15 Şaban'da İsfahanlılar tarafından uygulandığını ve bu geceyi Berat olarak isimlendirdiklerini yine aynı kaleminden öğreniyoruz.¹¹⁰

İki kadın müellifin izlenim ve aktarımlarını sundukları seyahatnâmelerinin satır aralarında “hayra yorma”, “fal tutma” ve gök cisimlerinin durumu gibi farklı inanç öğeleri de gözlenmektedir.

Sekine Sultan yolculuk boyunca baş gösteren çeşitli olayları başka bir neden için olumlu veya olumsuz kabul etme veya fal tutma da denilebilecek bir tutum sergilemiştir. Şiilerce kutsal olan şehirlerden Kazımeyn'de bir daha Atabât'a tekrar gelemeyeceğini düşünen ve bunun için üzülen Sekine Sultan, Seyyid Haşim Bey dediği birinin balıkçıyı gördüğünde “ne zaman balık tutsan taze” dediğini aktarmış ve bu sözü tekrar Atabât şehirlerini ziyaret edeceğine yormuştur.¹¹¹ Yine kaybettiği

¹⁰⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 380.

¹⁰⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 141.

¹¹⁰ **A.y.**

¹¹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 114.

kıblenüma dediği pusulayı kimsenin yardımı olmadan bulmasını iyiye yormuş ve bundan dolayı son derece sevinmiştir.¹¹²

Alınacak kararlarda ve yapılacak eylemlerde astrolojiye bakılması eski bir gelenektir. Bu geleneğin Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın yaşadığı Kaçarlar Döneminde de devam ettiği ve kadın hacıların hayatlarında etkili olduğunu yazdıkları seyahatnâmelerden öğreniyoruz. Sekine Sultan, Burucerd'den Tahran'a gidişini notlandırırken Mirza Ahmet Han'ın kardeşi diye tanıttığı biri gelerek, “vezir, saat uygunken ve kamer akrep burcuna gelmeden sizin şehirden ayrılmanız gerektiğini buyurdular” demiştir.¹¹³

Mihrimah Hanım seyahatnâmesinin hemen başında çıkış tarihini attıktan sonra “iyi talihin kavsta olmasıyla Darü'l-Hulefa'dan çıktık” demiştir. Burada kullandığı “kavs” kelimesi dokuzuncu burcun adıdır.¹¹⁴

Sekine Sultan, dönüş yolunda hastalanmış ve yakınları kendisine yardım ederek “muhabbet” göstermişlerdir. Sekine Sultan bu durumunu anlattığı notunda ateşinin düşürülmesi için kendisine duaların okunduğunu ve ayrıca nazar ayetlerinin de okunduğunu aktarmıştır.¹¹⁵

Mihrimah Hanım, Kerbela'dan, Mekke'ye doğru yola çıktığında geçmekte oldukları çölde çok fazla taş ve kayanın bulunduğu bir yere varmıştır. Çadırlarını kurmak için yere çaktıkları çivilerden bahsetmiş ve “toprağı kazdıkça taş çıkıyordu. Dediklerine göre bu çölde yüz seksen kuyu bulunmakta ve hepsi “devlerin” yani yaratıkların işi. Taşı kazmak beşerin kuvvetinin ötesinde, bahsettikleri yer burası olmalı.” şeklinde gördüğü farklı yapıları olağanüstü güçlere atfederek açıklamıştır.¹¹⁶

Müelliflerden Sekine Sultan gördüğü rüyalarını seyahatnâmesine taşımıştır. Şiilerce kutsal sayılan şehirlerden Kazımeyn yolunda sabah kalktığında rüyasında Nâsırüddin Şah'ın kendisi için elmas bir toka gönderdiğini, tokayı başına taktığını ve Nevvabe Aliyye Şemsüddeve adında bir kadının gelerek “Şah siz ve Haver Sultan için

¹¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 31, 52.

¹¹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 134.

¹¹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341. Kavs burcu güneşin 22 Kasım'da girdiği ve günümüzde Yay burcu denilen burcun eski adıdır. Bkz.: İlhan Kutluer, “Burç”, **DİA**, 1992, İstanbul, C.VI, s. 422.

¹¹⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 102.

¹¹⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 356.

bir parça elmas gönderdi”, dediğini hatırlamış ve bunu notlandırmıştır. Sekine Sultan gördüğü bu rüyayı Şah-ı şehidin kendilerinden razı oluşuna yormuştur.¹¹⁷

3.4. Milli Aidiyet Duyguları

Milli aidiyet ve milli bilinç, kişinin kendisini konumlandırma ve kendilik bilincinin önemli bir parçasıdır. Kişinin ait olduğu toplum ve millet, kimliği üzerinde doğrudan etki eden bir role sahiptir. Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın kendilerini ve milli aidiyetlerini konumlandırma biçimlerini yine yazdıkları eser üzerinden tespit etmek mümkündür. Her iki müellifin kendilerini “Acem” olarak konumlandığı ve genellikle yeni karşılaştıkları kişileri uyruklarını belirterek tanıttıklarını söylemek mümkündür. İran’dan çıkıp Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan ve Atabât denilen; günümüzde Irak sınırları içinde bulunan Kerbela, Necef, Kazımeyn, Samarra kentlerini ziyaret ettikten sonra Hicaz bölgesinde hac ziyaretini gerçekleştiren Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım yeni kişilerle karşılaşmış ve yeni temaslar kurmuşlardır. Her iki kadın genel olarak “Arap”lara karşı olumsuz bir tutum takınmış, Türk ifadesini sadece anlattıkları olaylarda rolü geçen birkaç kişiden bahsederken kullanmış, bir de İngiliz olan kaptandan bahsederken İngilizleri anmışlardır. Ayrıca Sekine Sultan güzergâhı üzerindeki “Kara çadırlılar” dediği göçebe toplulukları notları arasına almıştır.¹¹⁸

Müelliflerin yeni tecrübeler yaşadığı bu yolculuk boyunca başlarından geçen olayları, duygu ve düşüncelerini kaydettikleri seyahatnâmelerinde “ötekilere” karşı tutumlarını ve milli aidiyet duygularına dair notlarını örnekleriyle incelemeye çalışacağız.

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım ülkelerinden veya uyruklarından bahsederken genellikle Acem ifadesini kullanmış; bazen Fars nadiren de İran ve İranlı ifadelerine yer vermişlerdir. Sekine Sultan, Nâsirüddin Şah’ın öldürülmesini hatırlayıp onu öldüren Mirzâ Rızâ Kirmanî’ye beddua ve ağır hakaretler ettiği notunda, Allah’a aynı şeyin İran halkının başına tekrar gelmemesi ve İran sultanına uzun ömür, sıhhat vermesi için yaptığı duada “İran” kelimesini kullanmıştır.¹¹⁹ Mihrimah Hanım da

¹¹⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 45.

¹¹⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 116.

¹¹⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 36.

anlatılarında çok az da olsa İran¹²⁰ kelimesini kullanmış, birkaç defa da Fars¹²¹ kelimesini kullanmıştır. Ayrıca Mihrimah Hanım ülkesi için Darü'l-Hulefa ve Devlet-i Aliye-yi İran ifadelerini kullanmıştır.¹²²

Her iki müellif, “Acem” ve Şii oluşlarından dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarından şikâyet etmişlerdir.¹²³ Şiilik konusundaki aktarımlarına bir önceki bölümde değindiğimizden tekrar değinmeyeceğiz. Mihrimah Hanım, Cidde’de şerif ve oradaki görevlileri hacıları dolandırmakla suçlamış daha sonra burada bulunan “evlatların” necasetten hiç sakınmadıklarını, bevlettikleri yerde abdest alarak yalın ayak Rasulullah’ın haremine geldiklerini ve “bîçâre Acemleri kovduklarını” yazmıştır.¹²⁴ Yine müellif Mekke’de, Acem hacıların saat dörde kadar mübarek korkuluklara yaklaşmalarına izin verilmediği ve bunun bir önceki gece de yapıldığını aktarmıştır.¹²⁵

Müelliflerin diğer uyruklara dair izlenim ve bakış açılarını seyahatnâmelerinden edinmek mümkündür. Hem Mihrimah Hanım hem de Sekine Sultan Araplarla ilgili sert, argo ve ağır ifadeler de kullanmışlardır.¹²⁶ Sekine Sultan hac farızasını yerine getirip dönüş yolu olan Cebelden geçerken Şu’be denilen yerde havanın sıcaklığından şikâyet etmiş ve “Allah bu Araplara ne sabır vermiş” demiştir.¹²⁷ Mihrimah Hanım da Musayyib denilen yerde köprüden geçerken aniden başını uzatarak katırını ürküten ve neredeyse düşmesine sebep olacak bir kişi için öfkeyle “hayırsız/ faydasız bir Arap” ifadesini kullanmıştır.¹²⁸ Başka bir yerde benzer şekilde “hızsız Araplar” ifadesini kullandığı görülmektedir.¹²⁹

Sekine Sultan yol güvenliği ve yaptıkları gece yolculuğundan dolayı son derece endişe ve korku içindeyken kervanın organizasyonundan sorumlu biri gelip “çok korkmayın, ben de insanım. Yolun tehlikeli olduğunu gördüğümde gündüz gideriz” diyerek kadın hacının bu kaygılarını gidermeye çalışmış ancak Sekine Sultan diğer hacıların beklenmesi ve onlar geldikten sonra hep beraber gidilmesi noktasında ısrar

¹²⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 370.

¹²¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 388.

¹²² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341, 348.

¹²³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 389; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91.

¹²⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 380.

¹²⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369.

¹²⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 36; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 362, 376.

¹²⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s.103.

¹²⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 350.

¹²⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 353.

etmiştir. Bu önerisinin kabul edilmemesi Sekine Sultan'ı son derece kızdırmış ve bunun üzerine “fareyle beslenen bu Arap laf dinlemiyor” diyerek kızgınlığını açıkça satırlarına yansıtmıştır.¹³⁰

Mihrimah Hanım'ın anlatılarında da Arap ifadesi son derece “sert” ve olumsuz anlamda kullanmıştır. Kerbela yolunda kaybolan kahveci için “Allah hırsız Arapların kurbanı olmasını istemedi” ifadesi Araplara olan karşı sert tutumuna bir örnektir.¹³¹

Sekine Sultan çok beğendiği Port Said'e gidip alışveriş yapanların bu şehre dair övgülerini yazdıktan sonra “ama bu Araplardan o kadar çok hoşlanmıyorum ki bu şehirler ne kadar güzel olursa olsun kişi burasının evi olmasını istemez.” demiştir.¹³²

Sekine Sultan aktarımlarından belki de en ağırını “cebel emiri” dediği Emir-i Hac için yazıya geçirmiştir:

“...ama emir ne kadar çirkin, şekilsiz, kirli ve kötü görünüşlü bir insan. Ey Allah'ım ne kadar çirkin bir Arabı Emir-i Cebel yapmışlar. Bu kokuşmuş Araba verdikleri bu isme yazık. Emiri görmekle halim daha da kötüleşti.”¹³³

Yolculuk boyunca çeşitli sebeplerle “laftan anlamaz Arap”lar diyen Mihrimah Hanım, Arapları eleştirmiş ve zaman zaman bu konuda sert sözler yazmıştır. Arapları öteleyen ve İranlıları öne çıkaran ve kendi kimliğiyle barışık olan Mihrimah Hanım, özellikle deniz yolculuğundan sonra İngiliz kaptanla ve mürettebatıyla karşılaştıktan sonra “Fars halkını” eleştirmeye ve İngilizlerle karşılaştırmaya başlamıştır.

Mihrimah Hanım, denizde yol alırken bir geminin kendi gemilerine çok yaklaştığını ve insanların ölümü gözlerinin önünde gördüğünü” anlatırken bu durumda bağırıp çağıran İranlıları sert sözlerle eleştirmiş ve ilk defa “Fars halkına” eleştiri yöneltmiştir:

“İran çok şuursuz bir halka sahip, zerre kadar idrakleri yok, özellikle bir avaz için ortalığı karıştırmaya hazır olan Fars halkı.”¹³⁴

Bir başka notunda anlattığına göre ise; gemi Bender Abbas'ta demir atmış, hacılar gemiden inmiş ve İngiliz kaptanın söylediği saatte geri gelmemişlerdir. Bazıları

¹³⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s.36.

¹³¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 353.

¹³² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 79.

¹³³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s.97.

¹³⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 384.

limanda kalmış ve bazıları da gemiye asılarak binmeye çalışmışlardır. Müellif kargaşayı anlatırken İranlılar için “laf bu Fars halkının kulağına girmiyor” demiş ve bazılarının gemiye yetişemediği, bazılarının denize düştüğü olayda İranlıları kınamıştır.¹³⁵

Müellifler karşılaştıkları veya iletişim kurdukları kişilerin dilleriyle ilgili aktarımlar yapmışlardır. Kum’da görüştüğü kişileri ve neler yaptığını yazan Sekine Sultan, Hâcî Hân dediği bir kişinin Tahran’a gittiğini yazdıktan sonra “karısı Türk. Fena bir kadın değil, onunla biraz sohbet ettim” demiştir.¹³⁶ Mihrimah Hanım da Yakubiye denilen yerde “güzel hizmet veren bir Arap, bahçenin kiracısıydı; Türkçe ve Farsçayı iyi biliyordu” demiştir.¹³⁷

Sekine Sultan, Kazımeyn’de ziyaret dönüşü Arap bir kadınla sohbetini aktarmış, bu sohbeti hangi dilde yaptıklarını veya nasıl anlaştıklarını anlatmayarak sadece “hoş bir sohbetti” demiştir. Sekine Sultan’ın Haremeyn’de çarşıya çıkmak isteyip kardeşinin kendisini götürmemesi üzerine söylediği “ben de Arapça bilmiyordum kendim gideyim. Mekke halkı ise bir kelime bile Farsça bilmiyor” sözlerinden kendisinin Arapça bilmediği gibi yöre halkının da Farsça bilmediğini anlamaktayız.¹³⁸

Tarihi çok eskilere dayanan ve eski Türkler de dahil olmak üzere doğu coğrafyasının pek çok medeniyetinde ortak olarak kutlanan “yeni gün”¹³⁹ anlamındaki nevruz bayramı Sekine Sultan’ın değinmeden geçmediği konulardandır. Sekine Sultan çok zor şartlar altında olsa da Nevruz bayramına özel bir ihtimam göstermiş ve bu bayramı ne kadar önemseydiğini anlatılarıyla ortaya koymuştur. O bu söyleminde bu bayramı milli bir bayram olarak gördüğünü, yolculukta gereği gibi kutlayamadığını, kendi ülkesinde ihtişamlı kutlamaların yapıldığını aktarmıştır.¹⁴⁰

Sekine Sultan İskenderun’da düştüğü notta “dün Nevruz’du; yeni yıla giriyoruz diyorlar ama bizim yeni yıldan haberimiz yok” diyerek yağmur ve dolunun yağdığı

¹³⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 388.

¹³⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 142.

¹³⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

¹³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 95, 115.

¹³⁹ Nuraniye Hidayet Ekrem, “Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz”, **Curr Res Soc Sci**, 2016, s. 68.

¹⁴⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 53, 57.

zorlu bir yolda Nevruz'dan bîhaber oluşlarından yakınmıştır.¹⁴¹ Yine hac ibadetini ifa edip Atabât şehirlerine geri dönen Sekine Sultan'ın Necef'e girişi ile Nevruz bayramının aynı tarihe denk düşmesi üzerine şu şekilde dua ettiği görülmektedir:

“Necef'e giriş günü mübarek Nevruz bayramıdır. Dünyayı aydınlatan güneşin doğuşuyla cennete yani İslam vadisine girdik. Çok güzel bir gün. Allah herkese böyle bir bayramda İmam aleyhisselamın vadisini ziyaret etmeyi nasip eylesin”¹⁴²

Yine Sekine Sultan, Mekke yolunda çimenler arasından geçerken “her şey Nevruz bayramı kokuyor” diye not almış ve zaman zaman farklı nedenlerle Nevruz bayramını hatırlayarak konuya değinmiştir.¹⁴³

Mihrimah Hanım, sadece bir defa, Şiraz'da iki ayı aşkın bir süre kaldığını aktardığı ve eşinin hastalığından dolayı “ne diyeyim çok zor geçti” dediği notunda nevruz bayramından bahsetmiştir. Kadın hacı, “hülasa Nevruz bayramından birkaç gün sonra Cenâb-ı Vezir-i Leşger'in hastalık haberi geldi” demiş ve sadece burada nevruz bayramından bahsetmiştir. Neden Şiraz'da kaldığına dair bir bilgi vermeyen Mihrimah Hanım bu dönemini eşinin sağlığı için endişelenerek geçirmiş gibidir.¹⁴⁴

Nevruz bayramına pek değinmeyen Mihrimah Hanım gemide Safer ayının yirmi beşinci (Şubat'ın yedisi) gününe denk gelen İran milli bayramlarından Çeharşembe Suri'yi anmadan geçmemiştir. Yılın son çarşambasında kutlanan ve nevruz bayramının da habercisi olan Çeharşembe Suri için Mihrimah Hanım, “bugün sözde Çeharşembe Suri” şeklinde bu bayramı tam kutlayamadıklarından yakınmıştır. Hacının aktardığına göre İsfahan'ın “piş namaz”ı yani birinci imamı Âgâ Mîrzâ Abdulvehhab gemide bulunmaktaymış ve hacıların okuması için Çeharşembe Suri duasını ve boğulmayı engelleyen duayı göndermiş ve Mihrimah Hanım da bu duaları okumuştur.¹⁴⁵

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım, hac yolculuklarında İran konsolosundan ve konsolosun bu organizasyona katkı ve tutumundan bahsetmişlerdir. Mihrimah Hanım, Cidde'ye dört fersah uzaklıkta olduklarında konsolosun kendilerini karşılamaya geldiğini; kendisini konsoloslukta ağırlamak için çok ısrar ettiğini ancak konsolosun

¹⁴¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁴² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁴³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 55, 57.

¹⁴⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁴⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 385.

ailesi olmadığından konsolosluğa gitmeyi uygun görmediğini aktarmıştır. Aynı şekilde konsolosun “kemal-i edebi” yerine getirdiğini belirterek ondan memnunluğunu dile getirmiştir.¹⁴⁶

Mihrimah Hanım, bir başka notunda Medine ziyaretini gerçekleştirdikten sonra çıktığı Cidde yolunda yağmurlu havada yolların çamur olduğunu ve devenin yürümekte zorlandığını aktarmış, bu zorlu yolculukta hacılara yardımcı olmaya çalışan Kamil Efendi isimli bir kişiden bahsetmiştir. Kamil Efendi’nin, kendisinin İranlılara hizmet için görevlendirilmediği halde konsolosun ricasıyla hacılarla birlikte yolculuğa katıldığını belirtmiştir. Mihrimah Hanım, anlayışlı sevecen bir adam diye tavsif ettiği Kamil Efendi’nin yollarını değiştirdiğini ve ırmaktan geçirdiğini anlattığı bu notunda, organizasyon içindeki dayanışma ve yardımlaşmaya dair bu anekdotu aktarmaktan geri durmamıştır.¹⁴⁷

Mihrimah Hanım, Cidde’de gemi beklediği esnada 6 Safer 1298 (8 Ocak 1881) cuma akşamının “Zillullah” diye andığı Nâsirüddin Şah’ın doğum günü olduğunu belirterek Cidde’de bulunan konsoloslukta yapılan kutlamayı aktarmıştır:

“Geçen yıl böyle bir gecede neredeydik, bu gece nerede? Elhamdülillah selametteyiz ve Beytullah’la müşerref olarak hâtem-i enbiya ve hâdî imamların huzuruna vardık. Sıkıntı şu ki Medine’nin bir menziline olup ziyaretle müşerref olamamak... Kural olduğu üzere cenab-ı Sipehsalar 7. gece kutlama yaptığından o da 7. gece olan bu gece davet veriyor. Evimin karşısında olan eve gelip ateş oyunlarını izlememi istedi.”¹⁴⁸

Darü’l-Hulefa dediği Tahran’da olduğu gibi Cidde’de de ateş oyunları ve kutlama yapıldığını anlatan Mihrimah Hanım, kutlamaya Nâsirülmülûk, Abdülhüseyn Han Sertip ve başka birkaç ismin daha davet edildiğini yazmıştır. Adı geçen Nasîrüllmülûk’un hayvan kiralama konusunda konsolosla arası bozulduğundan davete katılmadığını belirtmeyi de ihmal etmemiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 375.

¹⁴⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 370.

¹⁴⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 377.

¹⁴⁹ **A.y.**

3.5. Tarihi Tanıklıkları

Seyahatnâmeler tarihin canlı ve öznel tanıklığın en iyi örneklerindendir. Bu canlı tanıklık çalışmamızın konusu olan kadın müelliflerin dönemlerinde yaşamış tarihi kişiliklerle tanışıklıkları veya onlara dair tanıklıklarıyla ilgili önemli aktarımlarını seyahatnâmelerine taşımalarıyla mülâhazaya açmalarında da görmekteyiz. Müellifler ayrıca önde gelen kişilerin yaptıkları seyahatlerden, dönemde kullanılan araçlara kadara kadar pek çok dikkat çeken noktaları da yazıya geçirmişlerdir.

Sekine Sultan, Mekke’de bulunduğunda Şemsüddeve isimli birinin Mekke’ye ulaşip ulaşmadığı ve onu bulmak konusundaki endişelerini yazmıştır:

“Sabah namazından sonra kardeşim ve adamlarını gönderdim. Ne olursa olsun bugün Hazret Şemsüddeve’nin Mekke’ye ulaşip ulaşmadığını araştırıp öğrenin dedim. Çok aramışlar ama bulamamışlar. Gelmedi mi bulamadılar mı bilemiyorum. Kendim Beytullah’ta asla bulamam.”¹⁵⁰

Sekine Sultan’ın bahsettiği ve arattığı Şemsüddeve ismindeki kadın, Nâsırüddin Şah’ın “resmi olmayan/nikahsız” eşlerinden Şemsüddeve’dir. Nâsırüddin Şah’ın öldürülmesinden sonra saraydan çıkmış, Atabât’a yerleşmiş ve orada hayatını kaybetmiştir.¹⁵¹ Sekine Sultan’ın bu aktarımında bahsi geçen Şemsüddeve’nin de hac ziyaretinde olma olasılığı söz konusudur.

Sekine Sultan ara ara Muzaferüddin Şah’ın “Frengistan” yani Avrupa gezilerine değinmiştir. 9 Rabûlsani 1318 (8 Ağustos 1900) tarihinde gittiği Samarra’da Şiilerin onuncu imamı, İmam Ali el-Hâdî, on birinci imamı, İmam Hasan bin Alî Askerî’nin türbesini görünce “bugünü de gördüm” diyerek sevinmiş ve Avrupa’ya iki defa seyahat eden Muzaferüddin Şah’ın o esnada ikinci seferinde olduğu bilgisini okuyucusuna sunan şu satırları kaleme almıştır:

¹⁵⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵¹ Dunyâ-yi Zenân der Asrî Gâcârî, (Çevrimiçi), <http://www.qajarwomen.org/fa/people/742.html>, (22.06.2019).

“... gözüm mübarek kubbeye ilişti. Hazret-i Akdas-i Şehriyari’nin –rûhî fedahâ- mübarek varlığına biraz dua ettim. Ve hazreti Sahip ve Askeriyyin’dan (as) inşallah Şâhınşâh-ı alem penahı Frengistan seferinden sağ salim getirmesini ve Kerbela-i mualla ile müşerref kılmasını, bereketli zatının selameti için hazreti Sahib’in (as) mutahhar kubbesini tamir etmesinin yanı sıra altınla da süslemesini diledim.”¹⁵²

Sekine Sultan 30 Recep 1318 (23 Kasım 1900) tarihinde aldığı notla Avrupa gezisinde olan Muzaferüddin Şah’ın seyahat dönüşünde neler yapıldığını, neler yaşandığını kendi bakış açısıyla anlatmıştır. 0 gün dışarıdan gelen top atış sesleri üzerine “gidin ev civarında sorun hangi bayram olduğunu öğrenin” diyerek “Biz bugünü (bayramı) bilmiyoruz. Bugün A’lâ Hazret Akdes Humâyuni’nin heyetinin İran sınırlarına girdiğini, söylediler.” bu haberi alan Sekine Sultan çok sevinmiş ve bunun üzerine iki tümen müjde vermiştir.¹⁵³ Daha sonra Muzaferüddin Şah’ın kızı ve dönemin sadrazamlık makamına kadar yükselen önde gelen devlet ricalinden Abdülmecid Aynüddeve’nin eşi Fahrüssaltana’ya şiir iliştiirdiği bir tebrik mesajı göndermiştir.¹⁵⁴

Mihrimah Hanım, 6 Safer 1298 Cuma (8 Ocak 1881) tarihini attıktan sonra bugün Hâzret-i Zil’lullah’ın doğum günü demiş ve Cidde’de dönemin padişahı olan Nâsırüddin Şah için yapılan doğum günü partisini ve buraya katılan isimleri yazmıştır. “Yarın bütün tanıdıklar, dostlar bir yerde toplanacak” diyerek konsolosun gelip doğum gününü kutladığını, Tahran’da Sipehsalar’ın yaptığı gibi onun da burada (Cidde) doğum günü partisi vereceğini yazmıştır. Doğum günü partisi için konsolosun kendisinden de bu partiye katılmasını ve ateş gösterini izlemesini istediğini aktarmıştır. Müellif kendisinin bu partiye katılmadığını ancak “Darü’l-Hulefa”da olduğu gibi kutlamanın ve ateş oyunlarının gerçekleştirildiğini aktararak önemli gördüğü davetlileri isimleriyle yazmıştır.¹⁵⁵

Mihrimah Hanım bir diğer aktarımında Kasr-ı Şirin’e girdiklerinde burada hala saraydan kalıntılar kaldığından ve taşlarından bahsettikten sonra Hâzret-i Zil’lullah’ın yapım emrini verdiği bağa girdik demiş, “Hazret-i Akdas Şehriyari Atabât’la müşerref olduğu yıl Ser-i Pol-i Zehâb ve Kasr-ı Şirin’de bağ yapılması emrini vermişti,” diyerek

¹⁵² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁵³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 131-132.

¹⁵⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 377.

Hâzret-i Zil'lullah diye isimlendirdiği Nâsirüddün Şah'ın Atabât ziyaretine atıf yapmıştır.¹⁵⁶

Ayrıca Mihrimah Hanım bu yolculukta Haşmetsaltana isminden bahsetmiş ve İran sınırları boyunca zaman zaman onunla ilgili aktarımlar yapmıştır. Müellif aktarımlarındaki bu kişi Kaçarlar Döneminin ünlü devlet ricalinden Bedî'l-mülk Mîrzâ İmâdüdevle'dir. Haşmetsaltana kendisine lakap olarak verilmiştir. Bu devlet adamı Nihavend, Kürdistan, Kirmanşah bölgeleri gibi pek çok bölgede yöneticilik yapmıştır. Mihrimah Hanım'ın hac yolculuğuna çıktığı tarihe denk gelen 1297/1880 ve 1298/1881 yılları arasında azledildiği Kirmanşah ve Kürdistan eyaleti yöneticiliğine tekrar getirilmiştir.¹⁵⁷ Mihrimah Hanım, Kirmanşah eyaletinin Sehne şehrine geldiklerinde Haşmetsaltana'nın adamlarını kendisini davet etmek için gönderdiğinden bahsetmiştir. Müellif bu daveti reddettiğini satırlarına almıştır. Daha sonra Haşmetsaltana, tarihi Bîsutûn bölgesinde Mihrimah Hanım'ı ikinci defa ağırlamak üzere davet etmiştir.¹⁵⁸ Kerend'e gittiklerinde Haşmetsaltana'nın hizmetçisinin kendisi için telgraf getirdiğini ayrıca not almıştır.¹⁵⁹

Sekine Sultan 16 Zilkade 1318 (7 Mart 1901) tarihinde aldığı notta Burucerd'den Tahran'a gidişini yazarken aynı tarihte dönemin sadrazamı olan Abdülmecid Aynüddeve'nin sadrazamlık makamından azledilişine çok üzüldüklerini ve ağladıklarını yazmıştır.¹⁶⁰

Mihrimah Hanım, Kirmanşah'ta Haşmetsaltana'da¹⁶¹ misafir olarak kaldığı 9 Şevval 1297 (14 Eylül 1880) tarihinde aldığı notunda Sipehsalar'ın azlediliş haberinin şehre yayıldığını aktarmış ve bu haberi Haşmetsaltana'ya sordurduğunu yazmıştır. Bu haberin Haşmetsaltana tarafından doğrulandığını ve Sipehsalar'ın azlediliş telgrafının kendisine gösterildiğini söyleyerek sözlerini “dünya pek değişken, dünya işleri ve

¹⁵⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

¹⁵⁷ Dânişnâme-yi Bozorg-i İslâmî, “Bedî'ül-mülk Mîrzâ İmâdüddeve”, C.XI, 4662. Ketâbhâne-yi Medrese-yi Fikâhat, (Çevrimiçi), <http://lib.eshia.ir/23022/11/4662>, (22.06.2019). Ayrıca bkz.: Mehdî Bâmdâd, **Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân: der Karnî 12 ve 13 Hicrî**, Tahran, İntişârât-i Zevvâr, 1371 ş. C.I, s. 188-189.

¹⁵⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345-346.

¹⁵⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 347.

¹⁶⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶¹ Müellifin Haşmetsaltana olarak aktardığı ve merhum şehzadenin oğlu diyerek ek bir bilgi verdiği kişi, Kaçarlar Döneminin önde gelen isimlerinden ve şehzadelerinden Bedî'ül-Mülk Mîrzâ İmâdü'd-Devle'dir. Kendisi *Hikmet-i İslâmî* eserinin de müellifidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: “Bedî'ül-Mülk Mîrzâ İmâdü'd-Devle”, **Dâiretü'l-maârif-i Bozorg-i İslâmî**, C.XI, s. 596-597.

gurur tuzaktır” diye devam ettirmiştir.¹⁶² Mihrimah Hanım’ın azlediliş haberini verdiği Sipehsalar lakaplı Mîrzâ Hüseyin Han Kazvinî’dir. Dönemin önde gelen devlet adamlarından olan Sipehsalar özellikle İran modernleşmesinde adı sıkça geçen isimlerdendir. Mihrimah Hanım’ın bahsettiği bu azledilme konusu devlet adamının hayatını konu alan kaynaklarda aynı şekilde aktarılmakta ve 1297 Şevval ayında (Eylül 1880) Savaş ve Hariciye vezirliğinden azledildiği bilgisi teyit edilmektedir.¹⁶³

Müelliflerden Mihrimah Hanım, Kazımeyn’den hareket edip Musayyib’e gidecekleri yolda “bir kafil belirdi. Yezdli tüccarlar olduğu ve ticaret eşyalarının da şeker olduğu anlaşıldı” diye yazmış ve şahit olduğu ticari kervanı notlandırmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca Komorlar Birliği’nde gördüğü ve Cezire-i bin Halkân dediği bir adada bulunan dağdan İngilizlerin bakır çıkardığını aktarmıştır.¹⁶⁵

Mihrimah Hanım, Kerbela’da türbe ziyareti yaptığı sırada kadın camisi diyerek andığı bir camii ile dönemde kadınlara ait ayrı bir cami olduğu bilgisini aktarmıştır.¹⁶⁶ Müellifin aktardığı bir diğer ilginç izlenim ise Cebel yolunda bulunan çölün etrafının duvarla çevrildiği ve bu görüntünün çölün etrafının dağla örülmüş gibi gösterdiği bilgisidir.¹⁶⁷

3.6. Tabiat İlgisi

İran’ın Tahran şehrinden yola çıkıp uzun bir güzergâhı takip ettikten sonra Hicaz’a gelen ve burada hac farızasını eda ettikten sonra geri dönen Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmelerinde en fazla öne çıkan konuların başında tabiat, bahçe ve yeşil dokuya olan ilgi göze çarpmaktadır. Bağ-bahçeye olan ilgi sadece çalışmamıza konu edindiğimiz her iki müellifin anlatılarında değil erkek hacıların anlatılarında da çokça değindiği bir konudur.¹⁶⁸ Fakat çalışmamızın konusu olan

¹⁶² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 346.

¹⁶³ Mehdî Ferâhânî Monferid, “İslâhât-i Mîrzâ Husyîn Hân Sipehsâlâr Kazvînî ve Do Rûye-yi Temeddun-i Burjuvâzî-yi Garb”, **Gencîne-i Esnâd**, Sayı: 14, 24 ve 23 1375 ş. s. 79.

¹⁶⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁶⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 386.

¹⁶⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

¹⁶⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

¹⁶⁸ İstanbul yolunu kullanan İranlı hacıların İstanbul bahçeleriyle ilgili anlatılarına dair bir değerlendirme için bkz. Güllü Yıldız, “Gardens of Istanbul in Persian hajj travelogues”, **Travellers in**

müelliflerin anlatılarında özellikle yeşil dokuya olan ilgi çok daha belirgin olarak öne çıkmaktadır. Seyahatnâmelerde öne çıkan bu ilgiyi müstakil bir başlık altında müelliflerimizin kendilerine dair anlatılarına eklemek uygun olacaktır.

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım, seyahatnâmelerinde sık sık gördükleri yerlerin coğrafi özellikler, bağ-bahçe, ekili alanlar, ekili olan ürünler gibi konulara değinmişlerdir. Çöl, ova, dağ, nehir ve geçitleri tasvir etmiş; zaman zaman ise yaşadıkları olayların bu mekânlarla ilgili bulunması nedeniyle bu coğrafi özellikleri kendilerine konu edinmişlerdir.¹⁶⁹

Her iki müellif bağ-bahçelerde konaklamış ve bu mekânlara seyahatnâmelerinde ayrıca yer vermiştir. Bir sadrazam kızı olan Mihrimah Hanım seyahatnâmesinin hemen başında yola çıkışını anlattıktan sonra ikinci durakları olan Ribâd Kerîm menziline girer girmez nehir kenarında çok güzel üzümün olduğu bir üzüm bağında konakladıklarını aktarmıştır.¹⁷⁰ Sekine Sultan da ikinci menzilleri olan Alîâbâd'da kendisi için “güzel bir ev yani güzel bir bağ” tutulduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan geçtikleri güzergâhta bulunan bağ bahçe, tarla ve yeşillikleri yazmış ve bu bakımdan yetersiz olan yerleri yazarak eleştirilerini de ortaya koymuşlardır.¹⁷²

Şehir dışında büyük ve güzel bahçeler olduğu ve buralarda konukların ağırlandığı yine Mihrimah Hanım'ın notlarından edindiğimiz bir diğer bilgi olmaktadır. Buna göre Mihrimah Hanım, Bîsutûn'da Kaçarlar döneminin önemli devlet adamlarından Haşmetsaltana'nın ısrarlı davetiyle gittikleri şehzadenin güzel bağını ve nasıl güzel ağırlandıklarını ayrıntılarıyla anlatmıştır.¹⁷³ Hac dönüşüne ait bir başka anekdotta, Şiraz'a at üstünde yaptıkları yolculuk esnasında öğle yemeği için konakladıklarını anlatan Mihrimah Hanım, yedikleri yemeklerden ziyade doğayı tasvir etmiş, Kemîn menzilinde indiklerinde sakız ağacından bolca sakız topladığını da aktarmıştır.¹⁷⁴

Ottoman Land Botanical Legacy, Ed. Ines Aşçeriç-Todd v.d., Oxford, Astane and Archaeopress Publishing Ltd. 2018, s. 57-68.

¹⁶⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 353, 354, s. 357, 363, 364; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342.

¹⁷¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁷² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345, 347; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 37, 100.

¹⁷³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345, 346.

¹⁷⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 399.

Müellifler güzergâhlarında izledikleri manzaraları notlandırırken bağ bahçe ve yeşili aktardıkları gibi aynı zamanda ekili olan tarla ve alanları da not ettikleri görülmektedir.¹⁷⁵ Sekine Sultan dördüncü menzilleri olan Tâc Hâtûn'da “yüzden fazla hane yok, ekili alanların hepsinde pamuk ekiliydi.” demektedir.¹⁷⁶ Mihrimah Hanım ise Cebel yolu girişinde ekmek yapmak için bir miktar ekin ekildiğini yazmıştır.¹⁷⁷ Ayrıca her iki müellif güzergâhlarında bulunan ekili tütünleri de not düşmüşlerdir.¹⁷⁸ Örneğin Mihrimah Hanım'ın notlarından öğle yemeği yemek için indikleri Kâşân yakınlarındaki Nasrâbâd'ta tütün ekildiğini öğrenmekteyiz.¹⁷⁹

Sekine Sultan, Halep'e üç fersah yakın bir yerde düz olan manzarayı anlattıktan sonra burada her yerin çapa makinasıyla kaldırıldığını ve buğday ekildiğini belirtmiştir.¹⁸⁰ Kerend yakınlarında Mâhîdeşt isimli menzilde burada bulunan tüm ziraatın buğday olduğunu “göz alabildiğine buğday ekilmişti” diye aktarmış ve bu yolda çeltiğin de çokça ekildiğini gördüğünü dile getirmiştir.¹⁸¹

Mihrimah Hanım, Kasr-ı Şirin'e girdiklerinde burada hala saraydan kalıntılar bulunduğundan ve taşlardan bahsettikten sonra “Hâzret-i Zillullah'ın emrini verdiği bağa girdik” demektedir. “Hazret-i Akdes-i Şehriyârî Atabât'la müşerref olduğu yıl, Ser-i Pol-i Zehâb ve Kasr-ı Şirin'de bağ yapılması emrini vermişti” diyerek Nâsirüddin Şah'ın Atabât ziyareti esnasında bölgede bağlar kurduğu bilgisini aktarmıştır. Bu iki bağın durumundan bahsederek bahçıvanın gayretleri sayesinde Ser-i Pol-i Zehâb'daki ağaçların daha çok geliştiğini ancak Kasr-ı Şirin bağının ağaçlarının da fena olmadığını belirtmiştir. Daha sonra limon, mandalina, hurma ve “bütün meyve” ağaçlarının bulunduğunu ekleyerek ayrıntılı bilgi vermiştir.¹⁸²

Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan, şahit oldukları manzaralar karşısında duygulanmış; bazen yakınlarını hatırlamış, bazen eski günlerini, bazen de ilahi kudreti tefekkür ederek bu düşüncelerini yazıya geçirmişlerdir. Sekine Sultan, Kirmanşah eyaletinde bulunan Kengaver şehrinde izlediği mehtaba yakınlarının şahit olmamasına üzülmüş ve sevdiklerinin bu yolculuğa çıkarak bu mehtaplı gecelere şahit olmasını

¹⁷⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁷⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 29, 39.

¹⁷⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 358.

¹⁷⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 107, 109, 110.

¹⁷⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 406.

¹⁸⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁸¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁸² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

dilemiştir. Bu gecenin sabahında tuttuğu notta ise Sahne bağları dediği bir yere vardıklarını ve burada bir çeşmeden akan suyun vadiyi Lâr vadisine benzettiğini anlatarak, ırmak, yeşillik ve ağaçlarını betimlemiştir.¹⁸³ Gördüğü yeşil manzaraları sık sık Lâr vadisine benzetmesi, Lâristan eyaletinde bulunan Lâr vadisinin güzelliği hakkında fikir vermektedir.¹⁸⁴ Mihrimah Hanım, Kerend’de önlerine çıkan bir vadide kayalar arasında biten meşe ağaçlarına şahit olmuş ve bunu “İlahi kudrete” hamlederek bu kudret karşısındaki hayretini okuyucu ile paylaşmıştır.¹⁸⁵

Sekine Sultan’ın, Mekke yolunun altıncı menzilinde yazdıkları ise tabiat, kadınlık ve yolculuk bağlamında hayli ilgi çekicidir:

“Kayalıkları aştıktan sonra çok şükür bir dağ belirdi. Arap topraklarında ben dağ görmemiştim. Bu dağı yeni gördüm. Çiçeklerle dolu bir dağ. Taşların görünmeyeceği kadar çok çiçek var...bir ömür boyu sahra, ova ve dağların bineklerinin altında olduğu ve şimdi hayatın evde oturmak zorunda bıraktığı kadınların, gelip buraları görerek keder ve üzüntülerini gidermeleri için Allah’a çok dua ettim”¹⁸⁶

Yine gördüğü manzaranın güzelliği karşısında heyecanlanan müellif, sevdiklerinin burasını görmesi için dua ve temennilerde bulunarak “İnşallah bütün dostlarım kendileri gelir ve görür, hatta düşmanlarım bile” diyecek kadar doğa ve yeşile ilgi göstermiştir.¹⁸⁷

Sekine Sultan hayranlıkla izlediği ve yine Lâr vadisine benzettiği Hârûnâbâd sahralarında biten sümbülleri görünce “bunlar bana Şah-ı şehid-i saîdi hatırlattı” diyerek Nâsırüddin Şah’ı anmadan edememiştir. Nâsırüddin Şah’ın nerede sümbül görse bunların toplanmasını emrederek eve getirdiğini ve eşlerine çiçekle iltifatta bulunduğunu aktarmıştır.¹⁸⁸

Mihrimah Hanım’ın ağaç ve yeşile olan ilgisinin bir diğer örneğini yirmi beşinci menzilde gördüğü mugilan ağaçlarının (deve dikenî ağacı) o sahradaki çokluğundan bahisle, “sanki bunlar özellikle dikilmiş gibiydiler. Hepsi düzen içinde bitmişti. Ayırık otu olduğu söylenen diğer otlar da vardı. Bir yağmur aldıklarında hepsi yeşereceklerdir” ifadelerinde görmekteyiz.¹⁸⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi

¹⁸³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 54.60

¹⁸⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 347.

¹⁸⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁸⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁸⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁸⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 358.

kendisi sadece bir manzara olarak yeşillik ve bahçeyle ilgilenmemiş, bu konuya özel bir ilgiyle yaklaşmıştır.¹⁹⁰

Yolculuk esnasında konaklanan menzillerin yeşil olması, her iki kadını sevindiren önemli bir etken olmuştur. Cidde’de gemi beklemekten sıkılan Mihrimah Hanım, buranın sıcaklığından şikâyet etmiş ve Medine’nin havasının insanın hem ruhunu hem bedenini tazeleyen bahar havası gibi olduğunu belirterek “başım, canım feda ya Rasulullah (a.s)! Allah’a, beni bu yüce kişi hatırına bir daha bu mübarek eşikle müşerref kılması için yalvarıyorum” şeklinde dua etmiştir.¹⁹¹ Sekine Sultan, Hârûnâbâd menzilinden sonra uğradığı Kerend’te burasının yeşilliğinden ve bahçelerinden bahisle “Elhamdülillah dünkü gibi değil” diyerek durumdan memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁹²

Mihrimah Hanım, adını akkâmlardan öğrendiği ve “eğer yanılsa bu râvinin hatasıdır” dediği Hayyâm menzilinde gördüğü manzarayı, “öğle ve ikindi namazı için konakladık, sahranın her tarafı her ne kadar dikenle dolu ise de yine de sahra anlatılamayacak kadar iç açıcı ve görkemli, dikensiz bazı büyük ağaçlar da var” şeklinde tasvir etmiştir. Dikensiz ağaçların ne ağacı olduğunu merak etmiş ve sorduğu kişilerden bunların belesen ağacı olduğunu ve onlardan belesen yağı üretildiğini öğrenmiştir.¹⁹³

Mihrimah Hanım, “zümrüt gibi” teşbihini yeşilliklerle bezeli manzaralar için çokça kullanmıştır.¹⁹⁴ Ayrıca çiçek ve ağaçların ismini vermiş ve dikilme veya yetiştirme şekillerini tarif ederek yazmayı tercih etmiştir.¹⁹⁵ Şiraz’dan, Tahran’a giderken güzergâh boyunca yemek yemek üzere attan indiğinde genellikle doğadan bahsetmeyi ihmal etmemiş, nasıl bir yerde olduğunu, burada bulunan ağaç ve çiçekleri bazen tekrara düşecek kadar ayrıntılı not etmiştir.¹⁹⁶ Nehir kenarında indiğinde dağın her tarafından yeşeren çiçek ve laleleri betimleyerek aynı şekilde dağın yeşilini çok görkemli zümrüt yeşiline benzeterek notlarına eklemiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 359.

¹⁹¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁹³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 365.

¹⁹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 375, 392, 393, 400.

¹⁹⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 375, 393, 395.

¹⁹⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 393, 395, 399, 400, 403.

¹⁹⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 393.

Sekine Sultan da Kızıl Ribâd'da üzüntüsünden ve içinin sıkılmasından bahsederek duygularını bulutlu olan havaya benzetmiştir. Sürekli ağladığından bahseden müellif, yine de şahit olduğu sümbüllerle bezeli manzaraya karşı ilgisiz kalmamış ve “yazık ki iyi değilim, bunları izlemek yerine her yerde ağladım” diyerek bu konudaki teessüfünü dile getirmiştir.¹⁹⁸

Bahar ayında geçtiği Fırat nehri kenarında, bu nehirden akan suyla civarın hepsinde ekin yapıldığını aktaran Sekine Sultan, bu alanın iki fersah hatta daha fazla olmasından dolayı şaşırmış ve ebegümece ve sarı çiçeklerle bezeli manzarayı tafsilatıyla anlattıktan sonra “ne kadar tarif etsem yine de yolun güzelliğinden azaltmış olurum. Allah herkese gelip kendi gözleriyle izlemeyi nasip eylesin.” demiştir.

Mihrimah Hanım, haziran ayının ilk gününde Fîn-Kâşân yolunda kurak çöl içinde uzaktan görünen yeşil ve âbâd bir köyü bile yazıya geçirecek kadar konuya önem vermiştir. Buradaki kuraklığa bakan müellif, havanın sıcaklığına rağmen yağmurun bir defa yağmasıyla yeşile dönen Arabistan dağlarını hatırlamış ve “kuraklıktan alev alacak” bu topraklarla Arabistan’ın çiçek ve otlarla dolu doğasını karşılaştırmıştır.¹⁹⁹ Deniz yolculuğundan sonra dağ ve ovaları aşarak geldiği Fîn’de şehir içinde inşa edilmiş olan bağ bahçe ve havuzları ilgiyle yazmıştır:

“Fîn, üst kısmı ahşapla kaplanmış “Şah Safî”nin bina ettiği büyük bir havuza sahiptir. Çok da güzel. Su havuzun zemininden çıkıyor. Binlerce mermer taşı var. Çatısı dört taraftan bağa bakıyor. Havuzun üst tarafının üç katını ahşapla kaplamışlar. Yukarısı çok iç açıcı bir yer. Bahçenin öteki tarafında merhum Hâkân Halid Âşyân’ın yaptırdığı, şehzadeler ve cennet mekân Hâkân’ın kendisinin resimlerinin çizildiği başka bir havuz var. Salonun önünde “Çel Çeşme” olarak bilinen başka bir havuz yapmışlar. Çeşmenin zemini çini ve göz göz su fişkırmaktadır...”²⁰⁰

Sekine Sultan güzergâh boyunca izlediği doğal güzellikler karşısında duygulanmış ve yeşillikleri tafsilatlı anlattıktan sonra “... ne kadar anlatsam yine de eksik kalır. İnsan ne kadar harcarsa harcasın yine de bu yolculuk için az kalır. Kutsal yerlerin yeri ayrı; ama bu çiçekleri izlemek on bin tûmene değer” diyerek kutsal yerleri ziyaret etmek için çıktığı bu yolculuğa yeşilin ayrıca anlam kattığından bahsetmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁹⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 405.

²⁰⁰ **A.y.**

²⁰¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 67.

Müellifler, geçtikleri güzergâhın veya izledikleri manzaranın yeşil olmasına dair beğenilerini sundukları gibi aynı zamanda kuru ve yeşil olmayan yerlerle ilgili alaycı ifadeler kullanmışlardır. Sekine Sultan Acem topraklarından çıkmak üzere oldukları Hânekîn menziline hırsızlığıyla ünlü Kale-i Sebzî yani yeşil kale isminde bir yerden geçerken burada “Allah rızası için ne bir yaprak var ne de ot var” demiş, yeşil bir örtüye sahip olmayan dağları “şişmiş hamur”a benzetmiştir. Bu kadar kirli bir yere yeşil kale isminin verilmesiyle dalga geçmiştir.²⁰²

3.7. Teknoloji İlgisi

Her iki müellifin aktarımları arasında teknoloji ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım özellikle postahane ve telgrafa çok önem vermiştir. Kişiye uzaktayken yakınları veya istedikleriyle iletişim kurup haber almasını sağladığından iki müellifin aktarımları arasında telgraf, postahane ve çaparhane aktarımları arasında belirgin olarak öne çıkmaktadır. Mihrimah Hanım’a ait “kişinin her yerden birbirinden haber alması insana çok büyük bir mutluluk veriyor”²⁰³ cümlesi telgraf ve postahanenin önemini çok iyi açıklamaktadır. Her iki müellif gittikleri yerlerde postahane veya telgrafhaneyi sormuş ve “burada postahane var” veya “sordum burada postahane yok” gibi ifadelerle bu konuya sık sık değinmişlerdir.²⁰⁴

Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmesinde postahane ve telgrafa verdiği önem Sekine Sultan’dan daha belirgin olarak öne çıkmaktadır.²⁰⁵ Bunun en önemli nedeni ise eşi Vezir-i Leşgerin sağlık durumudur.²⁰⁶ Uğradığı üçüncü menzil olan Hânâbâd’ta “burada hem postahane hem de telgrafhane var” diyerek buradan hem mektup yazdığını hem de telgraf çektiğini not almıştır.²⁰⁷ Bir sonraki menzilde telgrafın cevabını alınca²⁰⁸ sevinmiş ve bu rahatlığı sunduğu için şehriyari dediği devlet adamına dua etmiştir. Posta veya telgraf döneminde kişilerin bireysel haberleşmelerini sağladığı gibi ülkede olan olayların yayılmasında da etkili olmuştur.²⁰⁹

²⁰² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 42.

²⁰³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 343.

²⁰⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 46, 53, 58, 126; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, 346, 347, 392.

²⁰⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 343, 335.

²⁰⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 391.

²⁰⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342, 344.

²⁰⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 343.

²⁰⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 346.

Sekine Sultan, Kengâver menzilinde burası hakkında kısa bilgi verdikten sonra “burada postahane olduğunu duydum, bir mektup göndermek için birini gönderdim. Dün posta gitmiş ve postahanedekiler fazla para verin mektubu saklayalım demişler. Günde yirmi istemişler. Ben de verdim.”²¹⁰ demiştir. Ayrıca yol boyunca yakınlarına yazdığı mektuplardan bahsetmiş ve yola çıkan hacıların aynı zamanda yakınlarıyla irtibatının kesilmediği bilgisini de vermiştir.²¹¹

Sekine Sultan zaman zaman fayton, mahfe ve benzeri taşıma araçlarından bahsederken seyahatnâmenin sonlarında Tahran yakınlarında Bîbî Zübeyde Hatun adında birini ziyaret edişini yazdığı anlatısında, Farsçada hem araba hem de araç olarak kullanılan “maşin” kelimesini kullanmıştır. Müellifin kullandığı bağlam içerisinde maşin araba anlamına denk gelmektedir çünkü “maşin (araba) ile geldiğimizden buraya gelemiyorduk bundan dolayı beş yıldır geledim” demiştir. Aynı maşin kelimesini harcamalarını yazdığı son notlarında kullanmış ve “herkesten aynı ücretlerin alındığı araç/araba biletler”inin ücretlerini yazarken araba kelimesinin karşılığı olarak kullanmıştır.²¹² Dönem arabaların yeni yeni kullanılmaya başlandığı dönemdir, bundan dolayı Sekine Sultan’ın seyahatnâmeyi yazdığı tarih olan 1317 (1899) yılında İran’da araç/araba kullanımının başladığını söylemek mümkündür.

Yine Sekine Sultan, Halep’e üç fersah yakın bir yerde arazinin düzlüğünü ve manzarayı anlattıktan sonra burada her yerin çapa makinasıyla kaldırıldığını ve buğday ekildiğini belirtmiştir.²¹³

Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan’ın daha önce deniz yolculuğu yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Her ikisi de gemiye binişlerini aktarırken ilk defa bindiklerine veya gemiyi ilk defa gördüklerine dair bir ifade kullanmamışlardır. Deniz yolculuğunun onlar için çok sıkıntılı ve zorlu geçmesine rağmen gemi her iki müellifin dikkatini çekmiştir. Mihrimah Hanım gemiyi hayranlıkla vafsetmiş ve dümencinin atı yönlendirdiği gibi dümeni yönlendirdiğini, kaçan bir atı tutmanın zor olduğunu, bundan dolayı gemiyi kullanmanın daha kolay olduğunu yazmıştır. Bunları yazdıktan sonra ise “Allah bunlara denizi avuçlarının içi gibi bilecekleri bir akıl ve şuur vermiş” diyerek beğenisini ortaya koymuştur. “Tüm birikimlerini bir araya getirmiş, böyle bir

²¹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 35, 38.

²¹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 66, 90, 108.

²¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 145, 148.

²¹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 70.

araç meydana getirmişlerdir” cümlesiyle buharlı geminin mucidi olarak İngilizleri övmüştür.²¹⁴ Sekine Sultan, gemi ve deniz yolculuğuna dair zaman zaman güzel izlenimler anlatmasına rağmen gemiye ilk defa bindiğinde “korku ve titreyiş içinde” ve “şehadet getirerek” bindim diyerek seyahatnâmesine kaydetmiştir.²¹⁵

Sekine Sultan, Port Said’de mola verdiklerinde bu liman şehrini tanıtmış ve sabahtan akşama kadar izlediği “denizin yarısından fazlasını” aydınlatan büyük bir elektrikli lambayı ayrıca betimlemiştir. Ayrıca gemi ve kayıklarda yakılan ışıkların gökyüzünü aydınlatan yıldızlar gibi denizi aydınlattığından bahsetmiştir.²¹⁶

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM’IN ZİYARETLERE DAİR ANLATILARI

4.1. Veda, Kabir ve Türbe Ziyaretleri

Hac yolculuğu, çıkmaya niyetlenen kişinin pek çok bakımdan kendisini hazırlaması gereken bir yolculuktur. Bu yolculuğa niyetlenen kişinin yolculuk için bazı maddi hazırlıkları yapması gerektiği gibi aynı zamanda dinin ve geleneğin belirlediği bazı manevi hazırlıkları da ihtiva etmektedir. Bu manevi yükümlülükler ve hazırlıklara, günahlardan tövbe etmek, kul hakkı olan kişilerle helalleşip borçları ödemek, eş dost ve akraba ile vedalaşmak gibi pek çok örnek göstermek mümkündür.⁵²⁹ Her iki müellif çıkacakları kutsal yolculuğa manevi olarak da hazırlanmış, seyahatnâmelerinin başında veda ziyaretlerini ve vedalaşmalarını aktarmışlardır.

Rûznâme-yi Sefer-i Atabât ve Mekke eserinin yazarı Sekine Sultan hazırlık aşamasından başlatmıştır seyahatnâmesini; yol hazırlıklarını, yola çıkmak için izin istemesini, çıkış anını anlattığından hac yolculuğu için yapılan hazırlıklar hakkında da

²¹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 389.

²¹⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, 78.

²¹⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, 78.

⁵²⁹ Salim Ögüt, “Hac”, **DİA**. İstanbul, 1996, C.XIV, s. 389.

bize önemli bilgiler sunmaktadır.⁵³⁰ Mihrimah Hanım ise tahrir yolculuk esnasında başlamasına rağmen, Tahran yakınlarında bulunan İmamzâde menziline, türbe ziyareti sonrası kendileri için yapılan dua ve karşılaştığı yakınlarıyla vedalaşmasını aktararak bizleri yola çıkış aşaması hakkında bilgilendirmiş ve duygularını şöyle aktarmıştır:

“Yirmi altıncı geceyi beş saat geçce Haremle müşerref olarak dışarı çıktım, tahta oturdum, saygıdeğer hoca efendi dua etti, ardından ezan okudu, biz yola koyulduk.”⁵³¹

Sekine Sultan ise veda ziyaretlerini ve vedalaştığı kişileri isimlerini vererek yazmış ve hem vedalaştığı yakınlarından çokça dua almış hem de onlar için içtenlikle dua ederek geride bıraktıklarını Allah’a emanet etmiştir.⁵³² Mihrimah Hanım, kendisini görmeye gelen kadınlarla vedalaşmasını son derece hüzünlü ve dokunaklı bir üslupla “Yarenlerle vedalaşmak acayip bir duygu! Doğrusu duvardan inleme yükselmekte!” diyerek aktarmaktadır.⁵³³

Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan, yakınlarına ve akrabalarına veda etmenin yanı sıra kabir ve türbeleri ziyaret ederek yolculuklarını gerçekleştirmişlerdir. Kabir ziyaretleri çok geniş bir konu olup dini inanca ve kültüre göre çeşitlilik arz etmektedir. Ölüler gömme geleneği ve bununla beraber gelişen kabir ziyaretleri insanlığın en eski gelenekleri arasında bulunmakta; din, inanç ve kültüre göre çok farklı ve zengin bir literatüre sahip olan ölülerin defin ve kabirlere değer atfetme geleneği insanlığın ortak tecrübelerindendir. Kabir, türbe, kümbet, mezar gibi isimlerle anılan mekânları ziyaret etmek genel olarak hem ziyaret edenin günahlarının bağışlandığına veya şefaate elde edeceğine inanılarak yapılır hem de ziyaret edilen ölüye bu ziyaret ve ritüellerle faydalı olunacağına inanılarak gerçekleştirilir.

Kabir ziyareti, İran toplumunda da var olan ve halen devam ettirilen bir gelenektir. Hem Sekine Sultan hem Mihrimah Hanım, yolculuklarının başlangıcında kaybettikleri eski eşlerinin ve yakınlarının kabirlerini ziyaret ederek ağlamış ve dua etmiştir. Sekine Sultan, “Cuma akşamı Abdülaziz’in ve sonrasında merhum Şah-ı şehidin (Nâsirüddin Şah) kabrini ziyaretle müşerref oldum ve neredeyse ruhum

⁵³⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁵³¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341.

⁵³² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁵³³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 341

bedenimden çıkacak kadar ağladım” diyerek bu ziyaretini anlatmıştır.⁵³⁴ Mihrimah Hanım ise seyahatnâmesine hazırlık aşamasından başlamadığı için yolculuk öncesi kabir ziyareti yapıp yapmadığını bilemiyoruz ancak dönüş yolunda Kum şehrinde eski eşi Kıvamüddevle’nin kabrini ziyaret ettiğini ve Kur’ân okuyarak ağladığını aktarmıştır.⁵³⁵ Yine Kerbela’da “merhum şehzade” dediği Nâsırüddin Şah’ın kabrinin başında Rahman ve Fatiha surelerini okumuş, sonra Bîbî Cân, İmâduddevle, Sâremüddevle’nin kabirlerini ziyaret ettiğini okuduğu surelerin ismini vererek kaydetmiştir.⁵³⁶

Müellifler akraba ve tanıdıklarının kabrini ziyaret etmenin yanı sıra yol güzergâhında bulunan türbe ziyaretlerine de büyük ilgi göstermiş ve bu tecrübelerini tahrir etmeyi ihmal etmemişlerdir. Hatta ziyaret etmek istedikleri zatların türbelerine göre güzergâhlarını belirlemek istemişlerdir. Sekine Sultan Şam’da bulunan Hz. Peygamber’in torunu Hz. Zeynep’in türbesini ziyaret etmek için Şam güzergâhı üzerinden gidecek hacılara katılmak istemiş ve “dün akşam hacıların yarısının Şam diğer yarısının Halep yolundan gitmesi kararlaştırılmış. Ben de Hz. Zeynep Hatun’u (s.a) ziyaret etmek için beni de Şam’a götürmelerini söyledim.... gece kendi talihsizliğime çok ağladım.” diyerek bu arzusunun gerçekleşmemesinden duyduğu üzüntüyü kaleme almıştır.⁵³⁷

Sekine Sultan, Kum şehrine girişi esnasında bu şehirde bulunan 12 Şii imamından İmam Rıza’nın kız kardeşi Seyyide Ma’sûme’nin türbesinin kubbesini gördüğünde “Herkesin gözü mübarek kubbeyi görmekle aydınlandı... Allah böyle bir ziyareti herkese nasip eylesin” demiştir.⁵³⁸

Müellifler bu ziyaretler dışında başta Hz. Peygamber’in (s.a.s) kabri olmak üzere Bakî‘ mezarlığı, Hz. Adem ve Havva’nın kabri, İmamların kabirleri gibi pek çok ziyaret gerçekleştirmiştir. Kadınların bu ziyaretlerini Atabât ve Haremeyn bölümlerinde ayrıca ele alacağımızdan bu bölümde tekrar detaylandırmadık.

⁵³⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 27.

⁵³⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 407.

⁵³⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 353, 354.

⁵³⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 64.

⁵³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28.

4.2. Atabât Ziyaretleri

Arapça bir kelime olan “atabât” kelimesi “eşik” anlamı taşıyan atebe kelimesinin çoğuludur.⁵³⁹ Şiilerce Irak’ta kutsal sayılan bazı ziyaret yerlerini işaretlemek için kullanılmaktadır.⁵⁴⁰ Atabât şehirleri veya Atebât-ı mukaddese, Atebât-ı âliyye olarak da bilinen şehirler Necef, Kerbela, Kazımeyn, Samarra şehirlerini kapsamaktadır. Hz. Peygamberimizin amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı olan dördüncü halife Hz. Ali, Şiilerce ilk imam olarak kabul edilmektedir. Hz. Ali’nin kabrinin Necef şehrinde bulunması bu şehrin Şiiler nezdinde kutsal kabul edilmesine neden olmuştur. Necef şehrinin fazileti ve ziyaret etmenin faziletleri hakkında Şii kaynaklarda çok fazla rivayet bulunmaktadır.⁵⁴¹

Kerbela bir diğer Atabât şehridir. Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının burada 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde katledilmesi ve kabrinin bu şehirde bulunması, dünyanın farklı yerlerinden pek çok Şii’nin bu şehre ziyaret için gelmesine neden olmuştur. Kerbela şehrinin faziletleri hakkında başta İmam Zeynelabidin ve İmam Cafer Sadık’a ait olmak üzere pek çok rivayet bulunmaktadır.⁵⁴²

Atabât şehirlerinden olan Kazımeyn, Şiilerin imamlarından İmam Musa Kâzım, İmam Cevâd gibi zatların kabirlerine ev sahipliği yaptığından ziyaret edilen veya ziyaret edilmesi gereken kutsal yerler arasına girmiştir. Samarra, Şiilerin onuncu imamı, İmam Ali el-Hâdî ve on birinci imam, İmam Hasan bin Alî el-Askerî’nin kabrinin bulunduğu şehirdir ve bundan dolayı bu şehir de Şiilerce kutsal sayılan ve ziyaret edilmesi gereken yerler arasına girmiştir.

Kendine has bir geleneğe sahip olan Atabât ziyaretlerini hem dini hem kültürel yönleri olan bir ritüel olarak görmek mümkündür. Şiilerden bazıları Hz. Hüseyin’in (as) kabrini ziyaret etmekle ve onun şefaatine nail olmakla günahlarının bağışlanacağına inanmaktadırlar.⁵⁴³ Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı mezhep

⁵³⁹ Avni İlhan, “Atebât”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.IV, s. 49.

⁵⁴⁰ A.y.

⁵⁴¹ Bkz.: Resûl Arabhânî, *Atabât-i Âliyât der Revâbit-i Îrân ve Osmânî Kaarnî Nûzdehom (Bâ Te’kid ber Asr-i Abdul Hâmîd-i Dovvom)*, Kum_Sobhân, Pejûheşgah-i Hoze ve Dânişgâh; Meşhed, Bonyâd-i Pejûheşhâyî İslâmî Âstânî Kuds-i Rezevî, Yıl: yaz 1393 ş., s. 23-24.

⁵⁴² Arabhânî, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁴³ Arabhânî, *a.g.e.*, s. 129.

müntesipleri dünyanın her yerinden bu mekânları ziyaret ederek bir tür ziyaret kültürü meydana getirmişlerdir. Çalışmamızın konusu olan her iki kadın müellif, dini bir vecibe olan hac ibadetini ifa etme amacının yanı sıra Atabât ziyaretleri geleneğine de katılarak bu kutsal şehirleri ziyaret etmişlerdir.

Müelliflerimiz Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım İslam dininin farzlarından olan bu yolculuğa talip olmuş ve bu deneyimlerini “inanılmaz”, “rüya”, “benzersiz”, “tekrar nasip olacağı kesin olmayan mucizevi bir tecrübe” olarak tavsif etmişlerdir.

Her iki müellif, Atabât ziyaretiyle hac ziyaretini birbirinden ayırmamıştır. Özellikle Sekine Sultan’ın seyahatnâmesinde iki kavram eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Sekine Sultan, Muzaferüddin Şah’tan izin isterken çıkacağı yolculuk için “Atabât-ı Âlîyât için izin almak üzere huzurunuzla şerefledim” demiş ve Muzaferüddin Şah kendisine “Mekke-i Muazzama’ya mı gitmeyi düşünüyorsunuz?” cevabını vermiştir.⁵⁴⁴ Bu ifadeden Atabât ve hac ziyaretinin birbirinden ayrılmadığı, eş anlamlı kullanıldığını görmekteyiz. Müelliflerden Sekine Sultan’ın Kerbela’yı, “Kâbe-i Maksûd” diye isimlendirmesi de oldukça dikkat çekicidir.⁵⁴⁵ Hac ibadeti ile Atabât ziyaretleri o dönemde aynı mertebede görülmüş hatta Mihrimah Hanım’ın “el-Hak güzel demiş” diyerek aktardığı aşağıdaki şiirden de anlaşılacağı üzere Atabât şehirleri, Haremeyn şehirlerinin de üstüne çıkarılmıştır:

“Necef avlusunun ne güzel sefası var Haydar ne güzel bir sarayı var
Ey Kâbe kendinle övünme şerefliyim diye Yerine otur herkesin kendi yeri var”⁵⁴⁶

Atabât ziyaretlerine yönelik ilgi ve duygu yoğunluğu özellikle Sekine Sultan’ın eserinde öne çıkmış ve yazar bu şehirlere yaklaştığında veya giriş esnasında duygularını son derece hüznü ve coşkulu bir dille aktarmıştır. Hem hac yolculuğundan önce hem de sonrasında Atabât şehirlerini ziyaret eden Sekine Sultan, Medine dönüşü Necef’e yaklaştıklarında hacıların Necef’e kavuşma sevinciyle develerini neredeyse mahfeler düşecek şekilde hızlı sürdüğünü ve bunun üzerine kavga çıktığını, hacıların yükselen “Ya Ali” nidalarıyla şehre girdiğini aktarmıştır.⁵⁴⁷ Yine Sekine Sultan ikinci defa geldiği Kerbela’da yazdığı notta “Artık Kerbela’dayım

⁵⁴⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁴⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁴⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 352.

ایوان نجف عجب صفای دارد حیدر، بنگر چه بارگاہی دارد
ای کعبه به خود مناز از روی شرف جایث بنشین که هر که جای دارد

⁵⁴⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 107, 108.

ve ziyaretlerimi tam yerine getirmek için hareket gününe kadar yazmayacağım” demektedir.⁵⁴⁸ Sekine Sultan’ın seyahatnâmesine göre daha özet ve kısa olan Mihrimah Hanım’ın seyahatnâmesi, bu kutsal mekân ziyaretlerini daha ziyade özet fakat coşkulu olarak içermektedir.⁵⁴⁹ Kerbela’dan ayrıldığında “doğrusu bu gün ruh bedenden ayrılacak... Kerbela’dan ayrılmak Tahran’dan ayrılmaktan daha çok etki etti” derken, Bender Abbas’tan Buşehr’e gemiyle yaptıkları yolculuk esnasında “Buşehr’de inen hacılar çok âlem. Atabât’ta gitmeyi düşünenler ise başka bir vecde sahip. Sebeplerin müsebbibi Allah hiç kimseyi kendi dergâhından ümitsiz bırakmasın” duasıyla bitirdiği notunda bu şehirlerin sadece kendisi için değil diğer hacılar için de farklı bir yere sahip olduğunu göstermiştir.⁵⁵⁰

Sekine Sultan, hac dönüşünde Burucerd şehrinde bir yakınında misafirlikte iken “Kerbela benim evimdi ve şimdi kendi vatanımdan uzaklaştım” demiş ve bu şehirlerle olan bağının ne derece güçlü olduğunu bir kez daha dile getirmiştir. Yine müellif insanların kendisini ziyaret etmesinin veya eşi Mutasımülmülûk’un varlığının bu ayrılığın özlemini dindirmediğini belirtmiştir.⁵⁵¹ Mihrimah Hanım da Kerbela’da Hz. Abbas’ın “mübarek” türbesinde “o kadar çok ağladım ki artık ziyaretnâme okumaya gücüm kalmadı” demiş ve bu mekânlara verdiği önemi anlatmıştır.⁵⁵² Sekine Sultan Atabât şehirlerinden olan Kazımeyn’e girişlerini büyük bir sevinçle şu şekilde kaleme almıştır:

“Biraz yol gittiğimizde Abbas’ın oğlu geldi sonra Abbas’ın kendisi de geldi ve kubbe göründü dediler. Birden baktım, iki mübarek kubbe gördüm. Ne gördüğümü nasıl anlatayım! Ay desem yalan olur, nurdan iki kandil mi desem, ne diyeceğimi bilmiyorum. Allah herkese gelip kendi gözleriyle görmesini nasip eylesin. Özetle ziyaretgâhın etrafındaki kubbe görüldüğünde biraz şükrettim, biraz ağladım, biraz dua ettim.”⁵⁵³

Hac ziyaretini eda ettikten sonra tekrar Kazımeyn’e gelen Sekine Sultan, bu defa bu toprakları tekrar görmeme korkusuyla umutsuzluk içinde aşağıdaki satırları yazmıştır:

“Sabah kalktım özlem içinde mübarek haremi ziyaret ettim. Eve geldim, çay içtikten sonra son ziyareti yapmak üzere Hz. Abbas’ı (a.s) ziyaretle müşerref oldum. Bu son ziyaret idi. Oradan hangi

⁵⁴⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 109.

⁵⁴⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349-350.

⁵⁵⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 355, 390.

⁵⁵¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 129.

⁵⁵² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

⁵⁵³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 45.

halde ayrılıp eve geldiğimi nasıl anlatayım? ... Abdestimi tazeleyip İmam (a.s) türbesini ziyaretle müşerref oldum. Ziyareti gerçekleştirdim ama ne ziyaret, keşke ömrüm sona erseydi de İmam (a.s) civarında gerçek bir komşu olabilseydim. Bu kutsal yere tekrar gelme ümidim olmadığından ve şimdi günahla dolu bedenimle, yüzü kara ayrıldığımdan bu sözü sürekli tekrar ediyorum.”⁵⁵⁴

Atabât şehirlerinden olan ve Şiiler için kutsal ziyaret merkezlerinden olan Kerbela ve Necef’e girişleri esnasında ise Sekine Sultan bu mekânlara kavuşmasını büyük bir nimet olarak vasıflandırmış ve:

“Bu büyük nimetin şükrüyle dil takrirden aciz, kalem tahrirden aciz, şayet bin dilimiz olsa da bunun şükrünü yerine getiremeyiz. Bin elimiz olsa dahi kaleme alamayız. Allah duaları kabul eylesin... Artık kendi durumumu açıklayacak gücüm yok.”⁵⁵⁵

“Her ne kadar anlatmak istesem de aklım mübarek kubbesinin vasıflarını yazmaya yetmiyor. Akıllılar kitaplar yazmıştır. Ben kıt akıllı bu büyüklüğe yaraşır ne yazayım?”⁵⁵⁶

Mihrimah Hanım’ın üslubunun Sekine Sultan’ın üslubuna göre daha özet olduğunu belirtmiştik. Mihrimah Hanım, Necef şehrini “Necef-i eşref” olarak isimlendirmiş, “dört fersah uzaklıktan mübarek kubbesinin görüldüğünü” yazmış ve “Hazreti Sübhan’ın şükrünü yerine getirdik, öğleden sonra Necef’e girdik” dedikten sonra ziyaretnâme okuyucularıyla hizmetkarların tartışmaları nedeniyle o gün türbeye giremediklerini yazmıştır. Mihrimah Hanım bu kutsal yerlerde dualar okumuş ve “Bu ben miyim yoksa rüyada mıyım?” diyerek gerçekleştigiğine inanmadığı bu tecrübeye dair şaşkınlığını yazıya geçirmiştir.⁵⁵⁷ Mihrimah Hanım, Atabât şehirlerinin kalabalığından, dilenci ve ziyaretnâme okuyucularının çokluğundan ve bu nedenle zaman zaman ziyaretlerini eda etmekten geri kaldığından şikâyet etmiştir.⁵⁵⁸

Sekine Sultan da hac dönüşü tekrar geldiği Necef’te Emirü’l-mü’minin dediği Hz. Ali’nin türbesini ziyarete gittiğinde “maşallah o kadar çok kalabalık vardı ki türbeyle müşerref olmak için yol yoktu” demiştir.⁵⁵⁹

Her iki müellif Atabât topraklarında ikametleri süresince Osmanlı’ya veya bu toprakların başka bir ülke sınırları içerisinde bulunduğu dair hiçbir ibare kullanmamış ve hiçbir isimden bahsetmemiştir. Müelliflerin satır aralarında

⁵⁵⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 113.

⁵⁵⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁵⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁵⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 351

⁵⁵⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 351, 354.

⁵⁵⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 111.

geçirdikleri “Bugün İran topraklarının sonuna vardık”, “Acem tarafına hareket”,⁵⁶⁰ “bizden bilet istediler”, “eşyalarımızı aradılar”, “eşyalarımızı aramadılar”, “bu menzil sınırı”⁵⁶¹ gibi ifadelerden ancak başka bir ülke sınırlarına geçildiği anlaşılabilmektedir.

Sekine Sultan’ın, İran’ın Kirmanşah eyaletine bağlı Kerend şehrinde on dokuzuncu menzilde yazdığı notta, “bugün Acem topraklarının sonu ve Arap topraklarının başlangıcıdır” diye yazması belki de konuya dair kullanılan en belirgin ifadedir.⁵⁶² Ancak burada da Osmanlı devletinden değil bölgede çoğunlukta olan Arap nüfustan bahsedilmektedir. Sonrasında yirmi birinci menzilde yazdığı notunda “bugün Hânekîn’e gitmemiz gerekiyor. İki fersah yol boyunca tek tek kuleler yapmışlardı. Etrafını da çitlerle çevirmişlerdi. Birkaç tane de anıt vardı. Burasının Arap topraklarının başlangıcı olduğunu söylediler” demiş ve ülkesinden ayrılıp Osmanlı topraklarına geçişi esnasında aldığı “ilerliyorduk, yavaş yavaş içim sıkıldı, neden bu kadar içimin sıkıldığını bilmiyorum. Allah iyiye çıkarsın” notunda sıkıntısının nedeni ile veya ülkesinden ayrılıkla ilgili bir açıklama yapmamıştır, açıklama yapmaması konuyu çok önemli ya da gerekli görmediği şeklinde yorumlamak mümkündür.⁵⁶³

Sekine Sultan, Hânekîn şehrinde kendilerinin de oraya gelen tüm yolcular gibi indirildiklerini fakat kardeşinin Kirmanşahlı bir tanıdığından aldığı Hânekîn başkanına yazılmış izin belgesi okunduğunda, bunlara karışmayın bırakın gitsinler denildiğini aktarmıştır. Kendileri dışındaki tüm yolcuların “ceplerine kadar” arandığını, yakınında olan birinin üzerindeki tütünün alındığını anlatan Sekine Sultan, memurların tütününe el koydukları kişinin yanındaki bir kutu tatlıyı yiyip üzerine üç tümen de ceza kestiklerini de not düşmüştür.⁵⁶⁴

Sekine Sultan yine Hânekîn’de erkeklerden iki tümen, kadınlardan beş kıran, yayalardan hiç para alınmadan “tezkire” yani geçiş bileti verildiğini yazmıştır.⁵⁶⁵ Bağdat’a yaklaştıklarında Bağdat’ta eşyalarının indirilerek aranacağını duymuş ve Hânekîn başkanına mektup yazan Mîrzâ Abdilhâlik’e dua ederek “Bağdat’ta da

⁵⁶⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 121; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

⁵⁶¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 400.

⁵⁶² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁶³ **A.y.**

⁵⁶⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 43.

⁵⁶⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 44-45.

umarım bize karışmazlar” demiştir.⁵⁶⁶ Musayyib kasabasına geldiklerinde “geldiler biletleri aldılar, yırttılar ve geri verdiler” demiştir.⁵⁶⁷

Mihrimah Hanım, Şehrivân menzilinde bir bağda kiracı olan bir Arap’tan bahsederken çok iyi “Türkçe” ve “Farsça” biliyordu demiş ve burada Türkçe sadece bir dil olarak konu edilmiştir⁵⁶⁸, yine müellif “Arabistan toprağı” tabirini Cidde’de gemi beklerken havanın durumunu anlatırken kullanmıştır.⁵⁶⁹ Sekine Sultan, Halep’te kat ettikleri yolları anlatırken, “yarım fersah yol boyunca sorun yoktu sonra kayalıklara vardık. Buranın kayalıkları ile İran’ın kayalıkları birbirinden farklı” ifadelerine yer vermiştir.⁵⁷⁰ “Ne büyük şehir” dediği İskenderun’u anlatmış ve “ne mutlu Cebel yolundan gidenlere” diyerek “bugün tekrar bilet parası aldılar. Dün bir defa aldılar, bugün tekrar aldılar.” demiştir.⁵⁷¹ İki müellifin bu ifadelerinde İran toprakları dışında oldukları anlaşılmakla birlikte Osmanlı Devleti’nin adı yine hiçbir şekilde anılmamaktadır.

Samarra’da ziyaretlerini gerçekleştiren Sekine Sultan öğlen eve gelmiş ne yemek yiyebilmiş ne de uyuyabilmiştir, bunun üzerine “ne uyuyabiliyorum ne de yemek yiyebiliyorum boşuna bu Arap “havuzunun” ortasında oturmaktayım” diyerek buradaki Arapların varlığından bahsetmiştir.⁵⁷² Yine Kazımeyn’de çok sıkıldığı bir gün abisine “bizi ne zaman göndereceksin? Daha ne kadar Arabistan sıcaklarına katlanacağız?” diye şikâyet ederken bu toprakların İran toprağı olmadığını örtük olarak ifade etmiştir.⁵⁷³

Aynı güzergâhı izleyen Mihrimah Hanım da Hânekîn’e gelmiş ve önce bir kervansayara gitmiş fakat münasip olmadığından geri dönerek bir nehir kenarında konaklamıştır⁵⁷⁴ Biletlerini hareket sırasında önlerinin kesilmemesi için burada vermişlerdir.⁵⁷⁵ Kirmanşah eyaletine bağlı Ser-i Pol-i Zehâb’a geldiklerinde üç pare

⁵⁶⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁶⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁶⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

⁵⁶⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 376.

⁵⁷⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 71.

⁵⁷¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 73.

⁵⁷² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁷³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 121.

⁵⁷⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 347.

⁵⁷⁵ **A.y.**

topun hazırlandığını ve topçunun hazırda beklediğini yazmıştır.⁵⁷⁶ İran nayiplerinden olan Ali Muradhân, kendilerine Hânekîn'e gelene kadar eşlik etmiştir.⁵⁷⁷

Maliyeti yüksek ve belli bir miktarın üzerinde mal veya paraya sahip olan kişilere farz kılınan bu ibadeti yerine getirmek için yola çıkan hacılar her dönemde hırsızlar için bir hedef olmuşlardır. Hacı kabilelerinin güvenliği hem organizasyonu gerçekleştiren ülkeler hem de yurttaşları bu yolculuğa çıkan ülkeler için önemli bir konu olmuştur. Bu durum her iki müellifin anlatılarında da son derece belirgin olarak öne çıkmış ve hırsızlar, müelliflerin “korkulu rüyaları” olmuştur. Müellifler zaman zaman şahit oldukları veya duydukları hırsızlık, öldürme olaylarını aktarmıştır. Aynı zamanda kervanın güvenliğinden sorumlu veya yakınlarında olan olaylara müdahil olan askerlerden ve görevlilerden bahsetmişler ve böylece kervan içerisinde hacıların kendi güvenliklerini sağladıkları gibi görevlilerin de bulunduğu bilgisini vermişlerdir.

Sekine Sultan, Kazımeyn'den Kerbela'ya giderken kendilerine askerlerin eşlik ettiğini ve hırsızlıklarıyla meşhur Anize kabilesinden iki Arap'ı tutukladıklarını yazmıştır.⁵⁷⁸ Mihrimah Hanım da Necef'ten Kerbela'ya giderken “göz gözü görmeyen”, “korkunç” yoldan kervansaraya gittiklerinde kendileriyle olan kahveci ve mahfe taşıyıcısının kaybolduğunu, bunların beraberlerinde olan iki asker tarafından arandığını ve sabaha doğru bulunduğunu yazmıştır.⁵⁷⁹

Mihrimah Hanım, Hac Emirinden ve Cebel yolundan gidecekleri esnada “Padişah-i Cebel” dediği iki unvandan bahsetmektedir.⁵⁸⁰ Kerbela şehrinde “Ayn-ı Saîd” denilen yerde Hac Emiri Abdurrahman'ın su alınacak noktaya bayrak diktiğini anlatarak Cebel padişahı Emir Muhammedhân hakkında oldukça geniş bir açıklamaya yer vermiştir. Cebel Padişahının hacılar arasına gelip onları ziyaret ettiğini yazmış ve:

“atını altın eğerle süslemişlerdi. Sarı bir Gucerat hırkası da giyinmişti. Bütün köleleri (emrindekiler) tam donanımlı olarak çadırın kapısına geldiler ve içeride oturdular. İkramlar sunuldu, kendisi çadırın ortasında oturmuştu. Onun bütün hizmetkarları içeride oturmuştu. Bir Acem geleneği olan hizmetçi hizmet ettiğinin yanında oturmamalı gibi kurallar yok. Beş pare topu var. Çalışanları için işyerinde her gece birkaç deve kesiyor.”⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 348.

⁵⁷⁷ **A.y.**

⁵⁷⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁷⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 353.

⁵⁸⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

⁵⁸¹ **A.y.**

Müellifler bu şehirlere geldiklerinde kendileri için ev kiralayarak, kervansaraylarda kalarak veya bağlarda çadır kurarak konaklamışlardır.⁵⁸² Her iki müellif için konaklama ve kaldıkları evler son derece önemli olmuş bundan dolayı konuya ayrıntılı olarak değinmişlerdir. Sekine Sultan gittikleri her menzilde kendileri için tutulan evlerden bahsetmiş ve evlerin kime ait olduğu, genişliği veya darlığı gibi pek çok özelliği hakkında bilgi vermiştir.⁵⁸³ Mihrimah Hanım daha çok bağlarda konaklamıştır.⁵⁸⁴ Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım, kaldıkları meskenlerin yanı sıra yakınlarına ve akrabalarına misafirliğe gitmiş ve bu misafirlikten, yiyip içtiklerinden konuştuklarına kadar pek çok konuyu seyahatnâmelerine taşımışlardır.⁵⁸⁵

Mihrimah Hanım, Necef'te Kiliddar ailesinin torunlarından olan şehzade Muhammed Veli Mirza⁵⁸⁶ ile görüşmüştür.⁵⁸⁷ Sekine Sultan abisinin eşinin akrabalarıyla Kazımeyn'de buluşmuş ve onlarla beraber evlerine gitmiştir. Daha sonra beraber türbe ziyaretlerine gitmişlerdir.⁵⁸⁸ Yine Necef'e vardıklarında Seyyide Hanımın amcasının oğlu diyerek nispetini belli ettiği Hacı Seyyid Muhammed Ali'nin evinde misafir olarak konaklamışlar ve burada ihtiyaçlarını gidermişlerdir.⁵⁸⁹ Türbelerde zaman geçirerek buralarda yakınları ve akrabalarıyla görüşmüşlerdir.⁵⁹⁰ Sekine Sultan da Mihrimah Hanım da Atabât'ta gittikleri menzillerde görüştükleri yakınlarından isim vererek bahsetmişlerdir. Müelliflerin aktardıklarından, burada çok sayıda İranlının bulunduğu ve kendilerine ait bir sosyal hayatın olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹¹

Sekine Sultan, gidiş yolunda henüz İran sınırları içinde olduğu yedinci menzilde yazdığı notunda “bugün kumaş yüklü çok fazla deve Bağdat'tan gelip

⁵⁸² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349-353.

⁵⁸³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 39, 108.

⁵⁸⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 48; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

⁵⁸⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 47-48.

⁵⁸⁶ Mihrimah Hanım'ın şehzade Muhammed Veli Mirza diye andığı kişi Kaçarlar Dönemi ikinci padişahı olan Feth Ali Şah'ın oğludur. Kendisi de müstakil bir hac seyahatnâmesi yazmış ve eseri Caferiyan tarafından hazırlanan bu mecmua içerisinde yayınlanmıştır. Bkz.: Muhammed Veli Mirza Kaçar, (nşr. Resul Caferiyan), **Sefernâme-yi Mekke, Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî** içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahran, 2011, C. I, Tahran, 2011.

⁵⁸⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 352.

⁵⁸⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 46.

⁵⁸⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 121.

⁵⁹¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

Tahran'a gidiyordu. Çok fazla yolcu da ziyaretten geri dönüyordu" demiş ve Osmanlı ile İran arasındaki ticarete dair bir izlenim aktarmıştır.⁵⁹²

Osmanlı ile İran arasında Atabât şehirlerinin konumuyla ilgili sorunlardan bir tanesi de İranlıların ölümlerini Atabât şehirlerine getirip burada gömmeleri meselesidir. Sekine Sultan hac dönüşü geldiği Kerbela'da aldığı notta Hacı Ağa dediği birinin annesinin cenazesini getirmek için Hânekîn'e gittiğini on iki gün süren bir yolculuk sonucu cenazeyi getirdiklerini yazmıştır.⁵⁹³ Sekine Sultan, Atabât şehirlerinde buralarda ölmek ve bu mübarek zatların komşusu olma isteğini yazmıştır.⁵⁹⁴ Bu sözler zairlerin burada ölme ve gömülme isteğinin ne kadar güçlü olduğunun bir kanıtıdır.

Müellifler bu kutsal ve önemli dini merkezlere yolculukları esnasında gerçekleştirdikleri ziyaretleri anlatırken aynı zamanda bu dönemde yapılan ziyaretlerin nasıl gerçekleştirildiği hakkında bizlere bilgi vermektedirler. Mihrimah Hanım, Kûfe mescidini ziyarete gitmiş, burada on iki makamda namaz kıldığını belirtmiştir. Aynı yeri on dokuz yıl sonra ziyaret eden Sekine Sultan da burada her makamdaki namazı kıldığını belirtmiştir.⁵⁹⁵ Türbe ziyaretleri esnasında ziyaretnâme okuduklarından sık sık bahsetmişlerdir. Sekine Sultan, Kerbela'da Hüddâm Hazret ismindeki kişinin ziyaretnâme okuyucusu olduğunu söylemiştir. Bu söylemden ziyaretnâme okuyuculuğunun bir meslek olarak da icra edildiğini çıkarmak mümkündür.⁵⁹⁶ Mihrimah Hanım ziyaretnâmeyi kendisi okumuştur.⁵⁹⁷ Yine Şii gelenekte kabir ve türbe ziyaretlerinde bahsi geçen bir konu da türbe ve kabirlerin öpülmesidir.⁵⁹⁸ Mihrimah Hanım, Kerbela'da Hz. Abbas'ın haremünde "Hareme girdim; o kadar çok öptüm ki artık ziyaretnâme okumaya gücüm kalmadı" demektedir.⁵⁹⁹

Müellifler, Atabât şehirlerini ilk defa gördükleri veya çok aşina olmadıkları şehirler gibi aktarmamış, anlatılarında bu toprakların yabancıları olduklarına dair bir ifade kullanmamışlardır. Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan'ın aktardıklarından burada yaşayan İranlıların kendilerine ait yerleşik bir düzeni olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 109.

⁵⁹⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, C.VII, s. 113.

⁵⁹⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 352; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁹⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

⁵⁹⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

⁵⁹⁸ Altay, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁹⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 51.

Bu yerleşik düzen içerisinde Atabât ziyaretine gelen hacılar veya ziyaretçiler için ayrıca bir düzen kurulmuş gibidir. Sekine Sultan, Seyyid Hâşim'in abisinin Kazımeyn'e grup grup gelen ziyaretçileri karşılamak üzere kardeşlerini gönderdiğini söyleyerek kendisinin de ihtiramdan dolayı onunla Kazımeyn'e gideceğini söylemiştir.⁶⁰⁰

4.3. Haremeyn Ziyaretleri

Kutsal mekân ziyaretlerini ihtiva eden hac ziyaretleri sadece İslam dininin değil diğer pek çok dinin de ortak bir pratiğidir. İslam dininde ise bu ibadetin geçmişi insanın atası olan Hz. Adem'e dayandırılmakta ve Kâbe'nin ilk defa Hz. Adem ve meleklerle inşa ettirildiği bildirilmektedir.⁶⁰¹ Bakara suresinin 127. ayetinin de işaret ettiği üzere Kâbe'nin temelleri üzerinde yeniden inşa edilmesi, bu kutsal yapının kadimliği hakkında bilgi vericidir. Hz. Peygamber döneminde putperestler tarafından zaten ifa edilen "hac" ziyareti İslamın şekillendirmesiyle Müslümanlara farz kılınmıştır.⁶⁰²

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım pek çok Müslüman gibi İslam dinin bir emri olan bu ibadeti eda etmek için yola koyulmuştur. Müellifler zorlu bir yolculuk sonrasında geldikleri kutsal topraklarda yaptıkları ibadetleri, kaldıkları evleri, doğa tasvirlerini, çarşı-pazarda gördüklerini, duygularını yazıya geçirerek buradaki tanıklıklarını ve izlenimlerini telif etmişlerdir. Sekine Sultan, Mekke'nin merkezine varana kadar beraberinde bulunan bütün hacılarla beraber yol boyu "lebbeyk" diyerek yol aldıklarını, kendisinin bazen dua ettiğini bazen ağladığını yazarak kavuşma iştiaak ve coşkusu betimlemiştir.⁶⁰³ Mihrimah Hanım 2 Zilhiccetülharâm 1297, Cumartesi (5 Kasım 1880) gece yarısı ihrama girdiğini, beraberlerindeki çalışanların "Akîk vadisinde Molla Hacı Bey'in damadının öğrettiği gibi ihrama" girdiğini ve üç gün boyunca ihramlı kaldıklarını ilk tecrübe olarak paylaşmıştır.⁶⁰⁴ Medine'ye ise 9 Muharrem 1297 (23 Aralık 1879)'de varmışlardır. Mihrimah Hanım yeşil kubbeden

⁶⁰⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁰¹ Abdülkerim Özaydın, "Hac", **DİA**, İstanbul, 1996, C.XIV, s. 386.

⁶⁰² Hac ibadeti "el-Hacc" suresinde 22/27-29 ayetlerinde ayrıntılı olarak Müslümanlara farz kılınmış ve edası hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bkz.: Ögüt, **a.g.m.**, s. 397.

⁶⁰³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁰⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 359.

bahsederek 21 saat mahfede kaldıkları zorlu bir yolculuk sonrası vardıkları Medine'ye kavuşmanın sevincini seyahatnâmesinin okuyucularıyla paylaşmıştır.⁶⁰⁵

Bu topraklarda bulunmanın mutluluğunu yaşayan müellifler ayrılırken bir daha burayı göremeyeceklerine dair korku ve hüznelerini not almışlardır. Sekine Sultan, Mekke'de Hz. Hatice'nin kabrini son defa ziyaret edememenin üzüntüsünü yazarken Kerbela'dan ayrıldığı son geceyi ve uzaktan onu selamlamasını hatırlamış ve “Kerbela'yı ölmez sağ kalırsam tekrar ziyaret ederim ama Beytullah-ı Kerim artık nasip olmayacak” diyerek tekrar gelemeyecek olmanın verdiği üzüntüsünü kaleme almıştır.⁶⁰⁶

Mihrimah Hanım, Zemzem Kuyusuna birini gönderip zemzem suyu getirtmiş ve Kâbe'yi ziyaret etmek için bu zemzem suyuyla “ziyaret guslü” denilen gusül abdestini almıştır.⁶⁰⁷ Her iki müellif de günlük rutinlerine dair aktardıkları bilgiler arasında aldıkları gusül abdestini eklemeyi ihmal etmemişlerdir.

Mihrimah Hanım, Mekke'ye geldiği ilk gün tavaftan sonra Sâfa ve Merve arasında sa'y yapmış, bundan sonra bir gün boyunca yorgunluk ve sıcaktan dolayı “baygın gibi” yatmıştır. Tüm güçlüklerle rağmen sabah akşam Kâbe'yi ziyaret etmiş ve Kâbe'de yaptığı tavafları aktarmıştır.⁶⁰⁸ Sekizinci Cuma sabahı tekrar gusül almış, Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Arafat'a gitmiş ve öğleyi Arafat'ta geçirmiştir.⁶⁰⁹ Sekine Sultan ise Mekke'ye geldiğinde ilk olarak umre yapmış, Sâfa ve Merve sa'yini yaparak ibadetlerinin kabul edilmesi için Allah'a dualar etmiştir.⁶¹⁰ Sekine Sultan'ın Kâbe ile ilgili aktardığı ilk izlenimi ise “Mescid-i Haram”ın etrafının “Allah'ın evi” (Kâbe)'ni görmeyi güçleştirecek kadar büyük olduğu bilgisidir. Bunu aktardıktan sonra Mescid-i Haramı daha fazla tavsif edemeyeceğini söyleyerek “Allah burasının nasıl olduğunu görmenizi size nasip etsin” diye dua etmiştir.⁶¹¹

Mihrimah Hanım geceyi Meş'ar-i Haram'de geçirerek sonraki sabah Mina'ya gitmiştir. Mina sonrası Remy-i cimâr ibadetini eda ettikten sonra kurban kesmiş; böylece hacı olmuştur. Sekine Sultan ise iki defa Mina'ya gitmiştir; Mina'dan sonra

⁶⁰⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 365-366.

⁶⁰⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 93.

⁶⁰⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

⁶⁰⁸ **A.y.**

⁶⁰⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360-361.

⁶¹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86.

⁶¹¹ **A.y.**

Arafat’a geçmiş tekrar Mina’ya gelmiş ve burada kurban keserek hacı olmuştur.⁶¹² Sekine Sultan, Arafat yolculuklarını anlatırken çok kalabalık olduğunu ve bundan dolayı geç kaldıklarını aktarmıştır.⁶¹³ Kendisi Mina sonrası geçtiği Arafat ile ilgili izlenimlerini ayrıntılı ve güzel bir üslupla şu şekilde kaleme almıştır:

“Allah böyle bir manzarayı tüm dostlara nasip eylesin. Göz gördüğünce insan, çadır ve deve görüyor. Çadırları kurdular. Sıcaklığın şiddetinden bir sinek bile yok. Bu sahralarda Harun Reşid’in eşi Zübeyde’nin yaptığı söylenen bir çeşme (su kanalı) var... Şamlı, Mısırlı, Arap, Acem bütün hacılar yola düştüler...

Şamlı ve Mısırlı hacılar sürekli ateş ediyor ve beraberlerinde çok sayıda meşale vardı. Bu Arafat sahrasını şimdiye kadar görmediğim kadar meşalelerle aydınlatmışlardı. Meş’ar-i Haram’a kadar bu aydınlıkta geldik.”⁶¹⁴

Mihrimah Hanım, Mina sonrası Mekke’ye gelmiş ve hac tavafı ile Şii-Caferi fıkihta vacip olan “nisa tavafını” yerine getirmiştir.⁶¹⁵ Sekine Sultan ise sabah namazını kıldıktan sonra gusül abdesti almış ve temettü haccı için yedi şaft ve yedi defa sa’y yapmış sonra nisa tavafının namazlarını kılarak yedi şaftı yerine getirmiştir.⁶¹⁶ Her iki müellif de Mescid-i Hayf’ta⁶¹⁷ (Mescid-i Şems) namaz kılmışlardır. Mihrimah Hanım, Hz. Peygamber’in amcası Ebu Talib, eşi “Hz. Hatice-i Kübra”, dedesi Abdülmüttalib, atası Abdumenaf ve annesi Hz. Amine’nin kabirlerini ziyaret etmiştir.⁶¹⁸ Sekine Sultan da kapısı kapalı olan Ebu Talib’in kabri dışındaki kabirleri ziyaret etmiştir.⁶¹⁹ Daha sonra Mescid-i Şecere’ye varmış ve burada sabah namazını kılmıştır. Bundan sonra Medine’ye giriş yapmış ve Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret edip ravza ve ziyaretnâme okuduktan sonra Bakî‘ Mezarlığını ziyaret etmiştir.⁶²⁰

Mihrimah Hanım, Uhud dağında Hz. Hamza’nın, mübarek dişinin bulunduğu yeri, bu yerin yukarıdaki şehitleri ziyaret etmiştir.⁶²¹ Burada mihrabı olan bir

⁶¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 88.

⁶¹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87.

⁶¹⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87.

⁶¹⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361. Nisa tavafı için bkz.: Mehmet Keskin, Caferi İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 379.

⁶¹⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 88.

⁶¹⁷ Sekine Sultan mescidin adını Mescid-i Şems olarak vermiş ve “Mescid-i Hâyf da denilmektedir” demiştir. Bkz.: Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87.

⁶¹⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361.

⁶¹⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361.

⁶²⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

⁶²¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 367.

caminin yanında taşlar arasında bir ağacın bulunduğunu ve aynı yerde Hz. Peygamber’e sürekli “hatim” indirildiği söylenmiştir. Dağın zirvesine kadar çıkmış ve orayı da ziyaret etmişlerdir. Babürrahman’dan hareme giren Mihrimah Hanım burada Hz. Peygamber ve arkadaşları için ziyaretnâme okumuş, tövbe sütununun yanına gelerek namaz kılmış ve sütun duasını okumuştur.⁶²² Yine Cebrail kapısından hareme girmiş, ziyaretten sonra “Beytülazhân”’a girmiş ve “ravza” okumuştur.⁶²³ Dört imamın türbesinin arkasında bulunan Ahmet Ahsâî’nin kabrini ziyaret etmiş, önce Bakî mezarlığının arkasında Şeyh Ebu Sadîd’in defnedildiği yerde sonra Hz. Hasan’ın türbesinde olmak üzere iki defa Hz. Ali’nin annesi Fatıma Bint Esed’i ziyaret etmiştir.⁶²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın kabrini ziyaret etmiştir. Hz. Peygamber’in haremine yaptığı sayısız ziyaretler esnasında pek çok defa namaz kıldığını ifade etmesine rağmen yer ismi vermemiş fakat Ravza’da bulunan sekiz sütundan biri olan tövbe sütunu yanında kıldığı namazı özellikle yer bildirerek yazmayı tercih etmiştir.⁶²⁵

Müellifler Mekke ve Medine’deki kutsal mekanları ziyaretleri boyunca Hz. Aişe veya Hz. Ömer gibi Şiilerin mesafeli oldukları isimleri anmamış sadece Mihrimah Hanım, Medine’den ayrıldığı son gün kaydettiği, her gün düzenli olarak Hz. Peygamber ve kızı Hz. Fatıma’nın türbesini ziyaret ettiğine dair notunda; aynı zamanda Hz. Peygamberin mahmelini ve Hz. Aişe’nin mahmelini de ziyaret ettiğini aktarırken “Aişe” ismini anmıştır.⁶²⁶ Müellifin sadece “götürülen Aişe’nin mahmelini de ziyaret ettim” diyerek kısaca bahsettiği hadise ise uzun bir geçmişe sahip bir gelenektir. Bu geleneğe göre hac yolculuğuna çıkılırken ve geri dönüşte yapılan törenlerde, kervanın yola çıkışı esnasında üzerinde Hz. Aişe’nin tahtirevanında bulunduğu kabul edilen süslenmiş bir devenin dolaştırılmasıdır.⁶²⁷

⁶²² A.y.

⁶²³ A.y.

⁶²⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 367. Hz. Peygamber, dedesinin vefatından sonra yanlarında kaldığı amcasının eşi hakkında “Fatıma Bint-i Esed benim ikinci annemdir.” demiştir. Bkz.: Mustafa Fayda, “Cennetü’l-Bakî”, **DİA**, İstanbul, 1993, C.VII, s. 387.

⁶²⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, C.IV, s.368. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nebi Bozkurt, “Ravza-i Mutahhara”, **DİA**, İstanbul, 2007, C.XXXIV, s. 475.

⁶²⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369.

⁶²⁷ Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 39-43. Bu Hz. Aişe’nin mahmeli hakkında Caferiyan da “Aişe’nin mahfe”sini süslenmiş bir devenin Şam’da dolaştırıldığını bu deve üzerinde bulunan Mahmelin Aişe’nin mahmeli olarak anıldığını ve hacıların Şam’dan bu devenin de bulunduğu bir kafilayla yola çıktığını aktarmıştır. Bkz.: **Çehârdeh Sefernâme**, s. 27.

Sekine Sultan Mekke'den Medine'ye gelene kadar hastalanmış ve yol boyunca tuttuğu notlarda bu hastalıktan şikâyetini yazıya geçirmiştir. Medine'ye ulaştığında “buradaki durumu ve Mübarek türbeyi ziyaretine dair duygularını yazacak kadar iyi değilim” demiş ve notlarını son derece kısa tutmuştur. Hz. Peygamber'in kabrini ve “beyaz” olan dört imamın kabrini ziyaret etmiştir.⁶²⁸ Sekine Sultan “Sıddıkîye-i Tâhire” dediği Hz. Fatıma'nın ve “Dört Garip İmam” dediği Şiilerin Bakî mezarlığında yatan dört imamının kabrini ziyaret etmiştir.⁶²⁹ Sekine Sultan bu ziyaretlerini yazdıktan sonra “yeri (kabri) tam belli olmayan Hz. Fatıma'ya (Hz. Sıddika) ve çok garip olan bu imamlara kurban olayım” diyerek duygularını yazıya geçirmiştir.⁶³⁰

Her iki müellif Medine'de kaldıkları süre boyunca mezhep farklılığından ve diğer milletlerden olan kişilerle yaşadıkları sorun ve şikâyetlerinden bahsetmişlerdir. İki farklı mezhep olan Sünnilik ve Şiilik arasındaki ilişki ve çatışma nedenleri geniş bir konu olup çalışmamızın odak noktası olmadığından biz burada sadece Şii mezhebine müntesip iki İranlı kadın hacının seyahatnâmelerinde bu ayrımı nasıl gördüklerini ve metinlerine nasıl yansıttıklarını⁶³¹ aktarmakla yetineceğiz.

Mihrimah Hanım, Medine'de kaldığı son gün aldığı notunda her gece düzenli olarak “mübarek harem” dediği Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettiğini ancak “bu gece geçenlerde olduğu gibi Acem hacıların saat dörde kadar mübarek korkuluklara yaklaşmalarına izin vermiyorlar.” diyerek kendilerine yani Acemlere farklı muamele edildiğine dair şikâyetini yazıya geçirmiştir.⁶³² Arefe günü Arafat'a gitmenin Sünniler arasında yaygın olduğunu söylemiş ve Sünniler Arafat'a gittiğinden dolayı kendisinin gönlünce Hacerülesved'i öptüğünü aktarmıştır.⁶³³

“Her türlü zahmete rağmen sabah akşam günde iki defa haremle müşerref oluyorduk. Her defa üç tavaf, iki tavaf yerine getiriyorduk. Arafat tarafında sekizinci Cuma gecesinin arefe olduğu Sünniler arasında yayılmış. Elhamdülillah hepsi göçüp Mina'ya gitmiş. Mübarek Cuma harem boştu... ve gönlümüzce Hacerülesved'i öptük”⁶³⁴

⁶²⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 98.

⁶²⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 99.

⁶³⁰ **A.y.**

⁶³¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360-361.

⁶³² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369.

⁶³³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

⁶³⁴ **A.y.**

Bu sözlerini yazan müellif meş‘ar-i Haram’a gittiklerinde Sünnilerin burada olmadığını Mina’da olduklarını yazmıştır.⁶³⁵

Sekine Sultan’ın “burada Gadir (Gadîr-i Hum) bayramını, bayram olarak kabul etmiyorlar” diyerek kendileri için çok önemli olan bu bayramın Mekke’de kutlanmadığını vurgulaması da mezhep farklılığından kaynaklanan bir vurgudur.⁶³⁶

Mihrimah Hanım, “katledilme günü” dediği Aşura günü Medine’ye varışı esnasında Mescid-i Şecere’de namaz kılmış, bir süre yol aldıktan sonra:

“Karşılama geldiler, binmek için at getirmişler, askerlerin hepsi askeri düzen içinde durmuş müzik çalıyorlardı. Araplar kendi sözleriyle “huse” yapıyorlar, zılgıt çekiyorlardı. Bu gece Âşûrâ olduğundan böyle bir şey hiç yaraşır değil. Hüsâmüsâltâne’nin bu geceye yakışmayan bu işi bırakınız demesi yerinde olurdu.”⁶³⁷

Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan’ın aktardığı bu tören kervanları karşılamak üzere yapılan bir rutin olup özellikle Âşûrâya karşı yapılan muhalif bir eylem olmadığı anlaşılmaktadır.

Sekine Sultan, Medine’de Hz. Fatıma ve “dört Garip İmam” dediği Bakî‘ Mezarlığında bulunan dört imamı ziyaret etmiş ve “kurban olayım ne kadar garipler” diyerek şöyle devam etmiştir:

“Gündüzleri güneşin batmasına bir saat kala kapıyı kapatıp kimsenin içeri girmesine izin vermiyorlar. Işık veya aydınlatacak bir şey de yok. Sabah, öğlen kapıyı açıyorlar, kapısını tek tarafta açıyorlar, halk güçlkle ziyaret ediyor.”⁶³⁸

Yukarıda da değinildiği üzere iki müellif gerek Atabât şehirlerini gerekse Haremeyn’e hâkim devlet olarak Osmanlı’dan hiç bahsetmemektedirler. Bu tavrın Haremeyn’de bulundukları süreci anlatırken de sürdürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte Haremeyn’e giriş, Mekke ve Medine arasındaki yolculuk ve Haremeyn’den ayrılış esnasında gümrüklerden geçerken Osmanlı devletinin sınır kurallarına riayet etmek durumunda kaldıkları için bu hususa dair ayrıntılara yer vermişlerdir. Sekine Sultan geldiği Cidde’de ihrama girişini, yüklerinin indirilişini anlattıktan sonra bu “Cidde’de kaç yerde bilet almak gerektiğini ve kaç defa para ödemek gerektiğini nasıl

⁶³⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361

⁶³⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91.

⁶³⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

⁶³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 99.

anlatayım. Bütün paraları aldıktan sonra yüklerin gümrüğe gitmesi gerekli dediler...” derken çok açık olmasa da başka bir devletin organizasyonundan bahsetmektedir. Bir sonraki gün Sekine Sultan aldığı notla bu gümrük konusuna açıklık getirerek konunun devamını anlatmış ve hacılar için sorun oluşturan gümrük konusunda şunları yazmıştır:⁶³⁹

“Dün gece ulaşan ve iskelenin girişinde el konulan yükleri sabah gümrüğe götürdüler, paralarını alarak geri getirdiler. Eşyaları açtıklarında elbise bohçamın açıldığını gördüm. Elbisem nerde dedim, diğer bütün kıyafetlerin ve bohçaların açıldığını gördüm. Güzel elbiselerimin hepsini banyo malzemelerimle götürmüşler ve kötü olanları da bırakmışlar. Artık akkâmlar mı götürmüş ya da gümrükte mi götürülmüşler Allah bilir”⁶⁴⁰

Mihrimah Hanım, Râbiğ durağından bahsederken bu durakta çok fazla hurmalık ile bir kalenin bulunduğunu aktardıktan sonra “asker menzil”i dediği; anlaşıldığı kadarıyla askeri bir yapıdan bahsetmiştir. Bu kaleye bayrak asıldığını ve birkaç pare topun bu kalede bulunduğunu yazmıştır.⁶⁴¹ Sekine Sultan ise “bugün Türk bir adam bizim rehberlerimizle kavga etti, neredeyse iki kişiyi öldürecekti. Çok kötü sıfatlı bir Türk’tü.” cümlelerini not etmiştir.⁶⁴² Bu ve benzer aktarımlarda birkaç defa Türk ismi geçmiş fakat bunlar ne bir ülke ne de milletin varlığının göstergesi olarak kullanılmıştır. Sekine Sultan, Irak’ın Ane şehrinden geçerken çok güzel doğa manzarası tasvirinden sonra Haniyye menziline raiyyetin (halkın) oturduğu ve birkaç askerin bulunduğu bir kaleden bahsetmiştir. Ardından gelen bir kafileden şu şekilde bahsetmiştir:

“Hacı Mecid’in kfilesinde iki yüz kişi var. Elli çift mahfe, iki çift tahtı revan ve Türklere ait bir mahfe var. Ama çok makbul bir mahfe. Ata binen bir kadın da var, galiba Türklerden.”⁶⁴³

Müellifler Atabât’ta olduğu gibi Mekke ve Medine’de de İranlılara ait çok canlı bir sosyal hayattan bahsetmişlerdir. Burada görüştükleri kişilere, tuttukları evlere ve kaldıkları mekânlara ayrıntılı olarak değinmişlerdir.⁶⁴⁴ Ayrıca buralarda bulunan çok sayıda İranlıdan isim vererek bahsetmişlerdir:⁶⁴⁵

⁶³⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 83.

⁶⁴⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 84.

⁶⁴¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 363.

⁶⁴² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 55, 70.

⁶⁴³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 61.

⁶⁴⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86, 90, 91, 94.

⁶⁴⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 368; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 90.

“Şiraz’dan gelenler Hazreti Vâlâ Hacı Işık Ağası Bâşı’nın ailesi çıktı. Bugün geldiğini zikretti. İkinci ise Abdülhüseyin Hân Sertip’in ailesinden olan Nevvab bacı Şirazlı hacılarla geldi. Bizim için kiraladıkları evde hizmetçi için yer yoktu. Baktık ve Şerif Mehdi isimli eski şerife ait olan evle yer değiştirdik.”⁶⁴⁶

Sekine Sultan Mekke’ye geldiği ilk gün burada bulunan çarşıya gitmiş ve çok kalabalık olduğunu notlarına eklemiştir.⁶⁴⁷ Mihrimah Hanım, on birinci ve on ikinci gecelerde Şamlı ve Mısırlı hacıların çok güzel bir ateş gösterisi sunduklarını “dağa barut dökmüşlerdi; çok güzel yanıyordu. Üç saat belki daha fazla ateş gösterisi sürdü” şeklinde aktarmıştır.⁶⁴⁸ Mihrimah Hanım’ın bahsettiği bu ateş gösterisinden Sekine Sultan da bahsetmiş ve Mina’da yaptığı remy-i cimârdan dolayı yorgun olduğunu ve kendisinin ateş gösterisini izlemeye gitmediğini fakat Hacı Âleviye dediği bir kadının bu gösteriyi izlemeye gittiğini yazmıştır.⁶⁴⁹ İki müellif on dokuz yıl arayla ziyaret ettikleri Mekke’de bu ateş gösterisiyle ilgili benzer aktarımlarda bulunmuş ve böylelikle bu eğlencenin uzun soluklu olduğu bilgisini aktarmışlardır.

Sekine Sultan yaptığı ziyaretler sonrasında akşam eve vardığında “Mekke Şerifi’nin askerlerinin müzik çalma vaktiydi. Sabah akşam, günde iki defa hem de ne mükemmel çalıyorlar” diyerek aktardığı notunda Mekke Şerifinin askerlerinin o dönemde müzik çaldığına tanıklık ettiğini aktarmıştır.⁶⁵⁰ Bu aktarımı yapan müellif gelişlerini izlediği Şam ve Mısır kervanlarını daha da tafsilatlandırarak aktarmıştır:

“Perşembe 26 Zilhicce, Mekke-i Muazzam’da: Sabah ezan saatinde uyandım, ziyaret için gusül aldım, Beytullah’la müşerref oldum. Namaz ve tavaflı yaptım, hacı ve kardeşim Mescid-i haramın yanına gelip mahmeli izleyin dediler. Dergâhın yanına geldik. Mahmelin gelmek üzere olduğunu gördüm, asker iki tarafa dizilmiş, izleyici halk toplanmıştı. Beni yüksek bir merdivene çıkardılar, iyice izledim. Önce Şam kervanını sonra Mısır kervanını müzik ve altın donanmayla hareket ettirdiler, çok fazla asker ve birkaç paşa vardı. Yeşil bayraklı Şam kervanını ve kırmızı bayraklı Mısır kervanını izledikten sonra Beytullahı ziyaret edip eve döndüm.”⁶⁵¹

⁶⁴⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

⁶⁴⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁴⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 361.

⁶⁴⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁵⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁵¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 94. Sekine Sultan’ın satırlarına taşıdığı ve büyük bir beğeni ile aktardığı tören Surre alayıdır. Hicaz bölgesinin 923’te (1517) Osmanlı’nın yönetimine girmesiyle hediye manasına gelen Surre düzenli olarak gönderilmiştir. İstanbul’dan törenle uğurlanan kabile Şam ve Mısır kervanlarıyla Haremayn’e ulaşır ve orada özel bir tören düzenlenirdi. Son derece önem verilerek sembolleri zenginleştirilen tören bir çeşit hakimiyet sembolü olarak da ayrıca önemlidir. Bkz.: Ş . Tufan Buzpınar, “Surre”, **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII, s. 567-569.

Mihrimah Hanım, Medine’de haremde yatsı namazından sonra harem hocalarının evinin karşısındaki kadınlar mescidinin önünde bir grup oturmuş çok güzel sesle La İlahe İllallah diyerek zikir yaptığını ve nefesten kesilip bayılana kadar bu lafızları tekrar ettiklerini; oradakilerin bunların terini teberrük olarak üstlerine, yüzlerine sürdüklerini aktarmaktadır.⁶⁵² Müellifler açıkça belirtmemekle birlikte satır aralarında hac organizasyonunun Osmanlı ve İran taraflarınca gerçekleştirildiğine dair bazı bilgilere rastlamak mümkündür.

Mihrimah Hanım, Mekke’den Medine’ye giderken yolun sıkıntılı olması ve cemmallerin kendilerine sorun çıkarması üzerine konsolosun görevini yeterince yerine getirmediğinden ve kendileriyle ilgilenmediğinden şikâyet ederek, “hacıları laftan anlamayan zencilere ve ölmek üzere olan bu develere mahkûm eden konsolosa Allah insaf versin” demiştir.⁶⁵³ Bu aktarımıyla İranlı hacıların burada bir görevli tarafından temsil edildiği, sorunlarıyla ilgilenildiği bilgisini edinmemize imkân sağlamıştır.

Mihrimah Hanım, Cidde’ye ulaştığında burada yirmi günü aşkın gemi beklemek durumunda kalmıştır. Bu süreci anlatırken Nasîrûlmülûk isimli şahsın güç bela bir gemi bulduğunu ancak gemiye binişin konsolosluktan alınan bir belgeyle engellendiğini aktarmıştır. Burada vuku bulan olayları yazan müellif, üç yüz hacıya yardım eden ve böylelikle onlar üzerinde etki kuran Şirazlı Hacı Nebî’nin konsolosun tahriki ile gemi bulunmasına engel olduğunu belirterek yolculuğun Haremeyn bölgesinde kendileriyle ilgilenen bir İranlı yetkilinin varlığını göstermiştir.⁶⁵⁴

4.4. Tarihi Mekânları Ziyaretleri

Müellifler yaptıkları kutsal yolculuk boyunca güzergâhları üzerindeki bazılarının dini boyutu da olan ve müelliflerimizden Mihrimah Hanım’ın deyişiyle “âsâr-i kâdîme”leri de ziyaret etmeyi ihmal etmemişlerdir.⁶⁵⁵ Bu tarihi eserlerden ilki Bîsutûn kentindeki yazıtlardır. Geçmişte Babil’den Bağdat’a giden kervan ve orduların Zagros ve Hemedan dağlarına giderken geçtikleri tarihi bir yol üzerinde

⁶⁵² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 367.

⁶⁵³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 365.

⁶⁵⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 380.

⁶⁵⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 398.

bulunan Bîsutûn taş yazıtları, günümüzde Kirmanşah'tan Hemedan'a giden yolun kuzeyinde, Kirmanşah'a kırk km. uzaklıkta bulunan yol üzerindeki kayalar üzerine kazınmıştır.⁶⁵⁶ Bu stratejik konum bölgenin çok eski tarihlerden izler barındırmasına sebep olmuştur. Burada bulunan en önemli tarihi kalıntılar İranlıların büyük padişahı Daryuş'un ilk hükümdarlık yıllarında kendi diliyle yazdığı veya yazdırdığı kitabe ve resimlerdir.⁶⁵⁷ Burada bulunan yazıtlar üç dilde; Babilce, Elamca ve eski Farsça olarak yazılmıştır. Bu kitabeler Büyük ve Küçük Kitabeler olarak ünlenmişlerdir.⁶⁵⁸ Bu tarihi coğrafya aynı zamanda Ferhâd ve Şirin; Hüsrev ve Şirin öykülerinin geçtiği yerler olarak da bilinmektedir.⁶⁵⁹

Tarihi Bîsutûn kentine giren her iki müellif bu şehre ilgisiz kalmamış ve bu kentte bulunan tarihi kitabeler ve taşlara dair izlenimlerini yazıya aktarmışlardır. Mihrimah Hanım, Bîsutûn'a geldiğinde ilk olarak Bîsutûn'la anılan Ferhâd ve Şirin veya Hüsrev ve Şirin olarak bilinen destansı hikâyeye vurgu yaparak Bîsutûn dağına kazdıran saikin “aşk” olduğunu ve bu durumda Ferhâd'ın bir “araç” olduğunu içeren “Bîsutûn'u aşk kazdı (kazdırdı), ama ünlenen Ferhâd oldu,” sözünü aktarmış ve Bîsutûn dağının çok ünlü, tanınan bir dağ olduğunu belirtmiştir. Daha sonra “Ferhâd ne yapmıştı” diyerek Ferhâd'ın yaptığı kabul edilen cilalama ile Cemşid Tahtını karşılaştırmıştır:

“Ferhâd ne yapmıştır? Belli ki eskiden taş oymacılığı yokmuş ve o bu kayaları traşlamış ve böylelikle de ün salmıştır. Ve Lorlar arasında ünlenmiştir. Boşuna ünlenmiştir çünkü eğer bir tarafı traşlanmış ve ayna gibi parlayan Cemşid Tahtını görselerdi neler derlerdi.”⁶⁶⁰

Sekine Sultan, seyahatnâmesi boyunca köprülere ayrıca ilgi duymuş, fiziki özelliklerinden yani boyutlarından tarihi değerine kadar çeşitli açılardan tavsif etmiştir. Aynı şekilde Bîsutûn dağına ulaştıklarında iki küçük, bir büyük taş köprüden geçtiklerini aktarmış ve bu köprülerin cennet mekân diyerek andığı Şah Abbas

⁶⁵⁶ Hasan Muhsinî, v.d., “Mütâla-yi Senknigâri ve Sistem-i Derze-i Mıntika-i Bîsutûn be Menzûr-i Pey-borden be İlel-i Fersâyîş-i Senk-nevişte-yi Bîsutûn”, **Ulûm-i Zemîn**, Bahar 1386 ş. Yıl:16, Sayı: 63. s. 92.

⁶⁵⁷ Esgar Muhammed Murâdî, v.d., “Muarriî-yi İcmâlî-yi Harîm, Zevâbit ve Tarh-i Sâmândeî ve Ehyâ-yi Mehûte-i Târîh, Tabî'i ve Ferhengî-yi Bîsutûn”, **Mecell-i Eser**, 1376 ş. s. 85.

⁶⁵⁸ Evvelin Neşriye-yi Sazmân-i Milli-yi Hifâzet-i Âsâr-i Bâstânî-i Îrân. **Firhist-i Benâhâ-yi Târîhî ve Emâkîn-i Bâstânî-yi Îrân**, İsfend Mâh Sâl-i Hezâr u Çihil u Penç Hûrşîdî, Tahrân, Çaphaneyi Vizarat-i Ferheng ve Hûner, s. 122-123.

⁶⁵⁹ Nuran Tezcan, “Bîsutûn Dağı ve Husrev u Şîrîn Hikâyesindeki İzdüşümleri”, **UTBS**, 2007, s. 1063-1074.

⁶⁶⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345.

tarafından yaptırıldığını aktarmıştır.⁶⁶¹ Yine o Mîrzâ Muhammed Alihan'ın dürbünle Bîsutûn'un tarihi yazıtlarını incelediğini aktarmış ve onun anlattıklarını uzun tafsilatlı sayılabilecek şekilde kendisine konu edinmiştir.⁶⁶² Mîrzâ Muhammed Alihan'ın üzerinde hat yazılar olan bir levhadan “bu levhanın hasılı şudur” diyerek bahsettiğini aktarmıştır. Buna göre merhum Şeyh Alihan Sahrayi Çemçemal'in Bîsutûn'u “taziyedarlık” için vakfettiğini yazmış, burayı vakfettikten sonra yönetimini büyük oğluna bırakmıştır. Bu dönemde levhanın sol tarafından tahminen yüz zira⁶⁶³ yükseklikte taştan “tuhaf ve garip elbiseli şekiller” (heykeller) çıkarıldığını eklemiştir. Çıkarılan bu heykel için “bizce bunlar sıraya giren putperestlerin liderleridir” demiş ve çıkan heykellerle ilgili tasvirini oldukça tafsilatlı devam ettirmiştir. Konu hakkında sözlerini tamamlarken bunları canı sıkıldığı için yazdığını da eklemiştir.⁶⁶⁴

Müelliflerden Mihrimah Hanım, güzergâhı üzerinde bulunan Persepolis, Parse, veya Taht-ı Cemşid diye farklı isimlerle isimlendirilen antik kent Persepolis'i ziyaret etmiştir. İmparator Daryuş Kebir zamanında yapımı başlayan büyük sarayların bulunduğu bu bölge dünyanın belli başlı antik kentleri arasındadır.⁶⁶⁵ Müellifler bu kenti ziyaretleri arasına alarak buraya dair izlenimlerini aktarmışlardır. Mihrimah Hanım dönüş yolunda Şiraz yakınlarındaki bu antik kenti ziyaret etmiş ve burası ile ilgili izlenimlerini notlandırmıştır. Burada kalan eski eserleri görmeye gittiğini, tahtı tutan sütunların hasar görmeden bugüne kadar geldiklerini yazmıştır. Burada gördükleri karşısında Allah'ın insana bahsettiği aklı övmüş ve “doğrusu günümüze kadar ulaşan Taht-ı Cemşid ve taşlara kazınan suretler, görülesi şeyler arasında önde geliyor” demiştir. Ayrıca “ayine-hâne” denilen yapıdan bahsetmiş ve “yapımından iki bin yıl sonra dahi parıl parıl parlayacak kadar taşları cilalamışlar” diye not almıştır. Yapının ortasında zamanında kapı olup olmadığı belli olmayan ancak şu anda kapı gibi görünen girişin iki tarafına Cemşid'e ait olduğunu tahmin ettiği birer yüz çizildiğini aktararak buradaki resimleri ve gördüklerini tasvir etmeye devam etmiştir. “Cemşid olmalı” diye aktardığı kişinin arkasında iki kişi durmuş, biri elindeki şemsiyeyi Cemşid'in başına tutmuş, diğeri elinde ne olduğu belli olmayan bir şey tutmuştur. Gördüklerini bu şekilde anlatan müellif taşlar üzerindeki resimleri garip bulduğunu

⁶⁶¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁶² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 36, 38-39.

⁶⁶³ Dirsek anlamına gelen zira, parmak uçundan dirseğe kadar denk gelen uzunluk biriminin adıdır.

⁶⁶⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 38.

⁶⁶⁵ Bkz.: Seyyîd Muhammed Takî Mustafavî, v.d., **Taht-ı Cemid**, Şîrâz, Mihriğân, 1334.

yazmış ve sonrasında anlatısını sürdürmüştür. Dağın yukarısında bir ateşgedenin bulunduğunu ve on yedi yıl önce geldiğinde gördüğü suretlerin olduğu gibi kaldığını ekleyerek buraya daha önce de geldiği bilgisini vermiştir. Daha önceki gelişinde Hazreti Eşref-i Vâlâ dediği babası Ferhâd Mirzâ'nın toprakları kaldırdığını ve böylece yapının ve etrafta olan resimlerin ortaya çıkarıldığını aktarmıştır. Taşlara çizilen resimlerin çoğunun kazındığını, iki yıl önce ateşgedenin topraklarının kaldırıldığını ve gün yüzüne çıkarıldığını eklemiştir. İşaretleri tuhaf bulan müellif, etraftaki kırık duvarlarda resim ve renklerin belirgin olduğunu aktarmıştır. Daha sonra bu tarihi bölgenin gerekli ilgi ve bakımı görmediğinden şikâyet ederek “bu yapıların İran memleketi içinde olup harap olmaları, Acem büyüklerinin ayıbıdır” diye eleştiride bulunmuştur.⁶⁶⁶

Mihrimah Hanım, Fars Eyaletinde bulunan Kadirâbâd'a yakın Meşhedmurgab'tan geçerken de burada “Meşhed Mader-i Süleyman” (Süleyman'ın Annesi Meşhed) adında bir türbe olduğunu ve burası için bazılarının Keyhüsrev'in mezarı olduğu, bazılarının ise Cemşid'in annesinin kabri olduğu iddiasında bulunduklarını yazmıştır. Bu durumu “bazıları Cemşid'in Süleyman olduğuna inandıklarından Süleyman'ın annesi Meşhed'in Cemşid'in annesi Meşhed olması uzak ihtimal değildir” şeklinde yorumlamıştır. Cemşid'den görkemli binalar kaldığını aktardıktan sonra konuya dair anlatısını sonlandırmıştır.⁶⁶⁷

⁶⁶⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 398-399.

⁶⁶⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 400.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEKİNE SULTAN VE MİHRİMAH HANIM'IN KÜLTÜREL KONULARA DAİR ANLATILARI

5.1. Beslenme Kültürü

Temel bir ihtiyaç olan beslenme, bölgeden bölgeye, kültürden kültüre farklılık arz etmesiyle kişinin kendisine ve ait olduğu anlam dünyasına dair önemli kodlar taşımaktadır. Beslenme her iki müellifin seyahatnâmelerinde sık sık değindikleri konular arasındadır. Müellifler günlük tarzında yazdıkları seyahatnâmelerinde günlük rutinleri ve önemli gördükleri tanıklıklarını yazıya geçirirken aynı zamanda yediklerinden, nerede yediklerinden, hangi beldede, hangi yiyeceklerin bulunduğundan, bunların fiyatlarından bahsederek bu dönemdeki yeme içme yani beslenme kültürüne dair önemli bilgiler vermişlerdir.

Biri eski padişahın eşi diğeri yine dönemin önde gelen devlet ricalinden Ferhâd Mirzâ'nın kızı olan iki kadın uzun ve yorucu bir yolculuk süresince farklı coğrafyalardan geçmiş, geçtikleri güzergâhlar boyunca hem misafir ağırlamış hem de çok fazla misafirliğe gitmiştir. Günlük tecrübeler olarak aktarılan bu izlenimlerin, üst tabaka da denilen maddi gücü ve konumu yüksek olan dindar iki kadının kaleminden olduğunu da dikkate alarak konuyu incelemeye çalışacağız.

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım, seyahatnâmelerinde yiyecek, içecek ve beslenmelerini başlı başına konu edindikleri gibi uğradıkları yerin genel özellikleri arasında veya satır aralarında da söz konusu etmektedirler.¹ Mihrimah Hanım bu konuya kısa değinmesine rağmen önemli bilgiler verirken Sekine Sultan yazmaya başladığında bile “çay içerek kalktım”, “yemek yedikten sonra...”, “biraz karpuz

¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28, 29.

yedim uyudum” gibi ifadeler kullanmış, konuya ayrıntılı ve çok sık değinerek daha aydınlatıcı bilgiler vermiştir.²

Hem Sekine Sultan hem de Mihrimah Hanım seyahatnâmelerinin hemen başlarında beslenme konusuna değinmişlerdir. Sekine Sultan seyahatnâmesine kaydettiği ikinci notunda, “... belirlenen eve geldik, çay ve nargile içtik, abim Mîrzâ geldi ve akşam yemeği hazır dedi. Akşam yemeğini yedik...” diye anlatırken Mihrimah Hanım, Hânabâd menzilinde karpuz tarlası kenarında konakladıklarını, tarla sahibinin eşinin getirdiği ve kendilerine sunduğu karpuzu, karpuzun iyi yetişmediği halde bıçak değer değmez yarıldığını yazmaya değer bulmuştur.³ Uzun bir hazırlık aşamasından sonra yola çıktığını belirten Sekine Sultan, yola çıkışından on üç gün sonra su taşımak için getirdiği sorumlu kişiden bahsederek, “iyi ki kahveci getirmedim” demiş ve yeme içme konusunda fazla mübalağaya girdiğini belirtmiştir.⁴

Müellifler aylarca süren bu yolculuk boyunca zaman zaman misafir edilerek çok güzel ağırlanmışlardır.⁵ Mihrimah Hanım, Pol-i Zehâb durağında Alî Murathân Kerendî tarafından misafir edildiği bağda kendisinin çok iyi ağırlandığını aktardıktan sonra “fakat ekmekler çok kötü, asla yenilmiyor” diye eklemiştir.⁶ Sekine Sultan ise Kazımeyn’e girdiğinde abisinin eşinin kardeşleri tarafından karşılandıklarını ve evlerinde tatlı, meyve, çay ikramıyla nasıl ağırlandıklarını aktarmıştır.⁷ Gemi yolculuğu da yapan Sekine Sultan birbirlerinin kamaralarına giderek beraber yiyip içtiklerini ve bu şekilde zaman geçirdiklerinden bahsetmiştir.⁸ Yine Medine’de hastalanan ve dönüş yolu boyunca hasta olan Sekine Sultan, Cebel yolunda Hazara isimli menzilde Hacı Hân diye birinin eşinin kendisini “bizim menzil daha ferah” diyerek davet ettiğini ve oraya gittiğinde kendisi için ayran aşısı ve “güzel bir kuzu kebabı” hazırlandığını aktarmış, bunlar dışında çay içilen kalabalık bir kadın topluluğundan bahsetmiştir.⁹

Müellifler anlatılarıyla kervanlarda zaman zaman büyük yemek organizasyonlarının yapıldığını ortaya koymuşlardır. Sekine Sultan, Mehdîhân Kalesi

² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 34, 98.

³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 342.

⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 32.

⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 50, 53.

⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 347.

⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 46.

⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s.81.

⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 104.

menziline biraz uyuduktan sonra kalktığında hizmetçilerin hayvan sahipleri için akşam yemeği hazırladığını görmüş ve daha yeni Kum’da yemek verildiği için bunun erken olduğunu düşünerek durumu yadırgamıştır. Buna karşı menzilin çok güzel olması sebebiyle burada yemek verme ihtiyacı hissettikleri söylenmiş ve “şimdi yemek verip birkaç gün vermeyeceğiz” diye cevap verilmiştir.¹⁰ Yine Sekine Sultan dokuzuncu menzil olan Nenc menziline yola çıkacak bir hacı için gerekli olabilecek yiyecek ve araç gereç fiyatlarını vermiş, akşam Âga Seyyid Ahmed’in akşam yemeği vereceğini, bunun kaplarını toplamak için bir fırsat olduğunu eklemiştir.¹¹

Yemek ve beslenme konusu hem müellifler için hem de yolculuk ve organizasyonda görevliler için önem taşıyan bir konu olmuş ve Sekine Sultan, Nehâse adında asker, kale ve halkı olan bir yerde hiçbir şey satılmadığını ve aşçının sürekli gelip kardeşine odunu kalmadığını ve odun istediğini aktarmıştır. Buna karşı Sekine Sultan, “bir akşam pilav yemeseler ne olur” dediğini aktarmış, aşçı ise karşı çıkarak yemek hazırlanmaması durumunda akkâmların sorun çıkaracağını söylemiştir. Bunun üzerine Sekine Sultan’ın kardeşi bizzat kendisi gidip odun teminiyle meşgul olmuştur.¹²

Karpuz her iki müellifin en çok bahsettiği meyve olmuştur. Güzergâhın sıcak olması ve karpuzun serinletici ve besleyici özelliği göz önüne alındığında bu durumu son derece anlaşılır kılmaktadır.¹³ Geçtikleri güzergâhta karpuzun bulunup bulunmadığından, tadından ve kalitesinden mutlaka bahseden Mihrimah Hanım ve Sekine Sultan aynı zamanda günlük rutinlerini yazarken “karpuzu” akışı bağlamak için bir anlatı aracı olarak kullanmışlardır.¹⁴ Sekine Sultan uğradığı duraklarda özellikle bulunan yiyecekleri ve fiyatlarını ayrıntılı olarak yazmıştır. Onun fiyatlar konusundaki bu tutumunun sebebi, kendisinin de seyahatnâmesinin sonunda yazdığı gibi fiyatları yazmasının kendisinden özellikle istenmesidir.¹⁵

Sekine Sultan beşinci menzilleri olan Cîrûd’a girdiklerinde burası hakkında bilgi vererek yeşilliğini yazmış ve “Irak (Acem) ekmekleri gibi güzel ekmekleri, üzüm, kabak, karpuz ve meyve herşey var” diyerek bir kadının Tahran’da tanesi üç kiran

¹⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 31.

¹¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 34.

¹² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 69.

¹³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 89, 90.

¹⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349, 362, 406; Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87, 89.

¹⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 30, 34, 101.

burada bir riyal olan çok güzel bir tavuğu kendisi için ikram olarak getirdiğini yazmıştır. “Hani şimdi zâirlik zamanı pahalı olmuş bile” diyerek fiyatının uygun olduğunu yazmıştır.¹⁶ Bir sonraki gün “Seyâhvehşân”da “burasının ekmeği bir kırandır. Koyun eti bulunmuyor, tavuk ve keçi var, bizim için tanesi bir kırana büyük güzel tavuklar aldılar.” notunu düşmüştür.¹⁷ Yine korku içinde kat ettiği deniz yolculuğunda Beyrut’ta mola verdiklerinde, denizin dalgalı oluşu nedeniyle yazamadığını ancak molada yazabildiğini aktaran Sekine Sultan, korku içinde anlattığı yolculuğunu ve diğer önemli gördüğü konular içinde kendisi için alınan yiyecekleri “Benim için gidip biraz kabak, taze badem ve patlıcan getirdiler.” gibi ifadelerle özellikle notları arasına almıştır.¹⁸

Sıkıntı ve sorunların eksik olmadığı, yayaların da bulunduğu bir kervanla Cebel yoluna giren Mihrimah Hanım susuzluk ve etrafın toz toprağından şikâyet etmiş; daha sonra bir kaleye girdiklerinden ve burada “bir fincan çay içerek” tekrar yola çıktıklarından bahsetmiştir.¹⁹ “Bir fincan çay” bu kadar zor şartlarda yolculuk yapan Mihrimah Hanım’ın sahip olduğu standardı göstermektedir. Yine Sekine Sultan da duraklarda sütlü çay yapmak için süt aldıklarını söyleyerek sütlü çaya değinmiştir.²⁰

Müellifler aktarımlarında nargileye de yer vermişlerdir. Sekine Sultan seyahatnâmesinin birkaç yerinde nargile içtiğinden bahsetmiştir. Mihrimah Hanım da Cidde yolunda Mestûre denilen menzilde konakladıklarında aralarında hac şerifinin de bulunduğu bazı kişilerin çadırdaki sabaha kadar oturup çay ve nargile içtiklerinden bahsetmiştir.²¹

Müelliflerden Sekine Sultan’ın zaman zaman “burada bunlar dışında bir şey yok” ve benzeri cümlelerle saydığı yiyecek çeşitleri dönem ve şartlar göz önüne alındığında azımsanmayacak bir çeşitliliği barındırmaktadır. Hârûnâbâd menzilinde “burada ekmek, et, yoğurt ve süt dışında bir şey bulunmuyor demektir.”²² Ramadi şehrini anlatırken “bu Ramadi’de yiyecek çok şey yok. Ekmek, et, hurma, pirinç gibi şeyler var” demektir.²³ Yine Mekke’den, Medine’ye giderken “kaza ve kader vadisi”

¹⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 357.

²⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 28, 30, 31.

²¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 372.

²² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 39.

²³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 55.

dediği Râbiğ’de “bir şey yok ki insanlar yesin, abğuşt²⁴, karpuz ve odun dışında da bir şey getirmiyorlar” demiştir.²⁵

Mihrimah Hanım, Vâdî-i Lîmû denilen ve Türkçesi limon vadisi olan bir vadide gün boyu yol alacaklarından bir miktar limon ve narenciye aldıklarını söylemiş ve burada bulunan limonun Şiraz’da suyu sıkılan ekşi limon gibi olduğunu, “çölde oturan Arap limon suyunun ne olduğunu ne bilsin!” diyerek kendileri ve Araplar arasına beslenme yani kültürel olarak bir mesafe koymuştur.²⁶ Cidde’de gemi beklerken de “Medine’de yiyecek her şey vardı ama burada sebzelerden ve narenciyeden bazı şeyler yok. Limon ve portakal bulunmayanlardan. Salatalık da tek tük bulunuyor” diye not almıştır.²⁷

Bir eski padişah karısı olan Sekine Sultan ve yine dönemin önemli devlet ricalinden Ferhâd Mirzâ’nın kızı olan Mihrimah Hanım, seyahatnâmeleri boyunca yemek yaptıklarına veya bu konuda katkı yaptıklarına dair hiçbir bilgi vermeyerek zaman zaman hazırlanan yemeklerin kimler tarafından hazırladığını bazen isim vererek yazmışlardır. Sekine Sultan Mekke yolunda yazdığı notta “bugün Âğâ Seyyid Ahmed Sebzi güzel bir pilav yapmıştı, akşam yemeğini yedim, uyudum” demiş ve yemeği yapanın ismini vererek yazmayı tercih etmiştir.²⁸

Müellifler doğal ve temel bir ihtiyaç olan beslenmenin dini kurallara uygun olarak gerçekleşmesine önem vermişlerdir. Sekine Sultan, Kerend’te konakladıklarında burada bulunan halk için “Aliyü’l İlâhî’lerden” denildiğini ve bundan dolayı burada bir şey satın alınmasına izin vermediğini yazmıştır. Ayrıca burada ekmek almalarına rağmen “rağbet” etmediğini ve yemediğini de aktarmıştır.²⁹ Dini açıdan sıkıntılı gördüğü ekmeğe rağbet etmemesi çıktığı kutsal yolculuğun ruhuna yakışan bir tavır olarak zikredilmelidir. Hacı güzergâhlarında yerleşimin olduğu veya yakın olduğu yerlerde civarda olanların gelip hacılara yiyecek ve içecek sattıkları yine müelliflerin “çocuklarla birkaç kadın ve erkek geldi ve ekmek, incir gibi şeyler getirerek sattılar” benzeri notlarından edindiğimiz bilgiler arasındadır.³⁰ Bu

²⁴ İran’ın geleneksel bir etli yemeği.

²⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 97.

²⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

²⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 377.

²⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 54.

²⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 41.

³⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, 60, Ayrıca bkz.: 62, 63, 75, 119.

satın alımlarda ve yiyecek tercihinde müelliflerin dini hassasiyetlerinin devreye girdiğini düşünmek gerekir.

Mihrimah Hanım, Cidde’de yirmi gün gemi bekledikten sonra İngiliz bir kaptanın kumandasındaki gemide on dört erkeğin güvertede oturduğunu ve hiçbirinin kamaranın kapısına gelmediğini söyleyerek hizmetkarın haber verdikten sonra içeri yemek ve çay servisi yaptığından övgüyle bahsetmiştir.³¹ Müelliflerin aktardıklarından haremlik selamlık oturma veya kadın erkeklerin ayrı yemek yediklerine dair bir aktarım yapılmamıştır. Ayrıca Sekine Sultan’ın “hacı bey ile yemek yedik, çay içtik” gibi ifadelerinden böyle bir uygulamanın olmadığını anlamak mümkündür.³²

Sekine Sultan, “Şah-ı şehid” olarak andığı Nâsırüddin Şah’ı hatırladığında veya andığında ya da eşlerinden bahsederken “ekmeği bana helaldir”, “ekmek ve tuzu³³ bana haram olmasın” gibi ifadelerinde sıkça ekmek ve tuzdan bahsetmiş, bu kavramların İran kültüründe sembolik olarak vefa ve sadakat anlamlarında kullanıldığını da örneklendirmiştir. Bununla beraber Sekine Sultan kendisini eşlerine karşı borçlu da hissetmiştir. “Ekmek yediği” kişiye layık olmak gibi bir kaygı ve vefa duygusu onun seyahatnâmesinde çokça karşılaşılan bir söylem olarak öne çıkmıştır.³⁴

“Ey Allah’ım Hz. Fatıma’nın ismeti için Mekke’nin sevabını ruhuna ulaştır (Nâsırüddin Şah) ve ekmek ve tuzunu ben zavallıya helal eyle. Şah-ı şehid için yaptığım ziyaretleri mübarek ruhuna ulaştır.”³⁵

Belli bir organizasyonla hac yolculuğunu gerçekleştiren hacılar hac yolculuğu esnasında çok farklı sorunlardan bahsetmişlerdir. Bu sorunlar arasında kuşkusuz beslenme konusu çok öncelikli bir konu olarak öne çıkmıştır. Yiyeceklerin taşınması, korunması, edinilmesi gibi sorunların yanı sıra insanın en temel ihtiyaçlarından olan su başlı başına büyük bir sorun olarak öne çıkmıştır. Suyun bulunması, temiz olması,

³¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 382.

³² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 131.

³³ Ekmek ve tuz antik çağlardan beri Pers kültüründe derin anlamları olan iki kavramdır. Özellikle pehlivanlar döneminde kişi ekmek ve tuzunu yediği kişiyle düşman olamaz ve ona ihanet edemezdi. Pers Kültüründe ekmek ve tuza verilen anlam için bkz.: Necmeddîn Gîlânî, “Bâztâb-i Rûsûm-i Îrân-i Bâstân der Ferhengî İlân”, **Feslnâme-i İlmî-Tervîcî**, Yıl: 18, Sayı: 45 ve 55; Bahar ve Yaz, 1396 ş. s. 106-107.

³⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, 58.

³⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 58.

içilebilir olması gibi sorunlar müelliflerin sık sık bahsettiği konular arasında başı çekmektedir.³⁶

Mihrimah Hanım, Medine dönüşü geçtiği Katîme menzilinde yaşadıkları sıkıntıları anlatırken genel olarak bu yolculukta suyun ne kadar önemli olduğu ve çekilen sıkıntının derecesi hakkında şunları söylemiştir:

“Sabah namazına yetecek kadar da su yoktu. Bin güçlükle namazı öyle bir kıldık, sonrasında bir fersah uzaktan içinde her tür canlının olduğu çok kirli çamurlu bir su getirdiler”.³⁷

Sekine Sultan, Râbiğ’de kervanda bulunan hacıların şehre inişinin yasaklandığını, gemide su sıkıntısının yaşandığını ve ancak bir tümene kötü tatların birbirine karıştığı bir mataradan su içebildiklerini söylemiştir.³⁸ Cebel yolu boyunca hasta olan Sekine Sultan Hazara menzilinde suyun tuzlu olduğunu ve bundan dolayı herkesin hastalık kapıldığını not almıştır. Tuzlu su yüzünden bir akkâmın kuyuya düştüğünü yazdıktan sonra ölen başka bir hacı ile akkâmın defnedildiğini aktarmıştır.³⁹

Su konusunun hacılar için önemini ve bu konuda çektikleri sıkıntıyı Mihrimah Hanım’ın Kerbela’dan çıkıp çöle vardığında aktardığı şu notundan da takip etmek mümkündür:

“Suyun azlığını ve havanın sıcaklığını nasıl anlatayım! Allah hiçbir Müslümanın bu susuz bitkisiz çölde canını almasın.

Cuma günü birkaç kuyusu olan bir yere vardık fakat suyu tuzluydu. Burada da üç menzil daha suyun olmayacağı hatırlatıldı. Kapları suyla doldurduk. Perşembe, Cuma, Cumartesi su yoktu... bazı yayaların ölmek üzere olduğu mülâhaza ediliyordu. Şemiranlı biri bu menzilde vefat etti ve güç bela bir avuç su buldular... yıkadılar ve zavallıyı bu çölde bir şekilde defnettiler.”⁴⁰

Cebel yolunun kendine has sıkıntılarından olan su, deniz yolculuğunda da hacılar için sıkıntı olmaya devam etmiştir. Mihrimah Hanım, gemiye “tamahkarlıktan” çok yolcu alındığından ve suyun yetmediğinden şikâyet etmiştir.⁴¹

Sekine Sultan evlerine vardıklarında kendileri için kurban kesildiğine dair aktarımlar yapmıştır. Eşinin hastalığı nedeniyle endişe ve telaşla Tahran’a varan

³⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 101, 104. Ayrıca bkz.: s. 105, 106; Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 356, 358, 403.

³⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 374.

³⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 97.

³⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 104.

⁴⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 356.

⁴¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 387.

Mihrimah Hanım ise bu konuda herhangi bir aktarım yapmamıştır. Sekine Sultan, yakınlarına zahmet olmasın diye geleceğini haber vermek istememiş fakat geldiğini duyan yakınları onu karşılamaya çıkmışlardır. Evin önünde onun için iki koyun kurban etmişlerdir. Müellif ve beraberindekiler sarayda kendileri için hazırlanan tatlıyı yemiş, şerbet ve çaydan içmişlerdir. Burada öğle yemeğini de yemiş ve ev sahipleri tarafından çok iyi ağırlanmışlardır.⁴² Burucerd şehrine vardıklarında yine yakınları kendisi için kurban kesmişlerdir.⁴³

5.2. Temizlik Kültürü

Her iki müellifin seyahatnâmelerinde oldukça ayrıntılı yer verdikleri ve önemsedikleri konuların başında temizlik konusu da başı çekmektedir. Bu çerçevede her iki müellif de uğradıkları yerlerde hijyen konusuna çokça değinmişlerdir. Güzergâhlarındaki şehir ve menzillerin suyunun temizliği, hamamın olup olmaması ve temizlik durumu, kişilerin giyim kuşamlarının temizliği müelliflerin özellikle değindiği konulardandır.

Sekine Sultan hamam konusuna ayrıca önem vermiş ve hem hamamlara gidişini hem de hamamların mimari ve yapısal özellikleriyle ortamlarını ayrıntılı sayılabilecek kadar uzun aktarmıştır.⁴⁴ Bîsutûn'da gittiği Firuze hamamını ismini de vererek yazmış ve özelliklerini ayrıntılı yazarak anlatmayı tercih etmiştir. Bu hamamın ortasında sürekli suyun aktığı iki soğuk su havuzu ve iki tane de sıcak su deposu olan bir hamam olduğunu, suyunun sıcaklığını, üstünün mermerle kaplı olduğunu aktarmıştır. Müellif normalde “bî kork” dediği herkese açık hamamlara gitmediğini ancak “şimdi geldim ama bu kadar insan da olmak zorunda mıydı?!” diyerek yakınmıştır. Bununla birlikte Tahran'dan kimsenin olmayışına sevinerek “beni kimse tanımadı, tanıdık olsa asla gelmezdim” demiştir.⁴⁵

Sekine Sultan'ın seyahatnâmesinin girişinde yola çıkışını anlattığı ikinci notunda yaptıkları arasına hamama gidişini de eklemesi konuya verdiği önemi göstermektedir.⁴⁶ Başka bir notunda Nenc menzilinde gittiği hamamdan ve burada

⁴² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 127.

⁴³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 53, 72.

⁴⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 38

⁴⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 26.

bulunan kalabalık kadın topluluğundan bahsetmiş, kadınların buradaki konuşmalarını, yaptıkları dedikoduları notları arasına almıştır.⁴⁷

Mihrimah Hanım, Cidde’de bulunduğu süre içerisinde Hz. Havva’yı ziyaret etmediğini fark edince bu ziyaretini gerçekleştirmek üzere yola çıkmış ve yolda uğradığı bir Arap evini anlatırken hamamını “bizim kaidemize göre kubbe de yapmışlar” şeklinde özel bir vurgu ile söz konusu etmiştir.⁴⁸

Mihrimah Hanım, dönüş yolunda Fars eyaletinin İglid şehrinden geçişini kısaca anlattığı notunda; burada on iki mahalle bulunduğunu, çok güzel bir havaya sahip olduğunu, bülbüllerin öttüğünü söyledikten sonra sekiz hamamın olduğunu da eklemekten geçmemiştir.⁴⁹ Yine Kazımeyn şehrine vardıklarında konaklamalarını anlattıktan sonra “akşam ziyaret guslü için hamama gittik” demiş ve hamama gidişini aktarılabacak konular arasına almıştır.⁵⁰

Sekine Sultan, Halep’e girince bu şehri çok beğenmiş; ağaçları, evleri ve sokaklarından bahsettikten sonra “Halep çok makbul bir şehir. İnsanları temiz. Çok temiz sokakları var. Hamamcı kadın ulaştığımda hamama gelmiyor musun diye sordu, geleceğim dedim” diyerek şehri temizlik açısından değerlendirmiştir.⁵¹ Bir gün sonra gittiği hamamı ve orada gördüklerini ise şöyle yazmıştır:

“Doğrusu şimdiye kadar Halep’te gördüğüm hamam kadar güzel hamam görmedim. Ne yazsam yine de az kalır. Sadece şu birkaç kelamı yazacağım. Böyle bir hamamı görmemiştim. Akıllı olan benim çok şey gördüğümü ve bu hamamın ne kadar iyi olduğunu bilir. Kerbela’da gördüğümün aksine iyi insanlar, güzel kadınlar, sevimli çocuklar var.⁵²

Mihrimah Hanım da seyahatnâmesinde hamamların temizliği konusuna değinmiştir.⁵³ Kerbela’da gittiği hamamı kirli bulmuş ve “Kerbela’nın muteber hamamlarından olan bu hamamdan Allah’a sığınırım” diye not düşmüştür.⁵⁴ Gittiği tarihi Bîsutûn bölgesinde de şunları kaleme almıştır:

⁴⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 33

⁴⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 378.

⁴⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 401.

⁵⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349, 391.

⁵¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 70.

⁵² Sekine Sultan, **a.g.e.**, 71.

⁵³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

⁵⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 354.

“Çok fazla fakir ve kirli bir raiyeti (halkı) var. Bahsedildiğinde hiç kimsenin bir daha bu yörenin yağlarını yiyemeyeceği tencereler görülüyor. Kadın, çocuk, Bîsutûn’da görülen her şey mürekkep gibi karadır. Belli ki çok fakirler...”⁵⁵

Temizlenmenin önemli olduğu kadar temizlenmenin yapıldığı mekânın hijyenik koşulları da müellifler için son derece önemli olmuştur.⁵⁶ Mihrimah Hanım Haremeyn ziyareti boyunca burada bulunanları necisten kaçınmamakla itham etmiş ve bu konudaki eleştirilerini aktarmıştır. Medine’de “çok tuhaf, bu şahıslar hiçbir necisten kaçınmıyorlar” demiş ve yine Cidde’de görevlileri hacılara tuzak kurmakla ve onları dolandırmaya çalışmakla suçlamış ve peygamberin bunlardan razı olmadığından bahsetmiştir.⁵⁷ Bu kişilerin hem kelime-i tevhid getirdiklerini hem de necasetten hiçbir şekilde kaçınmadıklarını aktararak bu durumu tuhaf bulmuştur:

“Bevl ettikleri aynı yerde hemen abdest alıyorlar ve yalın ayak aynı yerde yürüyorlar. Onlarda garip şeyler müşahade ediliyor. Tuvaleti mutlaka insana (pisliğin) sıçrayacağı şekilde yapmışlar. Bu kadar dikkatsizlikleriyle beraber bu kirli ayaklarıyla Rasulullah’ın haremine giriyorlar ve bîçâre Acem’i de kovuyorlar.”⁵⁸

Deniz yolculuğunun gelişmesiyle bazı hacılar kara yoluyla kutsal topraklara ulaşmayı seçerken bazıları ise deniz yolunu tercih etmişlerdir. Gerek İstanbul yolunu seçen hacılar gerekse İran’dan gemiyle giden hacıların ortak şikâyet ettikleri konuların başında gemilerdeki temizlik konusu gelmektedir. Sekine Sultan Cidde’ye varıp gemi yolculuğundan “kurtulduğunda”⁵⁹ “bugün bir miktar geminin pisliğinden uzaklaştık, bazı şeyleri deniz kenarına götürüp yıkamaları için onlara verdim, su da getirdiler kendimizi temizleyerek başka bir ihram giyindik”, demiş ve temizliğin aynı zamanda insanda oluşturduğu ferahlama hissini yazısına yansıtmıştır.⁶⁰

İskenderun’dan gemiye binen Sekine Sultan, gemiyi ve ödediği parayı anlattıktan sonra “bu geminin temiz olduğunu söylüyorlar. Ama bu kadar insanla nasıl temiz kalacak?” demiş ve yaşam alanının temizliğiyle ilgili özel hassasiyetini dile getirmiştir.⁶¹ Başka bir notunda ise geminin kalabalıklığından ve şartların zorluğundan şikâyet etmiş ve gemide uyuyacak yer olmadığından insanların başlarını birbirinin

⁵⁵ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 345.

⁵⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁷ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 369.

⁵⁸ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 380.

⁵⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 85.

⁶⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 84.

⁶¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, 74.

omzuna koyarak uyumaya çalıştığını, gemide bitlerin karınca gibi sıralandığını belirterek deniz yolculuğunda pek çok hacının da karşı karşıya kaldığı bit sorununa değinmiştir.⁶²

Sekine Sultan, Port Said’de limanda beklerken ısrarla hamama gitmek istediğini söylemiş fakat “bekle bakalım naklimiz nasıl olacak. Siz indiğinizde baktın gemi hareket etti.” diye engellenmiştir. “Zavallılık” olarak değerlendirdiği⁶³ bu durumda iki gün bekledikten sonra Port Said’den hareket eden gemi tekrar mola vermiş ve iki saat sonra hareket edileceği söylenerek şehre gidilmesine izin verilmemiştir. Fakat Sekine Sultan “yalan söylüyorlar... erkekler Beyrut’ta biraz yaramazlık yapmış diyorlar” diyerek kendisinin hamama gitmek için “can attığını”, gemide suyu olmayan bir hamam olduğunu duyunca semaverde su kaynatarak yaptığı banyoyu ayrıntılı olarak anlatmıştır.⁶⁴

Sekine Sultan hac yolculuğunun dönüşünde Burucerd şehri civarındaki yakınları tarafından ağırlandırken ev sahiplerinin yaptığı ikramlardan bir tanesi de misafirlerini “ısrarla” hamama göndermek olmuştur.⁶⁵

Mihrimah Hanım uzun gemi bekleyişinden sonra bindiği gemide tercümana çok gemi gelip geçtiğini ancak kendilerinin çok beklediklerini söyleyerek bu kadar uzun süre gemi beklemelerinin nedenini sormuş, tercüman da hacıların gemileri kirlettiğini ve gemilerin bundan dolayı hacı kafilesini almadıklarını söylemiştir. Bu sözleri aktardıktan sonra müellif, hacıların gemiyi temizlemekle meşgul olduklarını yazmıştır.⁶⁶

Gemi yolculuğundan ve gemide temizliğe riayet edilmemesinden son derece muzdarip olan Sekine Sultan, “milletin bu pisliğiyle ihrama girmemiz gerekecek.” diyerek bu rahatsızlığını bir kez daha dile getirmiştir. Ayrıca Sekine Sultan’ın notları temizlik konusunun onun için sürekli bir kaygı nedeni olduğunu gösterecek niteliktedir.⁶⁷

⁶² Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 79.

⁶³ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 127.

⁶⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 385.

⁶⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 81.

Temizlik insanın temel ihtiyaçlarından olmanın yanı sıra şekillenmesinde kültürel, dini, manevi, rfi ve milli unsurların etkili olduğu kompleks bir kavramdır. İslam inancına sahip her iki müellifin aldıkları abdestleri, gsl abdestlerini, bağılanma isteklerini dini ve manevi temizliğe örnek olarak gösterebiliriz. Sekine Sultan sürekli aldığı abdest ve gsl abdestini, banyo ve hamama gidişini yazmıştır.⁶⁸ Mihrimah Hanım da ziyarete gideceği kutsal meknlar öncesi özellikle “ziyaret gsl” dediği gsl abdestini aldığını yazmayı ihmal etmemiştir.⁶⁹ Ziyaret gsln yazan Mihrimah Hanım aldığı gsl abdestlerini de aynı şekilde yazmıştır.⁷⁰ Gusl ile ilgili aktarımlarından birinde “zemzem kuyusundan bir kap su getirttim ve tavaf gsl alarak..” demiş, aldığı gsl abdesti için zemzem suyunu kullandığını belirtmiştir.⁷¹

Sekine Sultan Kerbela hrine yolculukları esnasında yağan yağmurla “Allah kabrini nurlandırın” şeklinde dua ettiği Nsriddin Şah’ın, daha önce yaptığı Atabât seyahati esnasında yazdığı *Rûznâme-i Sefer-i Atabât-ı lyt* kitabındaki “yağmur gelmiş önce temizlen, sonra o pk olanı gr, diyor” sözlerini hatırlamış ve bu sözlere atıf yaparak kutsal yerleri görmek için gerekli olan temizlik konusunda mecaz yapmıştır.⁷²

5.3. Hediye Kültürü

Bireysel yönü de olan hediyeleşme toplum ve statü gibi faktörlerle çeşitli özellikler barındıran kültürel bir olgudur. Hediyein kime verildiği, hediye için hangi nesnelerin seçildiği, hangi durumlarda ve nasıl hediye verildiği dönemin kültür ve algılama biçimlerini gösteren önemli sembollerdendir. Hediyeleşme tarih boyunca süre gelmiş ve kendi içinde bir gelenek oluşturmuştur. Kaçarlar döneminden iki kadın müellif de çıktıkları hac yolculuğunda “hediye”den bahsetmişlerdir.

Müelliflerden Sekine Sultan birçok defa hediye aldığını veya verdiğini notlandırmış, aldığı ve verdiği hediyelerin neler olduğunu belirtmiştir. Mihrimah

⁶⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87, 88, 113.

⁶⁹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 351.

⁷⁰ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 366.

⁷¹ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 360.

⁷² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 48.

Hanım, anlatılarında hediyeye dair açık bir ifade kullanmamış, bu noktada Sekine Sultan'a kıyasla çok az sayılabacak bazı işaretlerle yetinmiştir.

Eski bir gelenek olan yolcular için çeşme yapmak, su imkânları sunmak, vakıf geleneği dâhilinde sunulan imkânlar hediyeleşmeye güzel bir örnektir. Bu eski ve kadim geleneğin izlerine müelliflerin anlatılarında rastlamaktayız. Mihrimah Hanım, İran sınırları içinde İsfahan'a gittikleri yolda her yerin kum ve toprak olduğunu belirtmiş ve “yolda kim yapmışsa büyük sevap almış” dediği iki tane su deposundan bahsetmiştir.⁷³ Yine Mihrimah Hanım'ın aktardıklarından hacca veya Atabât ziyaretlerine gidenler için köy vakfedildiğini de öğrenmekteyiz. Mihrimah Hanım, Romaşın denilen bir köyden geçerken burasının merhum Eminüddevle'ye ait olduğunu ve onun bu yeri Emirü'l-mü'minin ziyaretçilerine vakfettiğini belirtmiştir.⁷⁴

Sekine Sultan da Arafat'ta Harun Reşit'in eşi Zübeyde tarafından yaptırıldığı söylenen bir su kanalından bahsetmiş ve bu su kanalının suyunun Mekke'nin her tarafına gittiğini, Mina, Arafat ve civarda bulunan her yerin bu sudan faydalandığını yazmıştır.⁷⁵

Mihrimah Hanım, İran'dan Kazımeyn şehrine gittikleri yolda bir kadının düşmesiyle bütün kafilenin onunla meşgul olduğunu anlattıktan sonra görevlinin kadınla ilgilenirken çok zahmet çektiğini ve bundan dolayı kendisine bir miktar bahşış verilmesini emrettiğini belirtmiştir. O bu anlatısında ihsan ve hediye anlamına gelen “enam” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.⁷⁶

Sekine Sultan hediye alma konusuna değinmiş ve bu konudaki tasarılarından bahsetmiştir. Mekke'de “çarşıya gitmek istiyorum ama kendimde gidecek gücü bulamıyorum. Eğer hayatta kalırsam insanlardan hediye için özür dileyeceğim. Çador takacak, hediye alacak gücüm yok.” demiştir.⁷⁷

Yolculukta alışveriş yapamadığından yakınan Sekine Sultan, dönüş yolunda Bağdat'a tekrar gelmiş ve “hiçbir yerde çarşıya gidemedim şimdi artık gittim Bağdat'ta gezdim. Güzel çarşıları var... almaya değer bir şey almadım. Sadece

⁷³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 401. Ayrıca bkz.: s. 402, 405.

⁷⁴ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 401.

⁷⁵ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁶ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 349.

⁷⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 89.

Müstetâb Seyyid Şahâb beye sağlıklı giyinmesi için güzel bir çift Rus kundurası aldım. Doğrusu aldıklarımın sadece bu çift ayakkabıyı sevdim.” şeklinde nadir yakaladığı alışveriş ve hediye alma fırsatından bahsetmiştir.⁷⁸

Sekine Sultan yakınları için kutsal topraklardan aralarında Kur’ân-ı Kerim’in de bulunduğu bazı hediyeler götürmüş ancak çoğunlukla bu hediyelerden üstü kapalı bir şekilde “bir kısım hediye”, “diğer hediyeler” gibi ifadelerle bahsetmiştir. Fakat herkese “özel” hediye getirdiğini ve iki gün boyunca bu hediye dağıtma işiyle meşgul olduğunu yazmıştır.⁷⁹

Sekine Sultan, eşinden hediye almıştır. Hacı kfilesi Tahran yakınlarındaki bir yerde konaklamış ve Sekine Sultan, “vezir” olarak andığı eşinin kendisi için 53 tümene çok güzel bir halı alarak “sizin için getirdim” dediğini ve kendisine sunduğunu aktarmıştır. Eşinden gelen bu kıymetli hediye üzerine Sekine Sultan nezaket gösterip “doğrusu sizin salonunuza çok yakışacak” diyerek eşinin hediyesine karşı jest yapmıştır.⁸⁰

Sekine Sultan eski eşi Nâsırüddin Şah’la anılarından bahsederken onun eşlerine çiçek verdiğini de yazmış ve Nâsırüddin Şah’ın nerede sümbül görse toplattığını ve bunlarla eşlerine iltifatta bulunduğunu aktarmıştır.⁸¹

Mihrimah Hanım’ın aldığı hediyeleri, daha çok ikram olarak isimlendirilen hediye çeşidi olarak değerlendirmek mümkündür. Musayyib denilen yerde Mihrimah Hanım’ın “her yerde sürekli bize eşlik etti” dediği devlet nayibinin gönderdiği tatlıyı hediye olarak saymak mümkündür.⁸² Yine dönüşte Şiraz yolunda şehirden iki üç kişinin geldiğini ve Nevvab Aliye denilen bir kadının “izhar-ı merhamet” buyurarak gönderdiği bir torba narenciye ve tatlıyı da bu kategoride değerlendirmek mümkündür.⁸³

Sekine Sultan özellikle dönüş yolunda eşi Mutasımülmülûk’un bulunduğu şehir olan Burucerd’e geldiğinde kendisine hediyeler verilmiş, yine kendisi de

⁷⁸ Caferiyan, **a.g.e.**, C.7. s. 120.

⁷⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 129.

⁸⁰ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 138.

⁸¹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 40.

⁸² Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 350.

⁸³ Mihrimah Hanım, **a.g.e.**, s. 396.

hediyeler vermiştir. Müellife burada hediye olarak gülsuyu, halı, küp şeker, turşu, şekerleme gibi hediyeler verildiği görülmektedir.⁸⁴

Uzun bir ziyaret yolculuğunu bitirip Senence'ye ulaştığı gün, Sekine Sultan'a bir grup misafir geldiğini ve misafirler arasında Ağabaşı dediği birinin gidişinden sonra ona hediye olarak bir tepsi tatlı gönderdiğini; ayrıca Muzaferüddin Şah'ın kızının kendisinden istediği piçe⁸⁵ dediği başörtüsünü gönderdiğini aktarmıştır.⁸⁶

Sekine Sultan kişiye özel seçerek hediye verdiği gibi karşılaştığı kişilere bir neden olmadan da hediye vermiştir. Tahran yakınlarında gittiği Nemek Kur köyünde bir eve misafir olmuş ve kırk yaşında ilk defa hamile kalan bir kadının durumunu aktardıktan sonra kadına bir gömlek ve namaz çadoru hediye ettiğini anlatıları arasına almıştır.⁸⁷

Kum yakınlarındaki Kâzî köyünde konaklayan Sekine Sultan burada köyün sahipleri tarafından çok güzel ağırlandıklarını ve Hazret Aliye dediği Hemdem Mülûk'a bir top İran'ın özel örtülerinden olan "terme" denilen örtü hediye ettiğini yazmıştır.⁸⁸ Ayrıca Hacı Mecid diye ismini verdiği kervan sorumlusuna bir adet Kirman şalı hediye ettiği de yine onun bu konuda aktardıkları arasındadır.⁸⁹

⁸⁴ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 129.

⁸⁵ Kaçarlar döneminde kadınların başlarına taktığı bandana benzeri şal. Harvard Library, (Çevrimiçi), <https://iif.harvard.edu/manifests/view/ids:47072884>, (22.07.2019).

⁸⁶ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 135.

⁸⁷ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 137.

⁸⁸ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 139.

⁸⁹ Sekine Sultan, **a.g.e.**, s. 91.

SONUÇ

Kadim bir geleneğin ürünü seyahatnâme tarih, etimoloji, coğrafya başta olmak üzere pek çok alana kaynaklık sağlamanın yanı sıra edebi bir türdür. Her dönemden bu çok yönlü eserlerle karşılaşmak mümkündür. Seyahatnâme müellifleri arasında kadın müellif sayılıdır. Bu sayılı müellif arasına Kaçarlar Döneminin iki saraylı kadını da yazdıkları seyahatnâmelerle katılmıştır. Bu iki kadın, biri İran ve Kaçarlar Döneminin etkin padişahlarından Nâsırüddin Şah'ın eşlerinden Sekine Sultan isimli “genç” bir kadındır. Diğer müellif ise Nâsırüddin Şah'ın amcası, dönemin önemli ve muteber şehzadelerinden Ferhâd Mirzâ'nın kızı Mihrimah Hanım'dır. Seyahatnâmelerini yolculuk esnasında kendileri yazan iki müellif yaşadıkları döneme, kendilerine ve çıktıkları yolculuğa dair çok önemli iki kaynak eser ihdas etmiştir. Biz de müelliflerinin kadın olduğu, kadın söylemini görme imkânı sunması bakımından büyük bir eksikliği gideren bu iki seyahatnâmeyi konu edinmenin elzem olduğu saikiyle eserleri karşılaştırmalı ve çoğulcu inceleme yöntemleriyle ele aldık.

Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'a ait iki seyahatnâmeyi beş başlık altında incelediğimiz çalışmamızda birinci bölümde dünyanın farklı coğrafyalarından farklı serüvenleri olan seyahatnâmeleri Bir Yazım Türü Olarak Seyahatnâme başlığı altında ele aldık. Bu bölümde Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın seyahatnâme ve aktarımlarının tarihi perspektifini sunması amacıyla Fars Edebiyatında Seyahatnâmeler ayrıca incelenmiştir. Seyahatnâme yazarlığının İslam öncesine dayandığını Müslüman müelliflerden öğrendiğimiz ve hâlihazırda elimizde Sasaniler zamanından *Ardâvîrîfnâme* adında hayali bir seyahatin konu edildiği bir seyahatnâmenin de bulunduğu Fars edebiyatı zengin bir seyahatnâme literatürüne sahiptir. Fars edebiyatının ilk ve tam seyahatnâmesi yedi yıllık seyahatini kaleme alan

Nasır Hüsrev'e aittir. Fars edebiyatı X. yy.'da ilk "tam" örneklerini verdikten sonra seyahatnâme yazımı artarak devam etmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız iki seyahatnâmenin yazıldığı Kaçarlar Dönemi seyahatnâme yazarlığının özellikle devlet ricali ve saraylılar arasında revaç bulduğu Batıdan seyahatnâmelerin tercüme edildiği bir dönemdir. Çalışmamızın konusu olan iki seyahatnâme Kaçarlar Döneminde telif edildiğinden bu dönem seyahatnâmelerinin mahiyet ve içeriklerinin ayrıca söz konusu edilmesi gerekli olmuştur. Bu saikle Kaçarlar Dönemi Seyahatnâmeleri müstakil bir başlık altında incelenmiş olup dönemin seyahatnâmeleri genel özellikleriyle tanıtılmıştır.

Seyahatnâme yazımını incelediğimiz birinci bölümden sonra Kadın Haclıların Seyahatnâmeleri başlığı altında kadın seyahatnâme yazarları ve eserleri tanıtılmıştır. Telif tarihi XVI. yy.'a kadar geri götürülen bir manzumenin yazarının kadın olduğu varsayılmıştır. Bu varsayım isabetli ise manzume müellifi kadın olan en eski tarihli seyahatnâmedir. Türkçe yazılan bu seyahatnâmeden sonra Safeviler zamanından Şehrbânû Begüm'e ait *Sefernâme-yi Manzûm-i Hac* isimli seyahatnâmenin kadınlara ait en eski hac seyahatnâmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında Kaçarlar Döneminden, çalışmamızın konusu olan iki seyahatnâme ve biri Hindistanlı Bânû Şâhcihân Begüm Hindî, diğeri Âlîye Hanım Şîrâzî'ye ait olmak üzere kadınlara ait dört seyahatnâme bulunmaktadır. Bu seyahatnâmelerin hac seyahatnâmesi olması kadın ve hac konusuna değinmeyi gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Müslüman kadınların kutsal hac ibadetine dair katılımlarına değinilmiştir. Bu aşamalardan sonra Sekine Sultan'ın hayatı ve eseri *Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke* eseri ele alınmış, birikimli, etkin bir kadın olan Sekine Sultan'ın hayatı ve eseri ikincil kaynakların yanı sıra kendi aktarımlarındaki biyografik bilgilerden yararlanılarak analiz edilmiştir. Sekine Sultan'dan sonra eşraftan olan Mihrimah Hanım'ın hayatı ve eseri yine aynı şekilde ele alınmış ve analiz edilerek bir portre çizilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın kendilerine dair anlatıları kendilerini görme biçimleri, eş olarak kendilerinden bahsetmeleri, dindarlıkları, milli aidiyet duyguları, tarihi tanıklıkları, tabiat ilgisi, teknoloji ilgisi başlıkları altında ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise her iki kadının öncelikle birer zâir olmaları hasebiyle yaptıkları ziyaretler ve bunlara dair aktarımları ele alınmıştır. Dini bir vazife için yola

çıkmaya hazırlanan müellifler veda ziyaretlerini, kabir ve türbe ziyaretlerini yazdıkları eserlerine taşımışlardır. Her iki müellifin İranlı ve Şii mezhebi müntesibi olmaları yaptıkları kutsal ziyaretin şekillenmesinde rol oynamıştır. Müellifler İran'dan yola çıkarak Atabât şehirleri olarak adlandırılan ve dönemde Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Kerbela, Necef, Kazımeyn ve Samarra şehirlerini hem Haremeyn'e gitmeden önce hem de sonrasında ziyaret etmişlerdir. Bu şehirlere dair anlatıları Atabât şehirlerinin onlar için ne derece önemli olduğunu gösterecek niteliktedir. Her iki müellif de anlatılarında Osmanlı ve buradaki varlığına dair açık ifadeler kullanmamışlardır. Bu toprakların Osmanlı sınırları içerisinde bulunduğu ancak satır aralarındaki ifadelerinden tespit etmek mümkün olacak şekildedir.

Haremeyn ziyaretlerinin kadın müellifler için çok önemli olduğu açıktır. Güvenlik sorunlarının olduğu güçlüklerle dolu kutsal bir ziyaret için niyetlenen kadın müellifler için bu deneyim “inanılmaz”, “rüya” gibidir. Müellifler yazdıklarıyla güzergâh ve yoldaki tehlikelere, ulaşımın nasıl gerçekleştirildiğine, dönemin hac ibadetinin nasıl eda edildiğine, mezhep olgusunun durumuna ve daha pek çok konuya dair bilgi edinmemizi sağlayacak anlatılar ortaya koymuşlardır. Her iki müellif Atabât şehirlerinde olduğu gibi Haremeyn'de; dönemde bu toprakların sınırları içinde olduğu Osmanlı'dan ve bu organizasyondaki rolüne açıkça değinmemiştir. Ancak yine satır aralarında bu olgu gözlenmektedir.

Ortalama sekiz ay bazen yıllarca süren bu ziyaretler uzun bir güzergâha sahiptir. Bu güzergâhta bulunan tarihi önemi olan mekanlar da müelliflerin ilgisini çekmiştir. Kadınların bu tarihi mekanlara ziyaretleri dördüncü bölümün dördüncü başlığı altında aktarılmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde iki kadın müellifin kültürel konulara dair anlatılarına değinilmiş ve değerlendirilmiştir. Temel bir ihtiyaç olan beslenme aynı zamanda kültürel bir eylemdir. Fars kültürünün içinde yetişen iki müellifin beslenme biçimleri, konuya dair anlatılarında kültürel kodları Beslenme Kültürü başlığı altında değerlendirilmiştir. Beşinci bölümün ikinci başlığı her iki müellifin de titizlikle değindiği temizlik konusuna ayrılmıştır. Burada kadınların ikisinin de hamam konusuna ve temizliğe duydukları ilgi, hac yolculuğunda hacıların bu ihtiyaçlarını nasıl giderdikleri gibi sorulara cevap olacak nitelikteki anlatıları ele alınmıştır. Beşinci

bölümün son bölümünde ise hediyeleşme kültürüne ayrılmış ve müelliflerin konuya dair anlatıları incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağarı, Murat: “Ya‘kūbî”, **DİA**, İstanbul, 2013, C.XLIII. 287-288.
- Alamehâ, Ahmed Rızâ: “Dîvân-i Eşâr-i Hasret Meşhedî ve Hadd-i Şâir”, **Faslnâme-i Metâliât-i Şebek Kâreh Danişgâh-i Sistân ve Belûcistân**, Yıl: 4, Sayı: 10, Bahar 1391 ş. 131-144.
- Alî, Mîrzâ Muhammed: **Mekâramü’l-âsâr: Der Ahvâl-i Ricâl der Karn-i 13 ve 14 Hicrî**, C. III, y.y., Vezâret-i Ferheng ve Hûner, t.y.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu: “İbn Fadlân”, **DİA**, İstanbul, 1999. C.XIX, 477-479.
- Altay, Fahrettin: **İmam Rıza (as)’ın Ziyaretnâmesi**, Kum-İran İslam Cumhuriyeti, Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı Kültürel yardımcılığı, ty.
- Altunel, İbrahim: “Kıssahan”, **DİA**, Ankara, 2002. C.XXV. 501-502.
- Arabhânî, Resûl: **Atabât-i Âliyât der Revâbıt-i Îrân ve Osmânî Kaarnî Nûzdehom (Bâ Te’kîd ber Asr-i Abdul Hâmîd-i Dovvom)**, Kum_Sobhân, Pejûheşgah-i Hoze ve Dânişgâh; Meşhed, Bonyâd-i Pejûheşhâyî İslâmî Âstânî Kuds-i Rezevî, Yıl: yaz 1393 ş.

- Araslı, Hamid “Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri”, hz. Meryem Ahundova, Çev. Ömer Bayram, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.IV, Sayı: 1, 2015. 82-115.
- Asiltürk, Bâkî: “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnâmeler”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4 /1-I Winter 2009. 9011-995.
- Atalar, Münir: “Akkâm”, **DİA**, İstanbul, 1989, C.II. 269.
- Avcı, Casim: “Yâkût El-Hamevî”, **DİA**, İstanbul, 2013. C.XLIII. 288-291.
- Bâkırpesend, Mahmud: “Ketâbsinâsî-yi Zebân ve Edebîyât-i Fârisî: Sefernâme-hâ”, **Âmûziş-i Zebân ve Edebîyât-i Fârisî**, Bahar 1381 ş., Sayı: 61. 50-56.
- Bâmdâd, Mehdî: **Şerh-i Hâl-i Ricâl-i Îrân: der Karnî 12 ve 13 Hicrî**, Tahran, İntişârât-i Zevvâr, 1371 ş. C.I.
- Bayat, Oruç Bey **İlişkiler; Bir Şii/Katolik**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe (İranlı Don Juan): Yayınevi, 2014.
- Berzger: Sefernâme”, **Ferhengnâme-i Edebî Fârsî: Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî**, Haz. Hasan Enûşe, C.II, Tahran, 2002/1381.

Begüm, Bânû (nşr. Resul Caferiyan), **Güzariş-i Sefer-i Hacc**, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Ekrem Hasabâbâdî, Tahran, C. II, Tahran, 2011.

Bozkurt, Nebi: "Ravza-i Mutahhara", **DİA**, İstanbul, 2007, C.XXXIV. 475.

Buzpınar, Ş . Tufan: "Surre", **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII, 567-569.

Caferiyan, Resul: **Çehârdeh Sefernâme-yi Hacc-i Kâcâr-i Dîger**, Tahran, Neşri İlm, 1392 ş.

Caferiyan, Resul: (nşr. Resul Caferiyan) **Hac-gozari-yi Îrâniyân der Dovre-yi Kâcâr**, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, Tahran 2011, C.I.

Caferiyan Resul: **Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî**, Tahran 2011, C.1.

Caferiyan, Resul: "Tefsîr-i Zîbu'l-Tefâsîr ez Safî bin Velî Kazvînî be Nâm-i Zîbu'n-Nisâ-i Begüm Dohter-i Evreng-i Zîb", **Peyâm-i Bahâristân**, Yıl: 3. Kış-1389 ş. (Çevrimiçi), <http://oral-history.ir/?page=post&id=1752>, (31.07.2019).

Coşkun, Menders: **Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnâmesi Dehlîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2007.

- Coşkun, Menders: **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2900, 2002.
- Coşkun, Menders: “Seyahatnâme: Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII. 13-16.
- Cübeyr, İbn: **Endülüsten Kutsal Topraklara**, Çev. İsmail Güller, İstanbul, Selenge Yayınları, 2003.
- Çağatay, Neşet: **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı**, Ankara, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982 4. bsm.
- Çelebi, Evliya: **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhât-nâmesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım – Girit**, 2.c. 1. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Çetin, Firdevs: “İki Osmanlı Tipolojisinin Mukayesesi: Pirî “Reis” ile Evliya “Çelebi”nin Tarihi ve Fikri Serüveni”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl: 11, 2013, Sayı: 14. 587-614.
- Çetin, Nihad M.: “Abderî, Ebû Muhammed”, **DİA**, İstanbul, 1988, C.I. 67-68.
- Dâiretü'l-maârif-i Bozorg-i İslâmî: “Bedîu'l-Mülk Mîrzâ İmâdü'd-Devle”, **Dâiretü'l-maârif-i Bozorg-i İslâmî**, C.XI. 596-597.

Dânîşnâme-yi Bozorg- “Bedî’ül-mülk Mîrzâ İmâdüddeve”, C.XI. 4662.
i İslâmî:

Dihhüdâ, Alîekber: Lugatnâme-yi Dihhüdâ, Müesse-yi İntişârât ve Çâp-i
Dânişgâh-i Tahrân, C.II, Birinci baskı. Bahar 1373 ş. 1455-
1456.

Dilek, Kaan: “İran Seyyahları ve Farsça Seyahatnâmeler”, **Kebikeç** / 24 •
2007. 211-218.

Dilek, Kaan: “Seyahatnâme: Fars Edebiyatı” **DİA**, İstanbul, 2009,
C.XXXVII. 11-13.

Diyânetî, Gulâmâlî: “Hâcîye Mihrmâh İsmetüssaltana Dohter-i Ferhâd Mîrzâ”,
Mîkât-i Hacc, Sonbahar 1387.133-140.

Dohter-i Ferhâd **Sefernâme-yi Mekke**, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ-yi*
Mîrzâ, Mihrimah *Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahrân, C.
Hanım İsmetüssâltane: IV, Tahrân, 2011.

Donuk, Suat: “Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac
Seyahatnâmeasi”, **SUTAD**, Bahar 2017; (41). 13-38.

Dunyâ-yi Zenân der (Çevrimiçi), <http://www.qajarwomen.org/fa/people/742.html>,
Asrî Gâcârî: (22.06.2019).

Edebiyat “Seyahatnâme”, **Edebiyat Ansiklopedisi**, y.y., y.y., 1991. 304.
Ansiklopedisi:

- Efendioğlu, Mehmet: “Ziyâeddin El-Makdisî”, **DİA**, İstanbul, 2013. C.XLIV, 491-495.
- Efil, Şahin: “Kendini Ötekinde Fark Etmek: Ben-Öteki İlişkisinin Felsefi Uzantıları”, **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C.V, Sayı: 2, 2016. 51-66.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet: “Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz”, **Curr Res Soc Sci**, 2016, 67-78.
- el-Cezîrî, Abdulkadir b. Muhammed: **Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzama fî ahhâri'l-hâc ve tarîkı Mekketi'l-mu'azzama**, Tsh. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, II.
- Erul, Bünyamin: “Vedâ Haccı”, **DİA**. İstanbul, C.XLII, 2012. 590-591.
- Esfehânî, Abâzer Nasr: “Fihristvâre-yi Sefernâme-hâ ve Hâtırât-i Hacc-i İrânîyân: Âsâr-i Münteşir Şode tâ 1392 Şemsî”, **Âyîne-yi Pejûheş**, Sayı: 4, 1393. 79-103.
- Esfehânî, Abâzer Nasr: “Ketâbşinâsî-i Sefernâme-hâ ve Hâtırât-i Hacc-i Zenân”, **Âyîne-yi Pejûheş**, Yıl: 2. Sayı: 2. 97-102.
- Esfehânî, Ebû Tâlib bin Muhammed: **Mesîr-i Tâlibî ya Sefernâme-yi Mîrzâ Ebû Tâlib Hân**, Ed. Huseyîn Hidîvcem, Tahrân, Nâşir-i Dîcîâtâl: Merkez-i Tahkîkât-i Râyâne-i Kâimîye-i Esfehân.
- et-Tancî, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta: (sad. ve haz.) Mümin Çevik, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

- Evvelin Neşriye-yi Sazmân-i Milli-yi Hifâzet-i Âsâr-i Sazmân-i Milli-yi Bâstânî-i Îrân. Firhist-i Benâhâ-yi Târîhî ve Emâkîn-i Hifâzet-i Âsâr-i Bâstânî-yi Îrân, İsfend Mâh Sâl-i Hezâr u Çihil u Penç Bâstânî-i Îrân: Hûrşîdî, Tahran, Çaphaneyi Vizarat-i Ferheng ve Hûner.
- Faruqhi, Suraiya: **Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa: “Cennetü’l-Bakî”, **DİA**,. İstanbul, 1993, C.VII. 387.
- Fırlalı, Ethem Ruhi: “Gadîr-i Hum”, **DİA**. İstanbul, 1995, C.XIII. 279-280.
- Gilânî, Necmeddîn: “Bâztâb-i Rûsûm-i Îrân-i Bâstân der Ferhengî İlân”, **Feslnâme-i İlmî-Tervîcî**, Yıl: 18, Sayı: 45 ve 55; Bahar ve Yaz, 1396 ş. 100-111.
- Gülensoy, Tuncer: “Ksehephon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)”, **Kültür Evreni**. 7-16.
- Halaçoğlu, Yusuf: “Abdülkerîm-i Keşmîrî”, **DİA**, İstanbul, 1988, C.I. 252-253.
- Harvard Library: (Çevrimiçi),
[https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:36701985\\$1i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:36701985$1i),
(22.07.2019).
- Harvard Library: (Çevrimiçi),
<https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/ids:47072884>,
(22.07.2019).
- Hâtûnâbâd, Efsâne: “Şi’r ve Nakkâşî der Dovran-i Kâcâr; Çâliş-i Sünnet ve Modernîte”, **Edebiyat-i Pârsî-yi Muâsır, Pejûheşgâh-i**

Ulûm-i İnsânî ve Metâliât-i Ferhengî, Yıl: 1, Sayı: 2, 1390 ş.

Kaçar, Muhammed 39-55.

Veli Mirza:

(nşr. Resul Caferiyan), **Sefernâme-yi Mekke**, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahran, 2011, C. I, Tahran, 2011.

Keskin, Mehmet:

Caferi İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012.

Kirmânî, Nâzım'ül-
islam:

Târîh-i Bîdârî-yi Îrânîyân, C.I. İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i Îrân, y.y.1357. ş.

Mahallati, Emîne:

“Zenân-i Zâir Hâtırat-i Zenân-i Îrânî ez Şehr-i Mekke”, Çev. Sefûrâ Fazlullahî, **Peyam-i Baharistân**, Kış 1390 ş. 4-14.

Mehr, Rahman
Moshtagh:

“Meşrûtiyet der Îrân ve Necd-i Edebî II”, **İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 20, 2012-1. 56-72.

Monferid, Mehdî
Ferâhânî:

“İslâhât-i Mîrzâ Husyîn Hân Sipehsâlâr Kazvînî ve Do Rûye-yi Temeddun-i Burjuvâzî-yi Garb”, **Gencîne-i Esnâd**, Sayı: 14, 24 ve 23 1375 ş. 78-91.

Muhammed, Hâfız
Şemseddîn:

Divân-i Hâfız, İntişârât-i Zerrîn ve Sîmîn, Tahran, 1380.

Muhsinî, Hasan:

“Mütâla-yi Senknigârî ve Sîstem-i Derze-i Mıntıka-i Bîsutûn be Menzûr-i Pey-borden be İlel-i Fersâyiş-i Senk-nevişte-yi Bîsutûn”, **Ulûm-i Zemîn**, Bahar 1386 ş. Yıl:16, Sayı: 63. 92-96.

- Murâdî, Esgar Muhammed: Muarrifi-yi İcmâlî-yi Harîm, Zevâbit ve Tarh-i Sâ mândehî ve Ehyâ-yi Mehûte-i Târîh, Tabî’i ve Ferhengî-yi Bîsutûn”, **Mecell-i Eser**, 1376 ş.
- Mutemedu’d-devle, Ferhâd Mîrzâ: **Sefernâme-yi Mekke: Hîdâyetü’s-sebîl ve Kifâyetü’d-delîl**, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ- yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, Tahran, C. III, Tahran, 2011.
- Nevvâbsefâ, İsmâîl: **Şerh-i Hâl-i Ferhâd Mirzâ Mutemedu’d-devle**, C.I. İnrişârat-i Zevvar, 1366.
- Öğüt, Salim: “Hac”, **DİA**, İstanbul, 1996, C.XIV. 389-397.
- Pîrâ, Suâd: “Nâsırüddin Şah”, **DİA**, İstanbul, 2006, C.XXXII. 405-406.
- İlahî, Emîr Saîd: “Ketâbşinâsî-yi Tovsif-i Sefâretnâme-hâ-yi Fârsî”, **Ketâb-i Mâh Târîh ve Coğrâfyâ**, İsfend 1382 ş. Sayı: 77,78. 12-23.
- İlhan, Avni: “Atebât”, **DİA**, İstanbul, 1991, C.IV. 49-50.
- İsfehânî, Şehrbânû Begüm: **Sefernâme-yi Mânzûm-i Hac (Hezâr u Divîst Beyt)**, nşr. Resul Caferiyan, Meşar, 1374 ş.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal: “İbn Cübeyr”, **DİA**, İstanbul, 1999. C.XIX. 400-402.
- Karadeniz, Yılmaz: **İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, İstanbul: Bakış Yayınları, 2006.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Bedâyiu’l-Vekayi’”, **DİA**, İstanbul, 1992, C.V. 227.

- Ketâbhâne-yi Medrese-yi Fıkâhat: (Çevrimiçi), <http://lib.eshia.ir/23022/11/4553>, (22.06.2019).
- Kirmânî, Bânû Âliye: **Rûznâme-yi Sefer-i Hacc**, (nşr. Resul Caferiyan), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Tahran, C.V, Tahran, 2011.
- Koyuncu, Fatih: “Cûdî’nin Manzum Hac Seyahatnâmesi”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Volume: 3, Issue: 1, Winter 2017. 179.
- Kutluer, İlhan: “Burç”, **DİA**, 1992, İstanbul, C.VI. 422-424.
- Lealşâtîrî, Mustafa: “Te’sîr-i Seferhâ-yi Avrûpâyî-yi Nâsîrû’d-dîn Şâh ber Revend-i Garbgerâyî-yi Musîkî ve Nemâyî der Asr-i Nâsîrî”, **Pejûheş-i Hüner**, Yıl: 6, Sayı: 12. 1395 ş. 13-27.
- Özaydın, Abdülkerim: “Hac”, **DİA**, İstanbul, 1996, C.XIV. 386-389.
- Rezevî, Fâtîme: “Sebk-i Zebân-i Zenâne der Hâtîrât-i Tâc Saltâne”, **Edeb-i Pejûhî**, Yıl: 9. Sayı: 31 1394 ş. 67. 65-90.
- Sa’dî-i Şîrazî, Ebu Abdullah Muslihuddin: **Metn-i Kamil-i Divan-i Şeyh-i Ecel-i Sa’dî-i Şîrazî : Gülistan ve Bostan ve Mecalis**, Haz. Müzâhir Musaffâ, Tahran, 1238.
- Sertkaya, Osman Fikri: Ahmed Fakih”, **DİA**, İstanbul, 1989, C.II. 65-67.
- Strabon: **Coğrafya: Anadolu (Kitap: XII,XIII, XIV)**, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, t.y.

- Sultan, Sekine: (nşr. Resul Caferiyan), **Rûznâme-yi Sefer-i Atabât ve Mekke**, *Sefernâme-hâ- yi Hacc-ı Kâcârî* içinde, I-VIII, ed. Resul Caferiyan, Kiyânûş Kiyânî Heftleng, Tahran, 2011, C. VII, Tahran, 2011.
- Sultan, Sekine: **Rûznâme-i Sefer-i Atabât ve Mekke: 1317 k. 1279 ş.** ed. Kiyânûş Kiyânî Heftleng, Resul Caferiyan, İlm, 1389 ş.
- Sultan, Sekine: **Sefernâme-yi Sekine Sultan: Vakârü'd-devle**, Tahran, Terâviş-i Kalem, 1382 ş.
- Şahin, Fahriye Nilsun: “XIX. Yüzyıldan Bir Osmanlı Seyahatnâmesi: Seyahat-i Asmai (Metin İnceleme)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010.
- Şebûsterî, Hüseyin **Hüseyin Kürd Şebûsterî**, Tahrân, Kaknûs, 1384 ş.
- Kürd:
- Tezcan, Nuran: “Bîsutûn Dağı ve Husrev u Şîrîn Hikâyesindeki İzdüşümleri”, **UTBS**, 2007.
- Tuğcu, Emine: “Sâfi’nin Hasbihâl’inde Rüşvet”, **Erdem**, 2006, 183-194.
- Tulum, Mertol: **Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü**, Kapı Yayınları, 2013.
- Turâbî, Zohre: **Sefernâme-hâ-yi Kadîmî-yi Zenân (1): Çâdor Kerdîm Reftîm Temâşâ**, Tahrân, Neşr-i Etrâf, 1397 ş.
- Turan, Osman: **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, Ötüken, 2004.
- Türk Dil Kurumu: “Seyahatnâme”, **Türkçe Sözlük**, 10. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Üzüm, İlyas: **DİA**, İstanbul, 2007, C.XXIII. 270-274.
- Vural, Timur: **Türklerde Askeri Müzik Geleneği: Tuğ, Nevbet, Mehter**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2013.
- Yazıcı, Hüseyin: “Seyahatnâme: Arap Edebiyatı” **DİA**, İstanbul, 2009, C.XXXVII. 9-11.
- Yıldırım, Ercüment: “Cteasias’ın anlatımlarında Ninus (Nemrut)”, **Tarih İnceleme Dergisi** XXX/2, 2015. 573-590.
- Yıldız Güllü: “Gardens of Istanbul in Persian hajj travelogues”, **Travellers in Ottoman Land Botanical Legacy**, Ed. Ines Aşçerić-Todd v.d., Oxford, ASTENE and Archaeopress Publishing Ltd. 2018. 57-68.
- Yıldız, Güllü: “İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul’u Temâşa”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 51, Aralık 2016. 135-160.
- Yıldız, Güllü: “II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’u İçin Bir Kaynak Olarak Sefernâmeler”, **Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi**, Ed. Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar. 559-573.
- Yılmaz, Özgür: “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnâmelerin Kaynaklık Değeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/2, 2013. 587-614.
- Yücel, İrfan: **Hac Rehberi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1, 1989.

